

वृत्तेर्निवृत्तां बहूथीं सुलघुप्रक्रियां जातकपद्धतिं चिकीर्षुर्जन्मजन्मान्
राजितदुरितोत्पन्नप्रत्यूहव्यूहनिरासेन ग्रन्थसमाप्त्यर्थे समाप्ते ऽपि ग्रन्थं
तत्प्रचयगमनार्थं शिष्टोधारपरिपालनेन शिष्याशिष्यायै च नमस्कारलक्ष
मङ्गलमाधरन् ग्रन्थारम्भं शार्दूलविज्ञोदितपूर्वार्द्धेन प्रतिजानीते ॥

नत्वा विघ्नपशारदाच्युतशिवब्रह्मार्कमुख्यग्रहान् कुर्वे

जातकपद्धतिं स्फुटतरां हेराविदां प्रीतये ॥

अहं केशवो जातकपद्धतिं कुर्वे इति क्रियाकारकयोजना

अथ क्रियावलादहमित्यध्याहारः । जातस्य बालकस्य प्राजन्म
जितसदसन्मिश्रकर्मजनितशुभाशुभमिश्रफलनिरूपकं शास्त्रं जात
तस्य पद्धतिः क्षुण्णो मार्गः । सरणिः पद्धतिः पद्येत्यमरोक्तेः । य
तां जातकपद्धतिं कुर्वे करोमि । किं कृत्वा विघ्नपशारदाच्युत
शिवब्रह्मार्कमुख्यग्रहान् नत्वा । विघ्नं पातीति विघ्नपो गणेशः
यथा मृगप्राणहरे सिंहे मृगपतिप्रयोगे यथा च शकनृपप्राणहरे
क्रमदित्ये शकनृपप्रयोगस्तथा विघ्नहरे गणेशे विघ्नपप्रयोग इ
ध्येयम् । शारदा सरस्वती, अच्युतो विष्णुः, शिवो महादेव
ब्रम्हा प्रसिद्धः, अर्कमुख्याः श्रीसूर्योदयो नव ग्रहाः, तान् नमस्
त्येत्यर्थः । नन्वन्यजातकपद्धतिषु सतीषु किमर्थमयं ग्रन्थः कृ
इति ग्रन्थस्यास्य वैषय्यप्रसङ्गापत्तिरित्याशङ्क्याह । स्फुटतरामिति
अतिशयेन स्फुटेति स्फुटतरा तामतिलघुप्रक्रियामित्यर्थः । त
जानेन विशेषणैर्न पूर्वश्रीनीलकण्ठश्रीधरश्रीपतिपूर्वरचितपूर्वपद्धति
भ्यो वैशिष्ट्यं द्योतितम् । तत्र तु सर्वे भावदृग्बलादिगणितजा
बहुनायासेन साधितमस्तीति भावः । अतो नवीनग्रन्थप्रणयनम्
चायस्य युक्तमेव । केचित्तु स्फुटतरां प्रकटार्यमिति व्याचक्षते त
युक्तम् । नहि प्राचीनश्रीपत्यादिग्रन्थेभ्योऽथ पद्यार्थः प्रकटः स
पलम्बो । श्रीऽऽस्मदुक्तश्राव्यानेमेव ज्योतिषीशृणुगुणाधा
कृत्वात् । अथ क्रियामाचप्रवृत्तेः प्रयोजनपूर्वकत्वात् प्रयोजनम

श्य न मन्दो ऽपि प्रवर्तते, इति न्यायादश्च च तदनभिधाने प्रवृ-
त्तपपत्तिरित्याशङ्क्य पद्वतिकृत्यां प्रवृत्तौ प्रयोजनमाह । होराविदां
तय इति । होरां जातक विदंति जानन्ति ते होराविदस्तेषां प्रीतये
हृच्छास्त्रगम्भीराद्येन शिष्यान् बोधयितुं परिश्रान्तानां जातकशा-
स्त्राभिज्ञानं सुगमोपायदर्शनेन उत्पन्नप्रीतये इत्यर्थः । ज्योतिर्विदां
तय इति पाठे विस्कन्धज्योतिःशास्त्रविदां प्रीतिजनकत्वमस्य
ग्रन्थस्य प्रतीयते । न तु केवलजातकाभिज्ञानम् । तेषां ज्योतिः-
शास्त्रेरुद्देशेनैतत्त्वेन संपूर्णज्योतिःशास्त्रेणैतत्त्वाभावात् । विशिष्टस्य
ग्रन्थत्रयस्यैव ज्योतिःशास्त्रपदामिधेयत्वाच्च । उक्तं चेत्तद्वराहेण ।
ज्योतिःशास्त्रमनन्तभेदविषयं स्कन्धत्रयाधिष्ठितं तत्कात्स्न्योपनयस्य
॥म मुनिभिः संक्रीत्यते संहिता । स्कन्धेऽस्मिन् गणितेन या यह-
तिस्तन्त्राभिधानस्त्वसौ होरान्योद्गुविनिर्णयश्चक्रयितस्कन्धस्तृती-
यापरः । तस्मात्केवलहोराविदि न ज्योतिःशास्त्राभिज्ञताव्यवहार-
ति सिद्धम् । अन्यथा गणितस्कन्धेरुद्देशकरणाभिधेऽपि गणितस्क-
न्धसिद्धान्तज्ञताप्रसङ्गः स्यात् । होराविदामित्यनेन तु केवलजातक-
विदां विस्कन्धज्योतिःशास्त्रविदां च प्रीतिजनकत्वमुक्तं भवति ।
विस्कन्धज्योतिःशास्त्रविदां होराज्ञत्वात् । आचार्यैणाप्युक्तं ये ज्योति-
र्विदस्ते यत्तद्देराशास्त्रविदा भवन्त्येवेति । तस्माद्देराविदामिति
पाठः साधीयान् ॥

यथोक्तपार्थेन ग्रन्थान्तरसाध्यामिति कर्तव्यतामस्तलग्नसाधनं चाह ॥

यन्त्रैः स्पष्टतरोऽत्र जन्मसमयो वेद्योय खेटाः स्फुटा यत्पक्षे
चि घटन्त उद्गम इहास्तर्च सपद्मः स च ॥ १ ॥

अशाम्यां पटुते। ग्रन्थैः कृत्या जन्मसमयः स्पष्टतरोऽतिमूर्द्धमो
यो जातव्यः । ग्रन्थादि तु श्रीभास्करेणोक्तानि । गोला नाडी घलपं
ष्टिः शङ्खघंटो चक्रम् । चाप तुर्य फलकं धीरेकं पारमार्थिकं ग्रन्थम् ॥
ग्रन्थः समयज्ञानं तेरेयोक्तं विस्तरमप्युक्ताश्च प्रतिपादयते । अशाम्भिन

जन्मकाले खेटाः साध्याः । खे आकाशे अटन्ति गच्छन्ति ते खेटा
 महा इत्यर्थः । ननु मध्यमन्दस्पृष्टभेदमित्त्वत्वाद्गहाः कीदृशाः साध्या
 इत्यत आह । स्फुटा इति । फलादेशे स्फुटानामेव मुख्यत्वात् स्फुटा
 इत्युक्तं युक्तम् । तदुक्तं सिद्धान्तशिरोमणौ । यात्राविवाहोत्सवजा-
 तकादौ खेटैः स्फुटेरेव फलस्फुटत्वम् । इति । ननु ब्राम्हणैर्गार्गा-
 दिपक्षाणां सत्त्वात् कस्मिन् पक्षे गहाः साध्या इत्यत आह । यत्पक्षे
 हि घटन्त इति । यत्पक्षे यस्मिन् पक्षे हीति निश्चयेन घटन्ते प्रत्यक्ष-
 माकाशे दृश्यन्ते तस्मिन् पक्षे गहाः साध्या इत्यर्थः । उक्तं च दामि-
 दरपटुते । गान्ति संसाधिताः खेटा येन दृग्गणितेक्यताम् । तेन
 पक्षेण ते कार्यः स्फुटास्तत्समयोद्गयाः ॥ इति । ननु गहानयनमवा-
 प्येणस्त्रादेव कर्तुं युज्यते न तु मानुषानस्यायथायत्वादिति चेन्मत्स्यम् ।
 गहानयन मुनिकृतशस्त्रादेव कर्तुमुचित परं तथापि कालयथेनान्तरं
 पतति । यत उक्तं सूर्यसिद्धान्ते । शस्त्रमाद्यं तदेवेदं यत्पथं ग्राह्यं
 भास्करः । युगानां परिधत्तेन कालभेदेऽवशेषलः ॥ इति । घामिष्टे
 ऽपि । इत्थं माण्डव्य संक्षेपादुक्तं शास्त्रमयोक्तमम् । विप्रस्ती रविच-
 न्द्राद्योर्भेदिव्यति युगेयुगे ॥ विप्रसनं विप्रमिताः शिथिलन्वमिति यावत् ।
 तदन्तरं वीजसंघं ब्रम्हगुणादिभिर्मानुषैः स्वसत्ताकानि लब्धयित्वा मुनि-
 शस्त्रयष्टेषु निविष्य तादृशनिष्ठेषुक्ताः स्वयन्ताराचतास्तद्युक्तमेव ।
 तदन्तरमतान्द्रियक्षेमनिमिश्चलत्वात् ग्रन्थबाहुल्यभयाच्च नोक्तमपि
 देयमित्युक्तमेव । तथा च ब्रम्हसिद्धान्ते । सबाध्य स्पृष्टतरं वीजं
 नलिकाद्विग्रन्थेभ्यः । तत्सम्पृक्तयष्टेभ्यः कर्तव्यो निर्णयदेशो । इति ।
 आचार्येणापि वर्तमानघटना दिलेख्य गहकोतुके गहानयनमराचि ।
 तदपि पण्डिते गतेऽष्टे शिथिलं दृष्ट्वा तत्तनयगणेशदेवोपह्लाद्यथे
 स्पृष्टं धिगदितम् । तद्यथा । मोरोऽर्कोपि विधूय मङ्गललिकानाङ्को
 गुह्यस्त्राद्योऽसृयाह च कर्त्तुं धर्मेन्द्रकमयायसेपुभागः शनिः । शैलं
 केन्द्रमज्यमध्यगमितामे गान्ति दृक्कुल्यतां सिद्धेस्तैरह पथध-

मन्वसत्कार्योदिकं त्यादिशेत् । अस्मिन्कानेऽनयेव घटना साधि-
 ता गृहा दृक्समत्वं यान्त्यत इयमेव घटना समीचीनेति वेदाम् । त-
 तस्तात्कालिकोऽर्कोऽयनमागयुक्त इत्यादिना करणोक्तयत्मेना स्वादयेः
 कृत्वा इह जन्मसमये उद्गमः साध्यः । उद्गमो राशीनामुद्गमो लग्न-
 मिति यावत् । राशीनामुद्गमो लग्नमित्यमराक्तेः । स उद्गमः सपङ्कः
 सदस्तत्वं भवति । पङ्केः सह वर्तते स तथा पङ्कागियुक्त इत्यर्थः ।
 अतो अस्तद्वितिके सूर्यं राशिः । राशिज्ञेवगृहर्चमानि भवनं चेका-
 र्थसंप्रत्यया इत्यभिधानात् । यत्र भास्वानस्तं याति तदस्तं जितज-
 मित्युच्यते । यतदेवास्तत्वे ज्योतिर्विदो जायामाव इति वर्णयन्ति ।
 यतोऽस्माज्जायायाः शुभाशुभविचारः क्रियते । अतो जायामाव इति
 युक्तं नाम । एवं यत्र भावे लग्नादिके यस्य विचारस्तत्संज्ञा तस्य
 भावस्य स्यात् । यथा लग्नस्य तनुसंज्ञेत्यादि ध्येयम् । चकारः
 समुन्नयार्थेऽप्यार्षेयः । लग्नानयनयासनानुपातद्वयेन सुगमा । अथ
 लग्नगण्डेन क्रमेतच्चिन्त्यते । लगति तल्लग्नम् । प्राक्कुजे क्रान्तिम-
 गडलस्य यो गृहाद्यवयवो लग्नस्तद् गृहाद्यं लग्नमित्यभिधीयते ।
 यः पश्चिमिजे लग्नस्तदस्तलग्नम् । य ऊर्ध्वयाम्योतरधृते लग्नस्त-
 द्दृगमलग्नम् । योऽथो याम्योतरधृते लग्नस्तच्चतुर्थलग्नमिति भाव-
 तुष्टयम् । उक्तं च भास्करीयगोले । यत्र लग्नमपमगडनं कुजे तद्गृहाद्य-
 मिह लग्नमुच्यते । प्राचि पश्चिमकुजेऽस्तलग्नकं मध्यलग्नमिति दक्षि-
 णोत्तरे ॥ इति नन्विदं लग्नसाधनमयुक्तम् । तथा हि । तत्र लग्नाथे
 या इष्टघटिका गृह्यन्ते ता नावचाः सावना वा । नादाः । तासां
 दुःसाध्यत्वात् प्रमासाधनार्थमनुष्ययुक्तत्वाच्च । नापि द्वितीयः । विभि-
 न्नजातिभ्यस्ताभ्यो नावचाणामुदयानामयनयनस्यायुक्तत्वात् । भोद-
 याद्वेदयपर्यन्तं नावचं दिनम् । तत्र द्वादशगणयः समुद्गमं यान्त्यत
 उदया नावचा इति स्पष्टमेव । न च तात्कालिकार्ककरणेन साधनघटी-
 नां न क्षयीकरणं संपाद्य नावचा उदयाः शोध्यन्ते इति वाच्यम् । प्रथमत-

म्नाय्यालिकारुंकरणम्येययुक्तस्यात् । तथा हि । कुजे क्रान्तिमण्डल-
 म्य यः प्रदेशो लग्नस्यात् किं लग्नम् । सूर्योदये सूर्यस्तुन्यं लग्नम् ।
 सूर्यस्य क्रान्तिमण्डलाग्रस्थितस्यात् । राशेर्भागांशा उदयानन्तरमे-
 वोदयन्ति । अत उदयक्रान्तीनां कर्मस्यैव भोग्य गृहीतुं युज्यते । न ता-
 त्कालिकारुंकरणम् । किं च नाक्षत्रनाडीमयेऽहोरात्रममे काले ६० । १०
 यावतात्कालिकारुंकरणं क्रियते न तावदरुंकरणं भवति । यावदौदयि-
 कारुंकरणं क्रियते तावदरुंकरणं भवतीत्यन्यथ्यातिरेकाभ्यां प्रतीतिर्युक्ति-
 तश्च तात्कालिकारुंकरणमयुक्तमिति । अत्रोच्यते । घटिकादिकमासं-
 मानादित्युक्तेर्नाक्षत्राद्वृष्टिका गृहीत्यौदयिकारुंकरणं साध्यमिति
 सूत्रयुक्तिः । परं नाक्षत्रनाडीनामज्ञानात् प्रभासाधनोपयोगाच्च साधना
 यद्य घटिकाः पूर्वैर्लग्नानयने स्वीकृताः । अथ तासां नाक्षत्रस्य विधेयम् ।
 तथानुपातः । यदि घटीषष्ट्या सूर्यगतिकला लभ्यन्ते तदेष्टघटीभिः
 किमिति षष्ट्यसंख्येयगतिकलाः स्युः । तासां प्राणीकरणायै द्वितीयो-
 ऽनुपातः । यदि राशिरूपाभिः १८०० सूर्याधिष्ठितराश्युदयासवे
 लभ्यन्ते तदेष्टघटीसंख्येयगतिकलाभिः किमिति लब्धा षष्ट्यघटीसंख-
 न्धगतिकलात्पन्नासयः । साधनसंख्यातो नाक्षत्रसंख्याया अचिर-
 त्वात् साधनघटीषु योज्यास्ता नाक्षत्राद्वृष्टिका भवन्ति । एवं प्राप्ते
 परमलाघविकेराचार्यैरिष्टघटीसंख्येयगतिकला यद्य रघाशेऽदयिके
 विप्राः । तथाकृते तात्कालिकारुंकरणं संजातः । यत षष्ट्यघटीसंख-
 न्धेयगतिकला नाम षष्ट्यघटीसंख्येय सूर्यचालनम् । तदावदौ-
 दयिकारुंकरणं विप्यते तावतात्कालिकारुंकरणं भवतीति सुप्रसिद्धम् ।
 यततात्कालिकारुंकरणं साधननाक्षत्रादन्तरस्तुल्यमेवोदयार्कभो-
 ग्यान्मनमाशति । उदयार्कभोग्यं नाक्षत्रनाडीभ्यस्तात्कालिकारुं-
 करणं साधनघटीभ्यः शोध्य शेषं सममेव । अतस्तात्कालिकारुं-
 करणेन साधनघटीनां नाक्षत्रस्य भवतीति युक्तम् तथा चेत्तं
 सिद्धान्ते । लग्नार्थमिष्टघटिका यदि साधनास्तास्तात्कालि-

कार्कशकरणेन भवेयुराद्यः । इति । अथ मन्दावबोधार्थं प्रका-
रान्तरेण वासना निगदिता सिद्धान्तशिरोमणिवासनावार्तिके-
ऽस्मत्पितृचरणेः श्रीनृसिंहाचार्यैः । बोधयिकार्कभोग्यकाले शोध्ये
नात्रचनाडीमयेष्टकालाच्छोधकादपनीते यावदवशिष्यते तावदेवेष्टे-
नकेवलशोध्ये दृष्टे नकेवलशोधकादपनीतेऽवशिष्यत इति प्रसि-
द्धम् । तत्र साधननात्रचनाद्यन्तर तुल्यमिष्टं कल्पितम् । तत्रा-
द्यवष्टीभ्यो यावदपनीयते तावत्साधनादष्टगटिका भवन्ति ।
यावदोदयिकार्कभोग्यकालादपनीयते तावतात्कालिकार्कभोग्यकालो
भवति । अतस्तात्कालिकार्कात् साधनचटीभिर्लानं साध्यमित्यु-
पपन्नम् । अथ बोधयिकार्कान्नावचेष्टकालात् साध्यम् । प्रकारद्वयमपि
समुत्तिकमेव । अतः सर्वमवदातम् । एतदुदयलानं स्योदयैः
साध्यम् । स्योदयास्तु लङ्कोदयाऽधोना इति प्रथमतो लङ्कोदय-
वासनोच्यते । अपमवृत्ते क्षेत्रविभागेन सर्वे राशयस्तुल्यप्रमाणा एव
सन्ति । नाडीवृत्ते तु कालांशविभागेन सर्वराशय उद्गच्छन्ति । निर-
क्षे तु तत्राडीवृत्तं समं पूर्वापरं सममण्डलवद्भ्रमति । क्रान्तिवृत्तं तु
दक्षिणोत्तरतस्तिरश्चीनत्वेनोदेति । क्रान्तिवृत्तस्थो मेघो यावत्तिरश्ची-
नं उदेति तात्रनाडीवृत्ते ऽष्टाविंशतिभागाः किञ्चिन्नूनाएवोद्गच्छन्ति ।
तिर्यगेवमुद्गच्छतोऽपममण्डनस्य तिरश्चीनत्वेनोन्मण्डलाहोरात्र-
सपातात् अग्रणि क्षेत्रायुत्पद्यन्तं । तद्यथा । मेघान्तापक्रमज्या
निरक्षदितिजे भुजः, तद्वर्गज्याऽ १०१६ पममण्डने कर्णः, तद्वर्गान्तर-
पदं मेघान्ताहोरात्रवृत्ते कोटिः । एवं वृषान्तापक्रमज्या भुजः, वृषान्त-
ज्याकर्ण, तद्वर्गविश्लेषपदं वृषभान्ताहोरात्रवृत्ते कोटिः । एवं द्वन्द्व-
नो विज्याकर्णः, परमापक्रमज्या १३६० भुजः, परदुर्गज्या कोटिः ।
तदेवं प्रसाधितानां कोटीनां ज्यारूपत्वेन ज्याखण्डानां दुज्यावृत्ताय-
त्वाभावेन विज्यावृत्ते परिणाम्यचापीकृतानि । तत्र यत्प्रथममेकरा-
शिज्यासमूतं स मेघोदयकालः । द्वितीयं राशिद्वयम् । तृतीयं राशिष-

यस्य । राशीनामाद्यन्तकालज्ञानार्थं प्रथमं द्वितीयात् द्वितीयं तृतीयाद् विगोध्य मेघादिचयाणां मुद्रयासव एवावशिष्यन्त इत्युपपन्नम् । त एव विलोमाः कर्षणादिचयाणां भवन्ति । यतः कन्यान्ताद्विलोमं कीटाद्यधोर्ध्वार्ज्यापक्रमज्याद्युज्यादेर्मेषादिसाम्येनेवोपजायमानत्वात् फलस्योत्क्रमतस्तुल्यताया एवावसीय मानत्वाच्चोत्क्रमस्या

मी १६०० मे	४ १६३४ क
कुं १०६४ ङ	४ १०२४ सि
म १६३४ मि	तु १६०० क

इत्युपपन्नम् । एवं तुलादिष्वपि विलोमाद्वोद्व्यम् । तथोपजातानामेषां न्यासः ॥ एते पङ्क्ता जाता ब्रह्मतुल्यादावुक्ता नाग-

तुरङ्गदरा इत्यादयो लङ्कोदयाः पलात्मकाः । अयातो निजपतनजननभवनसमुद्रमनमानसाधनघासना प्राच्यते । अवनो गगनं समन्तात्संलग्नमिव दृश्यते तदस्मत्त्विति चम् । तथा च मत्पद्यम् । अवनो गगनं समन्ततः सततं लग्नमिवाऽवलोक्यते । वित्तिपृष्ठनिघासिमानुपक्षितिजं तद्गणका निहविरे ॥ तस्य निरवक्षितिजेन यदूर्ध्वाधरमन्तरं तच्चरम् । दिग्द्वयेऽपि चरसत्येनास्यैकदित्कामिप्रायेण चराद्धत्वेनैतद्व्यपदिश्यते । तथा चान्तरभूतेन स्वस्वचराद्धेन निरक्षोदया युतोनाः कर्तव्याः । स्वोदया भवन्तीत्युत्सर्गः । पस्तुतस्तु मेघादिरुन्मण्डले वित्तिजे च समकालमेव लगति क्षितिजोन्मण्डलसंपात एव मेघादेरुदयस्थानात् मेघान्तः पुनर्मेषनिरक्षोदयासुमिरुन्मण्डले लगति । स्वकुजे तु मेघचरखण्डतुल्यकालेन पूर्वमेघ लगतीत्यतः प्रथमराशिचरखण्डेन प्रथमराशिनिरक्षोदयप्रमाणं स्वदेशे प्रथमराशिप्रमाणं स्यादित्युपपन्नम् । एव मेघादेर्वृषान्तो द्विराशिनिरक्षोदयप्रमाणयोगेनोन्मण्डले लगति स्वकुजे तु द्विराशिचरखण्डयोगतुल्यकालेन पूर्वमेघ लगति । अतो द्विराशिचरखण्डेन द्विराशिनिरक्षोदयमानं स्वदेशे द्विराशिमानं भवतीत्युपपन्नम् । तत्प्रथमराशिप्रमाणेन यावदूर्ध्वोत्क्रियते तावत्केवलं द्वितीयराशिप्रमाणमेवावशिष्यत इति प्रथमराशिचराद्धेन प्रथमराशिनिरक्षोदयप्रमाणरूपे प्रथमराशिमाने

द्वितीयराशिमानादनन्तराक्ताच्छाधिते द्वितीयराशिचराद्धेन द्वितीय-
 राशिनिरक्षोदयप्रमाणं स्वदेशे द्वितीयराशिप्रमाणं भवतीति जातम् ।
 एवं मेषादेर्मिथुनान्तस्तिराशिनिरक्षोदयप्रमाणयोगेनोद्धृते लगति ।
 स्वक्षितिजे तु विराशिचरखण्डयोगतुल्यकालेन पूर्वमेव लगतीत्यत-
 स्तिराशिचरखण्डोने निरक्षजचतुर्थराशिमानं स्यादित्युपपन्नम् ।
 अतो निरक्षोदयाः क्रमस्या निजेः क्रमस्येश्वराद्धेनः स्वदेशे
 मेषादिव्याणामुदयाभवन्तीति सिद्धम् । एवं मेषादेः कर्कान्तो निर-
 क्षजचतुराशिप्रमाणयोगेनोन्मण्डने लगति । स्वक्षितिजे तु द्विराशि-
 चरखण्डयोगतुल्यकालेन पूर्वमेव लगति । अतो द्विराशिचरखण्डोने
 निरक्षजचतुराशिमानं स्वदेशे चतुराशिप्रमाणं स्यादिति जातम् ।
 अस्मिन्तिराशिचरखण्डोने विराशिनिरक्षोदयप्रमाणयोगरूपेण स्वदे-
 शजविराशिप्रमाणेनोनीकृते तृतीयराशिचराद्धेयुतं निरक्षजचतुर्थराशि-
 मानं स्वदेशे चतुर्थराशिमानं स्यादिति जातम् । तथा च बालावबोधाद्ये
 बीजक्रियया लिख्यते । तत्र स्वदेशजविराशिप्रमाणयोगः । निरक्षजवि-
 राशिप्रमाणम् १ विराशिचराद्धम् १ । अयमस्मात् निचराप्र १ द्विग्व १ ।
 चतुराशिमानयोगात् शोध्यः । तत्र निरक्षजविराशिप्रमाणयोगे निरक्ष-
 जचतुराशिप्रमाणयोगात् शोध्यते निरक्षजचतुर्थराशिप्रमाणमेषावशि-
 ष्यते । अथ विराशिचरखण्डयोगः चयगता द्विराशिचरखण्डयोगात्
 चयगतात् शोध्यमानः मंशोध्यमानमृणं स्वं स्यादित्यादिना धनगता
 भवति । अथ धनर्णयोरन्तरमेव योग इति कृते तृतीयराशिचरखण्डं
 धनगतमवशिष्टम् । अतस्तृतीयचराद्धेयुतं निरक्षजचतुर्थराशिमानं
 स्वदेशे चतुर्थराशिमानं स्यादिति जातम् । अथ मेषादेः सिंहान्तो
 व्यक्षजपञ्चराशिमानयोगेनोद्धृते लगति । स्वक्षितिजे तु प्रथमराशिच-
 राद्धेकालेन पूर्वमेव लगत्यतः प्रथमराशिचराद्धेन निरक्षजपञ्चराशि-
 मानं स्वदेशपञ्चराशिमानं स्यादिति जातम् । अस्माच्चतुराशिप्रमाणयोगे
 प्राग्बत् शोध्यते द्वितीयराशिचराद्धेयुतं व्यक्षजपञ्चमराशिमानं स्वीयप-

क्षुमराशिमानं स्यादित्युपपन्नम् । एवमजादेः कन्यान्तो व्यक्षजपट्टाशि-
 मानयोग तुल्यकालेनादृते विविचे च लगति । अत्रापि स्वदेशजपञ्चमरा-
 शिमानयोगे शोधिते प्रथमराशिचरार्द्धयुतं व्यक्षजपट्टराशिमानं स्वदेश-
 जपट्टराशिमानं स्यादिति सिद्धम् । अतो निरघोदया उत्क्रमस्या उत्क्र-
 मस्येश्वरघड्डेः स्वैर्युक्ताः कर्कोद्विषयाणां मानानि स्युरिति निष्पन्न-
 म् । अनयेव युक्त्या साधितानि तुलादेरनुले मं मीनान्तावधिकरा-
 शिमानानि कन्यान्ताद्विलोमं मेपाद्यधिकराशिमानतुल्यानि भवन्त्यत-
 गतान्येवोदयमानानि विपरीतानि तुलादिपण्यां मानानि स्युरिति
 सिद्धम् । तदुक्तं सिद्धान्तशिरोमणे । क्रमोत्क्रमस्याश्वरघड्डकेः
 स्वैः क्रमोत्क्रमस्येश्व विहीनयुक्ताः । मेपादिपण्यामुदयाः स्वदेशे
 तुलादिताऽमी च विलोमसंस्थाः ॥ इति । अथार्कं लग्नानयनार्थमय-
 नांशो योज्यन्ते तत्कारणमयनांशस्वरूपं च निरूप्यते । अयनांशश-
 ध्देन क्रान्तिपातः । क्रान्त्यर्थे पातः क्रान्तिपात इत्यन्यर्थसंक्षेपम् ।
 पातो नाम नाडीवृत्तक्रान्तिवृत्तयोः संपातः क्रान्त्यभावे यावान् य-
 हश्चक्रशुद्धः स क्रान्तिपातः स्यात् । अस्त्येव मुञ्जालादोरयनचलन-
 मिति नाम धृतम् । यतोऽनेन क्रान्तिपातेनायनस्य विषुषदृतापवृ-
 त्तसंपातात् प्रवृत्तराश्यन्तरगमनस्य यथास्थितक्रान्तिवृत्तस्यरेवत्यन्त-
 मधिकृत्य प्रवृत्तराश्यन्तरगमनात् प्राक् पश्चाद्वा चलनं जायत इत्य-
 तोऽयनचलनमिति युक्तम् । अयनचलनांश इति यत्तथ्ये लाघवा-
 दयनाश इति व्यवह्रियन्ते । कथं पुनः प्राप्सश्चाद्वा चलनमित्येत-
 दुच्यते । इष्टेऽह्नि मध्याह्ने द्वादशाङ्गुनशङ्कोमृष्टाया लक्षणीया । ततः
 दिनार्द्धयुतेस्त्रिज्यकादृश हृतायाः स्वरूपेण चापांशज्ञाः स्युर्नतां-
 शाः । दिनार्द्धे विद्युक्ता युतास्ते पलाशेददमृष्टत्रिणे भाषकेऽर्कायमः
 स्यान् ॥ ततः क्रान्तितो विपरीत्येन भानुर्भवेदिति भास्कराचार्योक्त्या
 भाष्करः साध्यः । परं न मायनः स्यात् क्रान्तेः सकाशात् साधि-
 तत्वात् । तथा च करणोक्तवर्त्मनाऽन्योपि तात्कालिकः स्पष्टभाष्करः

साध्यः । तयोरन्तरमयनांशः स्युः । तत्र करणागतेऽर्केष्टायार्कादूने
धनायनांशः । अधिके त्वृणायनांशः । धनायनांशेषु प्राक् चलनमृ-
णायनांशेषु प्रत्यगिति वेदितव्यम् । तस्मादसौ क्रान्तिपातोऽन्वय-
त्वात् खगे क्रान्त्यानयनाय योज्य इति सिद्धम् । क्रान्तिवशाच्चरं
चरवशादुदया उदयवशाल्लग्नमतो लग्नार्थमर्केऽयनांश योज्या इति
युक्तम् । उक्तं च श्रीभास्कराचार्यैः । क्रान्तिवशाच्चरमुदयाश्चरदलल-
ग्नगमे ततः क्षेप्याः इति । एतत्तु धनायनांशविषयम् । ऋणायनां-
शास्तु विद्योज्या इत्यनुक्तमपि बुद्धिमता क्षेपम् । ऋणायनांशा अपि
पूर्वस्थिता इति श्रूयते । तथा च वराहसंहितायाम् । आश्लेषादु-
ट्टविष्णुमुत्तरमयनं रवेर्धनिष्ठाद्यम् । आसीत् कदापि नूनं येनोक्तं पूर्व-
शास्त्रेषु । पूर्वशास्त्रेषु कश्यपसंहितादिषु । ऋणसंज्ञपरिचयसच्यंश-
योर्विशत्ययनांशेष्वेव २३ । २० इदं संभवति । तस्माद्वराहसत्ता-
काले धनायनांशा आसन् । अधुनापि धनायनांशा एव न क्षयगता-
यनांशा इति बोद्धव्यम् । यत्तु भूनेवतिथ्युन्मते १५२१ शालिवाहन-
शक्यातवर्षगणे ते च सांप्रतं सार्द्धयेडयायनांशा ऋणगताः सन्ति ।
छायार्कात् करणागतस्यार्कस्याल्पत्वात् । इति वदता केनचिन्नौहू-
र्तिकेन छायार्कात् करणागतेऽल्पे सत्पृणायनांशा इति स्वीकृतम् ।
तदसदेवेति वयं ब्रूमः । यदि सांप्रतमृणायनांशास्तार्ह ते लग्नानय-
नार्थमर्के विद्योज्याः स्युः । किंचायनांशहीनं तनुः स्यादित्यत्रापि
संशोध्यमानमृणं स्वं स्यादित्यादिनाऽयनांशयुक्तं तनुः स्यादिति प्रस-
ज्येत । अपि च विषुवदृतात् क्रान्तिवृत्तावधि दक्षिणोत्तरगमनं क्रान्-
तिरिति विषुवत्क्रान्तिवृत्तपूर्वसंपाते क्रान्तेरभावस्तत्र सायनग्रहदोर्ज्या-
या अप्यभावेन भाव्यमतस्तत्र सायनग्रहः शून्यराश्यादिरिति तावत्
सर्वत्रादिसिद्धम् । अथ प्राक्चक्रे चलिते संपातेऽपि मेषादेः प्रागेव
भवतीति तत्रस्थो ग्रहो मेषादेः सकाशात्तत्र एव भवत्यतस्तत्रायनां-
शयोगेनेव शून्यराशिता भवति । अयनांशशोधने तु शून्यराश्यादिता

न कथमपि स्यादिति दूषणान्तरम् । न च कृष्णायनांशा अपि योज्या
 इति वाच्यम् । तथा सति धनर्षेयोरन्तरमेव योग इति निद्धान्तो
 व्याकुप्येन । अन्यच्च । खेटेऽयनास्थे धटपूर्वके स्वमस्त्वं क्रियाद्ये
 स्परिमेऽयनांशाः इति प्राचीनाक्तकारेणापि इदानीं धनायनांशा लभ्य-
 न्तोऽतस्तेः सह विरोधोऽपि दूषणम् । तस्माद्विदानीं करणागतार्कात्
 छायार्कस्याधिकत्वेन चक्रस्य प्राक् चलितत्वात् धनायनांशा इत्यव-
 धेयम् । अत एव तात्कालिकोऽर्कोऽयनभागयुक्त इति संगच्छते ।
 छायार्कात् करणागतेऽर्के न्यूनं प्राक्चक्रं चलितं चेष्टम् । तदा धना-
 यनांशा इत्यर्थः । धनायनांशा एवाधुना सन्तोति सारभाष्ये श्रीम-
 न्नृसिंहदेवचैरप्युक्तम् । ब्रह्मनिद्धान्तोपि । छायार्कार्कान्तरांशस्युश्च-
 लांशाः स्वमिनाधिके । छायार्कं तृणमूने प्राक् पश्चाच्चक्रं च लभ्यते ॥
 स्पष्टार्थमेतत् । तस्मात् करणागताधिके छायार्के कृष्णायनांशा इति
 मतं प्रत्याख्येयमेव । अथोदयेः साध्यमानं लग्नं नाडीमण्डलक्रान्ति-
 मण्डलसंपातादायाति । अपेक्षितं च रेवतीयोगतारकत इत्ययनां-
 शहीनं क्रियत इति स्पष्टम् । अन्ये तु । लग्नं सायनमेव । नाय-
 नांशहीनं कार्यम् । मुनिभिरनुक्तत्वात् सायनादेव फलादेशः
 कर्तव्य इत्याहुस्तन्मन्दम् । यत उक्तं शाकल्यसंहितायां पञ्च-
 माध्याये दृक्क्षेपसाधने । चलसंस्कृतलग्नज्या लभ्यज्या चेद्व्य-
 त्यपि ॥ चलायनांशास्तेर्धनगतेर्मुक्तमृणगतैर्हृतं लग्नं संस्कृतमित्यु-
 च्यते । यदाच भगवतो ब्रह्मणः सायनमेव लग्नमभिमतं स्यात्तर्हि
 पुनरयनांशयोजनं नाक्तं स्यात् । सायनलग्नेऽयनांशयोजनेन द्विगुणा-
 यनांशा योजिता इति वाच्यते । द्विगुणायनांशयोजनं तु वासना-
 शून्यत्वादन्यार्पण्येष्वप्रमिद्वत्वाच्च न युक्तम् । ततो निरयनांशं
 लग्नं कार्यमित्याशयो गम्यते । तस्मादयनांशहीनं तनुः स्यादिति
 सर्वं समञ्जसम् । पुनराहुरेकदेशिनः । चनांशसंस्कृतः स्पष्टपक्ष एव
 स्पष्टपक्ष इति शाकल्योक्तेरयनांशयुक्ता एव यदा स्पष्टाः स्युः ।

तेभ्य एव याचाविघाहोत्सवजातकादौ फलादेशः कर्तव्यः । तथा
सायनयोरेव चन्द्रार्कयोरन्तरातिथिः साध्या । नक्षत्रं सायनादेव
साध्यम् । योगोऽपि सायनरधीन्द्रोर्योगादेव साध्य इति । तदप्यति-
मन्दम् । यतश्चलांशसंस्कृत इत्यस्यैवातर्द्धमिदम् । अयनाभ्युपग-
मादेतस्योपचारश्चचेदिति । एतस्य चलांशसंस्कृतस्य ग्रहस्य स्पष्टग्रह
इत्युपचारः क्रियते । चस्तुतो नायं स्पष्टग्रहः । किं तु कार्यान्तरयशात्
स्पष्टत्वेनोपचर्यत इति भावः । तत्र हेतुमाह । अयनाभ्युपगमादिति ।
अयनं राश्यन्तरगमनं तस्याभ्युपगमन्तस्मात् । क्रान्तिसाधनार्थमिति
तात्पर्यार्थः । यतश्चातुर्मुक्तं बृहस्पतिविद्वान्ते । खचराश्चलन्ति तस्मात्
पूर्वं युक्ताश्च पश्चिमे हीनाः । तस्मादपमच्छाया चरदललगादिकं
ततः साध्यम् ॥ रोमथेऽपि । तत्संस्कृतग्रहात् क्रान्तिलग्नत्युन्नति
स्कटम् । इति । सोमसिद्धान्तादिष्व्येवमेव । अतोऽयनांशसंयुता
ग्रहाः क्रान्तिसाधनार्थमेव स्पष्टा भवेयुर्न तिथ्यादिसाधनार्थे फलादे-
शार्थे चेत्यत्र प्रोक्तं निर्व्यूढम् । तस्मात् परिहायैयमपावनपावन-
मतानुसारिणोपि राजपथः । पुनर्भवेदेवम् । यदि स्पष्टग्रहसंस्कार-
त्वेनेव चलांशयोजनं मुनीनामभिप्रेतं स्यात्तर्हि मन्दशीघ्रफलादिस्पष्ट-
ग्रहोपकरणसंस्कारप्रकरण एवेतत् स्यात् । क्रान्तिप्रकरणेऽभिहितमतः
क्रान्तिसाधने तस्योपयोग इति बालैरपि बुध्यते । न चैवं ग्रहाणां
निरयणत्वे संक्रान्तिरपि निरयणैवास्तामिति घात्रम् । इष्टापत्तेः ।
संक्रान्तिषु तथा कालस्तदीयेऽप्ययने तथा । इति मुनिभिस्तत्वात्
सायननिरयणसंक्रान्त्योरुभयोरपि पुण्यकालः । यद्यपि राश्यो निर-
यणा इति निरयणैव संक्रान्तिस्तस्या एव व्यवहारयोग्यत्वम् । तथापि
चलसंस्कृतातिगमांशोः संक्रमो यः स संक्रमः । अजागलस्तान इव
राशिसंक्रान्तिरिष्यते ॥ इति बृहस्पतिविद्वान्तेः सायनसंक्रान्तौ
पुण्याधिक्यमिति युक्तमुत्पश्यामः । अत एवाहुरस्मत्पितृश्वरयो
श्रीशिवदेवज्ञा मुहूर्तचूडामणौ । अयनांशकलाः स्पष्टरविगत्युद्धृताः

पुरा । दिनाद्येवैदुष्ययाः स्युर्मैयादिभ्यश्चलक्रमाः ॥ इति । तस्मात्
 साधनग्रहेभ्यस्तिथ्यादिसाधनमयुक्तत्वादार्पचिरुद्धत्वादद्याधत् प्रामा-
 णिकैरकृतत्वाच्च न कार्यमित्यलं प्रसङ्गागतया मतान्तरदूषणरूपाप्रस्ता-
 धनया । यतदुक्तं प्रसक्तानुप्रसक्तया श्रीपतिटीकाकारैरनुक्तमपि । यन्म-
 याल्पमतिनाधुनाकृत गोपिराजमतपण्डनं घरम् । तच्छिवस्य सुगु-
 रोर्दयाभरालोकनप्रभववैभवः किल ॥ इदानीं प्रकृतमनुसरामः उदय-
 लग्नं षड्भग्नमस्तलग्नं भवति । उदयास्तसितिजयोर्मध्ये ऽर्द्धस्योधा-
 पममण्डलस्य व्यापस्थितत्वात् । तदुक्तं गोले । यो ऽभ्युदेति समयेन
 येन तत्सप्तमो ऽस्तमुपयाति तेन च । राशिद्वयमपमण्डलं कुजादधै-
 मेघ सततं यतः स्थितम् ॥ इति । अतः शोषनमुक्तमस्तस्यै सपङ्कः
 स च, इति । एवं भावद्वयमभिधाय इदानीमन्यभाषद्वयसाधनं
 विवक्षुस्तावत् तदङ्गीभूतं नतोन्नतसाधनं वृत्तार्धेनाह ॥

रात्रेः शेषमिति युतं दिनदलेनाहोगतं शेषकं विस्त्रेप्य
 खलु पूर्वपश्चिमनतं चिंशच्च्युतं चोन्नतम् ॥

रात्रेः शेषमिति । इतं भुक्तं वा दिनदलेनयुतं सत् पत्विति
 निश्चयेन क्रमेण पूर्वपश्चिमनतं स्यात् । यतदुक्तं भवति ।
 यद्यर्धरात्रानन्तरं जन्म स्यात् तदा रात्रिशेषं दिनार्द्धेन युक्तं कार्यं
 पूर्वनतं स्यात् । यद्यर्धरात्रात् प्राक् जन्म तदा रात्रिगतं दिनार्धं
 योज्यं पश्चिमनतं स्यात् । अहो दिनस्य गतं शेषकं वा दिनदलेन
 विश्लेष्यमन्तरितं कार्यं दिनदलात् शोध्यमिति यावत् । क्रमेण
 पूर्वपश्चिमनतं स्यात् । अथोन्नतमाह । चिंशच्च्युतमिति । नतं
 चिंशतः च्युतं शुद्धं मनुजतं स्यात् । पूर्वनते चिंशच्छाधिते पूर्वोन्नतं
 पश्चिमनते चिंशच्छाधिते पश्चिमोन्नतमित्यर्थः । चकारः समुच्च-
 यार्थः । अशेषपतिः । खगोलस्य प्रागपरविभागेन कपालद्वयं भवति ।
 तत्र निशामध्यात् मध्याह्नपर्यन्तं चिन्द्वघटिकान्तरेण मानोत्तरोहणमा-
 र्गायधि प्राक्कपालम् । तथा मध्याह्नात् निशायपर्यन्तं चिन्द्वघटिका-

न्तरेण भानोरधरोद्गतामार्गावधि प्रत्यङ्गपालम् । यथं प्रागपरंकपाल-
योर्मध्ये मध्यान्धापेक्षया यावतीभिर्घटीभिः सविता नम उपलभ्यते
स नतकालः । तथा मध्यरात्रापेक्षया यावतीभिर्घटीभिर्वृत्त उपल-
भ्यते स उन्नतकालः । एवं तौ चिंशतः शुद्धाधन्यथा भवतः । ततः
खगोलस्य क्षितिजसन्निवेशनेन विभागचतुष्टयं भवति । तथा च प्राङ्ग-
पाले मूर्धे क्षितिजादूर्ध्वस्ये सति दिनगतं तथाधःस्थिते रजनीशेषम् ।
पश्चिमकपाले तु कुजोर्ध्वस्ये दिनशेषमधःस्थे रात्रिगतम् । एवं
दिनगतशेषे दिनार्धात् शोधिते तथा रात्रिशेषगते दिनार्धेन युते
सति प्रागपरन्ते स्तः । अत उपपन्नं रात्रेः शेषमित्यादि । नतोन्नते
चिंशद्विंशतीमध्ये ऽतो नतं चिंशच्छुद्धमुन्नतं स्यात् । अतो युक्तमुक्तं
चिंशच्च्युतं चोन्नतमिति । अथ यदर्थमेतावानुपक्रमस्तदधुना दश-
मचतुर्थेभाषसाधनं धृतोत्तराद्धेनाह ॥

यत् पूर्वोन्नतपङ्क्त्युत्तरवितः पश्चान्नतादित्यतो यस्त-
द्दोदयकैश्च लग्नमिव तन्माध्यं सपङ्क्तं सखम् ॥ २ ॥

यदिति । पूर्वोन्नतपङ्क्त्युत्तरवितः लङ्कोदयकैर्लग्नमिव लग्नं
यत् भवेत् तत् माध्यं स्यादिति योजना । पूर्वस्मिन् कपाले उन्नतं
पूर्वोन्नतम् । षड्भेः राशिपट्टेन युक्तश्चासौ रात्रिश्च षड्भयुत्तरविः ।
पूर्वोन्नतं च पङ्क्त्युत्तरविश्च पूर्वोन्नतपङ्क्त्युत्तरवी ताभ्यामिति पङ्क्त्यर्थे
तविः । मध्ये ऊर्ध्वे गाम्योत्तरवृत्ते भवं माध्यं दशमलग्नमित्यर्थः ।
यत् पश्चान्नतादित्यतो लङ्कोदयकैर्लग्नमिव लग्नं तत् माध्यं स्यात् ।
पश्चान्नतं चादित्यश्च पश्चान्नतादित्यो ताभ्यामिति पङ्क्त्यर्थे तविः ।
यत्तदुक्तं भवति । अर्धरात्रादुपरिदिनार्धपर्यन्तं पूर्वकाले उन्नतमिष्टकालं
प्रकल्प्य सपङ्क्तसायनतात्कानिकार्कं मूर्धे प्रकल्प्य लङ्कोदयान् स्योद-
यान् प्रकल्प्य तद्देशभागैरुदयो हतः स्वइत्यादिना लग्नरद्यात्
साधितं तद् मध्यलग्नं स्यात् । यत् दिनार्द्धादुपरिरात्रार्धपर्यन्तं
पश्चिमकाले नतमिष्टकालं प्रकल्प्य क्षेत्रलसायनतात्कानिकार्कं मूर्धे

प्रकल्प्य लङ्कोदयानुदयान् प्रकल्प्य तद्गोपभागेरित्यादिना लग्नघटत्
 साधितं तद् मध्यलग्नं स्यात् । तद् मध्यलग्नं षण्ढं पद्माशियुक्तं
 सत् सूर्यं चतुर्थलग्नं भवति । अथोपपत्तिः । मध्यान्ते सूर्यस्तुल्यमेव
 मध्यलग्नं स्याद् मध्यलग्नमिति दक्षिणोत्तरे इत्युक्तत्वात् । मध्या-
 न्तादये यावत्तीव्रं मध्यलग्नमपेक्ष्यं तद् नतनाडीतुल्यमेवेष्टकालं
 प्रकल्प्य सूर्योत्क्रमलग्नं साध्यं तद् मध्यलग्नं भवति । यथा ।
 सूर्योदये सूर्यस्तुल्यमुदयलग्नं सूर्योदयादिष्टघटीषु क्रमेणोदयलग्नं
 साध्यते तथा ऽपि । सूर्योदयात् पूर्वं यथोत्क्रमेण लग्नं साध्यते
 तथेवेदापि मध्यान्तात् पूर्वं पूर्वनतनाडीतुल्यमेवाभीष्टकालं प्रकल्प्य
 सूर्यात् ऋणलग्नं साध्यं तद् मध्यलग्नं स्यात् । अतः सिद्धमेतत्
 पूर्वनते सूर्योदिलोमलग्नं साध्यं पश्चिमनते तु सूर्योत्क्रमलग्नं साध्यं
 मध्यलग्नं स्यादिति । अत एवोक्तं घसिष्टमिद्वान्ते । लङ्कोदये लग्नमूर्धं
 विलोमं त्वमध्यर्जं पूर्वनतामुभिर्यत् । पश्चात्तत्राणवधैर्धनाढ्यं तत्
 षड्युक्तं च रसातलाख्यम् । इति । यत् पद्माशियुक्तं चतुर्थलग्नं
 स्यात् । ऊर्ध्वाधरयाम्योत्तरवृत्तयोर्मध्योऽर्धस्थेषावृत्तस्य स्थितत्वात् ।
 यद्वा । पूर्वोत्तरात् क्रमलग्नं पश्चिमोत्तरादृणलग्नं साध्यं चतुर्थलग्नं
 स्यात् । तत् पद्माशियुक्तं मध्यलग्नं भवति । ऋणलग्नसाधनायै
 पद्याद्वयम् । तात्कालिके ऽर्के ऽयनभागयुक्तस्तादुक्तभागेरुदयो हतश्च ।
 यान्युदृतस्तं रविभुक्तकालं पलेकृतात् पूर्वनताद्विशोध्य ॥ तत्पृष्ठे
 राश्यादयाश्च शेषमशुद्धहृत् स्वाग्निगुणं लयाद्यम् । मेधाद्याशुद्धचित्ते-
 विरुद्धं ततो ऽयनाशोनमृणाख्यलग्नम् ॥ इति । तस्मात् पश्चिमनते
 सति सूर्यात् पश्चिमनतमेवेष्टकालं प्रकल्प्य लङ्कोदयेः क्रमलग्नं साध्यं
 मध्यलग्नं स्यादिति सिद्धम् । अत उपपन्नं पश्चात्तत्वादित्यतो यल-
 ङ्कोदयकेश्च लग्नमिव तन्माध्यमिति । पूर्वनते तु पूर्वनतमिष्टकालं
 प्रकल्प्य लङ्कोदयेः सूर्योदणलग्नं साध्यं तन्मध्यलग्नं भवतीति प्राप्ते
 परमकारुणिकेनाचार्येण ऋणलग्नसाधने शिष्यकेशो मा भूदिति प्रकारा-

न्तरेण कृत्वा लग्नानयेद्येव मध्यलग्नसाधनमरवि । तद्यथा । पूर्वोन्न-
तमिष्टकालं प्रकल्प्य सप्तद्वसूर्यात् क्रमलग्नमेव मध्यलग्नं स्यादिति ।
अथेयं युक्तिः । पूर्वकपाले मध्यलग्नं साध्यते । तत्र पूर्वकपालारम्भो
मध्यरात्रे । तत्र सूर्यतुल्यमेव चतुर्थलग्नं मध्यलग्नं तु सप्तद्वसूर्यतुल्यं
मध्यरात्रादये यावतीषु घटीषु मध्यलग्नमवगन्तव्यं ता एव पूर्वोन्न-
तघटिका इति जानेपि जानाति । अतः सप्तद्वसूर्यात् पूर्वोन्नतस्य
क्रमिकेष्टकालत्वात् क्रमलग्नं मध्यलग्नं स्यादिति सिद्धम् । अत्र
प्रतीत्यर्थमुदाहरणम् । काश्यां पलमा पादोन षडङ्गुलमिहा ५ । ४५
यदेतावतात्कालिको ऽर्कः १ । ५ । ५२ । ३० अयनचलनायाः ५८ ।
१० रात्रिमानम् ५६ । ४० तदा ऽर्कोदयात् पूर्वमेकघटीमितेष्टकाले
तात्कालिकार्काटानीतमिदं विलोममुदयलग्नम् ० । ५६ । ५३ । २० ।
अथ वा सप्तद्वसूर्यात्कालिकार्कात् २५ । ४० यतश्चघटीतुल्यमिष्टकालं
प्रकल्प्य साधितमिदं क्रमेणोदयलग्नं च ० । ५६ । ५३ । २०
सममेव यथा भवति तथेवात्रापि केवलसूर्यात् पूर्वोन्नतमितेष्टकाले
साधितमृगलग्नं सप्तद्वसूर्यात् पूर्वोन्नतमितेष्टकाले साधित क्रमलग्नं
च सममेवोपजायत इति मन्दानां प्रतीतिरुत्पाद्या । अत उक्तं, यत्
पूर्वोन्नतसप्तद्वसूर्यरवित, इत्याद्युपपन्नम् । अत्र नताज्ञाने सप्तमभा-
षान्माध्यसाधनं लग्नाच्चतुर्थभाषसाधनं चेत्तं श्रीदामोदरेण ।
अथास्तलग्नाद्बिबट्टिनाथे तत्राडिकाभिस्तात एव लग्नम् । लङ्कोद-
येस्तदृशमाह्वयं स्याल्लग्नतथा रात्रिदलोत्थमम्बु ॥ उत्तानार्थमिदम् ।
अत्रोपपत्तिः । सूर्यास्ते किल सूर्यतुल्यमस्तलग्नं भवति । ततो
दशमलग्नं तूर्ध्वगाम्योत्तरवृत्ते सौम्यगाम्यगोलयोः क्विचिदधिको-
न्विमान्तरे भवति । तयोःन्तरं सूर्यतुल्यास्तलग्नोत्पदिनार्धनाडी-
तुल्यम् । अतः सूर्यतुल्यास्तलग्नात् सूर्यतुल्यास्तलग्नोत्पन्नदिनदल-
मिष्टकालं प्रकल्प्य यत् क्रमलग्नं साध्यते तद्वशमलग्नं सूर्यास्ते यथा
भवति तद्वदेव षष्टकालीनास्तलग्नात्तदुत्पन्नदिनार्धेन यावन्न लग्नं साध्यते

तावत् दशमलभं भवतीति सर्वं निरवद्यम् । तथा तेनैव प्रकारेणो-
दयलग्नात् रात्रिदलोत्पन्नं अ- चतुर्यलग्नं स्यात् । अस्योपपत्तिः
प्राग्बदेव । अथेतन्माध्यं लङ्कोदयेः साध्यते तत्कारणमुच्यते । मेषादौ
लङ्कादिति चे या चेषसंस्था सैव मेषादावूर्ध्वयाम्येतरवृत्ते । तदत्रापि
मेषादिसवन्धानन्तरं मेषान्तो लङ्कोदयप्रमाणेनैव लगतीत्यतो मध्य-
लग्नानयने लङ्कोदया एव याह्याः । यद्वा । राशीनामसवस्त्रिविधाः ।
उदयासवो मध्यासवो ऽस्तासवश्चेति ॥ तत्रोदयासूनामस्तासूनां च
योगार्थं मध्यासवो भवितुमर्हन्ति । ते तु लङ्कोदयासुतुल्या एवातो
मध्यलग्नं लङ्कोदयैरेव साध्यमित्युपपन्नम् ।

इदानीमवशिष्टभावसाधनमाह ॥

अंशो व्यस्तखभस्य भुयमहतो योज्यस्तनौ द्विच्युतो
बन्धो तेषां च साङ्गभास्तनुमुखाः ॥

अंश इति । विगतमस्तं सप्तमं यस्मादिति व्यस्तम् ।
तच्च तत् खभं च व्यस्तखभम् । खभं नाम मध्यलग्नम् । व्यस्तख-
भस्य अंशो राश्यादिद्विगुः । एरुच भुवा एकेन हतः गुणितः
अपरच यमाभ्यां द्वाभ्यां हतः सन् तनो लग्ने योज्यः क्रमेण द्वितीय
तृतीय भावो भवतः । पुनः स एव अंशो द्वाभ्यां सकाशात् च्युतः
शुद्धस्ततो द्विगुः एरुच भुवाहतो ऽपरचयमहतः सन् बन्धो योज्यः ।
तो क्रमात् पञ्चमषष्ठभावा भवेताम् । ते ऽनन्तरानीतारचत्वारो भावाः
साङ्गभाः राशिपट्टयुताः सन्तः परे मृत्युधर्मायध्यभावाः स्युः ।
एवं तनुमुखास्तन्वादयो द्वादशभावाः सिध्यन्ति । एभिर्भावेः समर्थं
शुभाशुमफलं चिन्त्यमित्यर्थः । अपिचयन्दाधनुक्तसमुच्चयार्थो ।
अथोपपत्तिः । लग्नचतुर्थान्तर्वर्तिक्रान्तिपृतस्य समास्त्रयोभागा
द्वितीयादयस्त्रयो भावाः । एवं चतुर्थेऽष्टमान्तर्वर्तिनः पञ्चमादयो
भावान्त्रयः । एवं सप्तमदशमान्तर्वर्तिनेऽष्टमादयस्त्रयो भावाः ।

दशमलग्नान्तर्वर्तिन एकादशादिष्वेव भावा इति । अथानुशातः ।
यदि विभिर्भावेर्लम्बचतुर्थान्तरतुल्यमन्तरं लभ्यते तदैकेन किमिति
लम्बचतुर्थान्तरं विभक्तं क्रमादेकद्विगुणं लग्ने योजितं सत् द्वितीय-
तृतीयभावा भवत इति सिद्धे सत्यावर्ग्येवावदेव लग्नचतुर्थान्तरं
तावदेव सप्तमदशमान्तरमिति सप्तमदशमान्तरस्येव अंशो भूयमहतो
लग्ने योज्य इत्युक्तम् । अत उपपन्नं अंशो व्यस्तसप्तमस्य भूयमहतो
योज्यस्तनाविति । इदानीं चतुर्थेसप्तमान्तरस्य अंशो भूयमहतरश्च
तुर्थे योज्यः पञ्चमषष्ठभावा स्त इत्यत्र सप्तमदशमान्तरस्येव अंशो
द्विच्युतश्चतुर्थेसप्तमान्तरस्य अंशो भवतीति सप्तमदशमान्तरस्य
अंशो द्विच्युत एकद्विगुणश्चतुर्थे योज्यः सुतरिपुमावो भवत
इति सम्यगुक्तम् द्विच्युतो जन्धाविति । अन्वयः सप्तमदशमान्तरांशो
द्विच्युतश्चतुर्थेसप्तमान्तरांशो भवतीति यदुक्तं तत्र कायुक्तिरिति
चेत् । यत्तु । चतुर्थेसप्तमान्तरसप्तमदशमान्तरयोगो राशिषट्कं भवति ।
चतुर्थेदशमान्तरेण षण्णामेव राशीनां स्थितत्वात् तेषां अंशो द्वौ ।
अथ चतुर्थेसप्तमान्तरे सप्तमदशमान्तरे च किञ्चिदूनाधिकमेव राशि-
षयं भवति । यथा स्वदेशे प्रथमं तथा द्वितीयं राशिषट्कं चिंशद-
घटीभिः समुदेति परं षड्दशनाडीभौ राशिषयं नेदेति तद्वदत्रापि ।
यद्यपि चतुर्थेदशमान्तरे राशिषट्कमास्ते तथापि चतुर्थेसप्तमान्तरे
सप्तमदशमान्तरे च राशिषयं नास्ति । अत्रैवमवगन्तव्यम् । यदि
चतुर्थेसप्तमान्तरं राशिषयादूने तदा सप्तमदशमान्तरं राशिषया-
धिकमेव स्यात् । एवं तदाधिक्यं तस्य न्यूनता । अथ तस्य
अंशोपि किञ्चिदूनाधिकं रूपं अंशद्वययोगो द्वयम् । अतः सप्तमदश-
मान्तरांशो द्विच्युतश्चतुर्थेसप्तमान्तरांशः स्यात् । एवं चतुर्थे-
सप्तमान्तरांशो द्विच्युतः सप्तमदशमान्तरांशो भवतीत्यतो युक्ति-
युक्तं निरुक्तं द्विच्युत इति । अथ सप्तमदशमान्तरांशो भूयमहतो
जायाभावे योज्यः क्रमान्मृत्युधर्मभावा भवत इत्यत्र जायाभावस्य

लग्नात्पद्माश्रयन्तरितत्वाल्लग्नएव, योजितो धनसहजभावो जातो ।
 अथ तो एव षड्युतो तो मृत्युधर्मभावो स्तः । एवं दशमलग्नान्त-
 रच्यंश एरुद्विगुणो दशमे योज्यो लाभव्ययभावो स्त इत्येव दशमस्य
 चतुर्थेत् षड्राश्रयन्तरितत्वात् चतुर्थे एव योजितः पञ्चमषष्ठभावो
 जातो । अथ तो एव षड्भयुतो आयव्यय भावो स्याताम् । अत उषणत्रं
 साङ्गभा इति । यत्तु केन विदुक्त भावसाधनमार्पणशस्त्रानभिहित-
 त्वात् निर्मूलमिति तत् तुच्छम् । यतः पराशरहोरायात् ।

लग्नं सुखात् सुख कामात् कामं खात् खं च लग्नतः ।

च्यंशमेकद्विगुणित युञ्ज्यात् लग्नादिषु क्रमात् ॥

पूर्वापरयुतेरर्द्धसंधिः स्याद् भावयोर्द्वयोः ।

एवं द्वादशभावाः स्युर्भवन्ति हि भवधय इति ॥

अथ संधिसाधनमाह ॥

॥ संधिर्द्वियोगोर्द्धितः ॥

द्वयोर्भावयोर्योगोर्द्धितो ह्याप्तः सन् संधिर्भवेत् । अथ
 भावद्वययोगकरणे चक्राधिकतायां चक्रं न त्याज्यम् । तथा
 प्रथमभावे दशैकादश वा राशयोऽयिमभावे शून्यमेको वा राशिः ।
 तदा शून्यैकस्थाने द्वादशराशयोऽधिका गृह्या इत्यभिसंधिः । अथै
 संधिर्द्वियधः । आरम्भविरामभेदात् । तथा हि । लग्नद्वितीययो-
 यागाद्धै लग्नस्य विरामसंधिः । स एव द्वितीयस्य आरम्भसंधिः । एवं
 सर्वेषामपि । इदमत्राधेयम् । आरम्भसंधेरुक्तो ग्रहो गतभावजात
 फलं करोति । विरामसंधेरधिकोऽयिमभावजात फलं करोति ।
 आरम्भसंधेरनलो विरामसंधेरलो ग्रहस्तु स्वाधिकृतभावज फलं
 करोति । तथा च आहुः ।

आरम्भसंधेर्द्वयोर्ग्रहो यदेतः फलं ददात्यादिमभावजातम् ।

विरामसंधेरधिकस्तदानीमागामिभावोत्यफलप्रदः स्यादिति ॥

अथ वासना श्रीपतिपद्धतिटीकायां सुन्दरमिश्रेहृदिता सेवो-
 च्यते । राश्यङ्गकलाविकलात्मकलग्नस्य चरमविकलारूपमेव नितान्त-
 मसूक्ष्मरेखाकारक्रान्तिवृत्तस्थले नितान्तसूक्ष्मरेखाकारे द्वितिजे लग्नं
 भवतीति चरमविकलेव वस्तुतो लग्नम् । एवमधस्तनरेखाकारसू-
 क्ष्मयाम्योत्तरवृत्तलग्नत्वात् चरमविकलेव चतुर्थलग्नम् । ताभ्यामु-
 त्पादितत्वाद् द्वितीयभावोऽपि चरमविकलेव । एवमन्येपि भाषा-
 श्चरमविकलात्मका एव । चरमविकलातः प्रागपरं पुनः सानि-
 ध्यात् लक्षणया लग्नादिषदप्रयोगो गौणः, सानिध्यं तु युक्तिसा-
 म्यात् पूर्वभावस्य यावत्पर्यन्तमये तदयिमस्य पश्चादपि तावत्प-
 र्यन्तमेव स्वीकरणीयमिति द्वादशप्रथमभावयोगाद्धात्मकसन्धिपर्यन्तं
 लग्नचरमविकलायाः पश्चात्सानिध्यं लग्नद्वितीययोगाद्धात्मकसन्धि-
 पर्यन्तं पुनरपि सानिध्यमतः पूर्वसन्धिमारभ्यायिमसन्धिपर्यन्तं
 लग्नव्यवहारः । एवं द्वितीयादिभावव्यवहारोऽपि । इह भावस्य
 चरमविकलास्यो ग्रहे भावस्य राश्यङ्गकलाविकलाभिः सम इति
 यावत्स प्राधान्येन तस्मिन्भावे मुख्ये वर्तत इति तद्भावोक्तसमय-
 फलदः । भावस्य चरमविकलातो विकलाभावन्यनाधिक्ये समयफ-
 लस्य नाशो बाधितोऽनेनापि क्रमेण पूर्वभावसमाप्तिस्थलमयिमभाव-
 फलारम्भस्थलमेक संधिरूपमेव सिद्धम् । तद्भावमारभ्यायिमसन्धि-
 पर्यन्तं पूर्वभावफलस्य क्रमेणोपचयः । तथा पूर्वसन्धिमारभ्यायिम-
 भावपर्यन्तमयिमभावफलस्य क्रमेणोपचयः । सन्धौ तु प्रथमभावस्य
 समाप्तत्वादयिमभावास्यानारम्भात्त्रिफलो ग्रहः । सन्धेरुक्ते ग्रहे तु
 पूर्वभावफलस्यासमाप्तत्वात्पूर्वभावफलम् । सन्धेरधिकेऽयिमस्यार-
 म्भादयिमभावफलमिति सर्वं शोभनम् । प्रथमभावचतुष्टये सन्धि-
 चये च सिद्धे सुगोपायेनान्यभावसंधिमाधनं मिश्रोक्तपद्धतो ।

षिट्ठिभावो क्रमाद्युक्तो द्वाभ्या वेदेः सुतद्विधौ ।

लग्नादिभावाः षट्षड्मयुक्ताः सप्तमकादयः ॥ १ ॥

विज्ञोरुसन्धयस्त्वेकचोपु राशियुताः क्रमात् ।

सन्धयः स्थिरचतुर्थ्याद्याः सपञ्चाः षडमी परे ॥ २ ॥

सुतरिपुभावसाधनवासना मन्दावबोधार्थमव्यक्तक्रिययोच्यते ।
तत्र लग्नचतुर्थान्तरच्यंशद्वयलग्नयोगे तृतीयभावोयं खण्डद्वयात्मको
वृत्तः ॥ ल. च. अं. २ ल. यो. १ । चतुर्थसंप्रमान्तरेकच्यंशचतुर्थ-
भावयोगे जातः पञ्चमोयम् । च. स. अं. १ चयो. १ । अनयोरन्तरं
तृतीयभावे यावद्योज्यते तावत्पञ्चमभावो भवतीत्यत्रोपि जानाति ।
अतस्तयोरन्तरं साध्यते । तत्र सशोध्यमानं स्यमृणस्वमेतीत्यादिना
तृतीयभावः खण्डद्वयात्मकः कृणगतो जातः । अथ लग्ने चतुर्थी-
द्विशोधिते लग्नचतुर्थान्तरमेव जातम् । अस्माल्लग्नचतुर्थान्तरस्य
च्यंशद्वयेऽपनीते एक एव च्यंशोवशिष्यते । तत्र चतुर्थसंप्रमान्तर-
च्यंशे योजिते द्वयमेव स्यात् । यत उक्तं प्राक्च्यंशद्वययोगो द्वयमिति ।
अतो द्वययुतस्तृतीयः पञ्चमः स्यादित्युपपन्नम् । एवमेव रिपुभावो-
पपत्तिरुह्या । शेषोपपत्तिरतिमुगमा बालावबोधा च ।

अथ भावफलाभावं भावस्थाने भावफलसाधनं च वृत्तेतरा
द्वेनाह ॥

शून्यं सन्धिपु भावगेऽखिलफलं स्याद्भावसन्ध्यन्तरेणाप्तं

सन्धिखगान्तरं लयचयं भावादधिकेऽल्पे खगे ॥ ३ ॥

सन्धिपु स्थिते ग्रहे शून्यफलं स्यात् । भावगे भावांशादि-
तुल्ये खगे अखिलफलं स्यात् । अखिलं संपूर्णे रूपमिति यावत् ।
यतोऽत्र सर्वत्र होरिके संपूर्णताद्योतकं रूपमेव कल्पितम् । भावा-
दधिके खगे सति सन्धिखगान्तरं भावसन्ध्यन्तरेणाप्तं भक्तं सत् च-
यमवरोद्वाह्यं फलं स्यात् । भावाल्ये खगे सन्धिखगान्तरं भावस-
न्ध्यन्तरेणाप्तं सञ्चयमारोद्वाह्यं फलं स्यात् । अयमवामिसन्धिः ।
भावादल्पे ग्रहे आरम्भसन्धियद्वान्तरमारम्भसन्धिभावान्तरेण भक्तं
सद् ग्रहभावफलं स्यात् । एवं भावादधिके विरामसन्धियद्वान्तर वि-

रामसन्धिभावान्तरेण भक्तं सद्भावफलं स्यादिति । अपौरुषेयः ।
चारमसन्धिसमे ग्रहे फलस्यारम्भस्ततः क्रमेणोपचयः । भावसमे
समयफलं रूपमितं । ततः क्रमेणोपचयः । विरामसन्धिसमे तु फल-
नाशः । तदुक्तं श्रीपतिभिः ॥

भावप्रवृत्तो हि फलप्रवृत्तिः पूर्णं फलं भावसमाश्लेषेण ।

ह्रासः क्रमाद्भावविरामकाले फलस्य नाशः कथितो मुनीन्द्रेरिति ॥

भावसमे ग्रहे फल परमं तत्र सन्धिखगान्तरमपि परमं
भावसन्ध्यन्तरतुल्यम् । सन्धितुल्ये ग्रहे फलाभावः सन्धिखगान्तरा-
भावश्च । तस्मात्सिद्धमेतत् । सन्धिखगान्तरपरमत्वे फलपरमत्वं
सन्धिखगान्तराभावे फलाभाव इति । अथानुपातः । यदि भावस-
न्ध्यन्तरतुल्येन ग्रहसन्ध्यन्तरेण रूपं फलं लभ्यते तदेष्टुसन्धिखगा-
न्तरेण किमिति । सन्धिखगान्तरस्य रूपं गुणस्तस्याधिकृतत्वाद्वाशः ।
भावसन्ध्यन्तरं हरः । अतः सन्धिखगान्तरं भावसन्ध्यन्तरेण भक्तं
भावफलं भवतीति सिद्धम् । अत उच्यते भावसन्ध्यन्तरेणाप्रमित्यादि ।
अपेक्षं तत्त्वम् । यदि ग्रहो भावाद्भूतस्तदात्मसन्धिर्यहाद्भावाच्च
विशोध्यः । यदाधिकस्तदा ग्रहो भावश्च विरामसन्धेः शोध्यः ।
तत उक्तवत्फल साध्यम् । यद्यपि शोध्यं न शुद्धमेतदा शोधके द्वा-
दशराशयोऽधिका ग्राह्या इत्यनुक्तमपि युद्धिमता चायते । फलस्य
समयवत्प्रवृत्त्या प्रतिपादितप्रमेयं सुगमा च । अत्र विषयद्वेधाद-
नुपातद्वयं कृतं सुन्दरमिश्रेस्तदेकेनैवानुपातेन भावफल साध्यता
भगवताचार्येण नादृत गौरवात् । अजुमार्गेण सिद्धमेतदर्थस्य वक्तव्यं
साधनायोगादितिन्यायाच्च । केचित्तु ग्रहेभ्योपि भावसाधनं कुर्वते
तत्प्रामाणिकैः । जीनीलकण्ठश्रीधरश्रीपतिभिरनुक्तत्वादयुक्तत्वाच्च ना-
दरणीयम् । किंच ग्रहभावानीलकण्ठादीनां यदाभिमता भवेयुस्तदा
दृष्टिसाधनं भाविरेव कृतं स्यान्न तु वक्ष्यमाणप्रकारेण । यतो ज्ञातके
स्थाननियमेन दृष्टिहतास्ति । अपि च । लक्षणदशाप्राथम्ये लग्नाद्वा-

वाः सन्तीति भावफलगुणितानि यहवलानि दशक्रमवलानि स्वीकृ-
तानि । एव यहभावस्वीकारे रवीन्दोर्दशप्राथम्ये लग्नदशप्राथम्य
इवेतद्भावफलग्रहवलानि दशक्रमवलानि स्युस्तथा सति घन्यमाश-
प्रकारेण पगोदयवलाह्निरित्यनेन दशक्रमवीर्यसाधनमुच्यते ।
तस्माद् ग्रहेभ्यो भावसाधनं नैव कार्यमिति सिद्धान्तः । एवं यहभा-
वाभावे सिद्धे तत्कालमिचामिचदिसुतफानफादियोगसूर्यचन्द्रकेन्द्रा-
दिविचारो गृह्यात्स्थानाधीनो व्याघट्टारिकर्मपट्टपादिसंहराशिघरेनैव ।
लग्नात् केन्द्रादिस्थानं द्विविधम् । मेपादिराशिहृषं भावहृषं चेति ।
तथा सति यत्र प्राचामाचार्याणां राशिपर्यायपदपर्यन्तधावनं व्ययम-
घनादित्यादौ तत्र मेपादिराशिहृषाणि व्ययादिस्थानानि ग्राह्याणि ।
यत्र तु दशान्तर्देशादौ न राशिपर्यायपदोपादानं तत्र भावहृषाण्येव
स्थानानि ग्राह्याणीति सचेष्टः । इदानीमध्यायसमाप्तिगन्धेनाह ।

इति केशवपहता भावाध्याय इति ॥

इति समाप्तः । इति हेतुप्रकरणप्रकरणादिसमाप्तिव्यत्ययरः ॥

मयासना या समकारि धृतिर्दिशकरेणामलकेशवेत्तेः ।

पितृव्यसंप्राप्तिधियादिमोच भावाधिकारः समगात्समाप्तिम् ॥

इति श्रीकृष्णदेवज्ञात्मजनुसिद्धस्य सुतेन दिशकरेण रवि-
तायां केशवेत्तज्ञातकर्मपट्टगोपीकायां मयासनाया प्रौढमनोरमा-
भिधाय भावाध्यायः प्रथमः ॥ १ ॥

भावाध्यायस्य भावाये ध्याप्याय गणकोत्तमः ।

दिशकरोऽथ दृष्ट्याप्यं ध्याप्याति धिमलोक्तिभिः ॥ १ ॥

तत्र दृष्टिसाधनाध्यायं धृतेनेकेनाह ॥

खैकाग्निद्विखेदगमयमभूवाभ्यामभेकादिभे द्रष्टा

वर्जितदृश्यकस्य गुरुणा चेदृषेदे कृताः ।

मन्देनाक्षयमेष्टजा नगगुणेह्वाभादिजाः संस्कृता

भागप्रत्यहृष्टिमानन् ६० नवेनाध्युक्ता दृग्भवेत् ॥ ४ ॥

दृष्टा वर्जितदृश्यकस्यैकादिभे एकादिराशिव खेकाग्नोत्था-
दयोङ्काः स्युः । तत्रैकमेऽङ्कः खं शून्यम् । द्विमे एकः । त्रिमे अग्न-
यस्तयः । चतुर्मे द्वौ । पञ्चमे खम् । षड्मे वेदाश्चत्वारः । सप्तमे
रामास्तयः । अष्टमे यमो द्वौ । नवमे भूः एकः । दशमे खम् ।
एकादशमे अश्वं शून्यम् । द्वादशमे अश्वं शून्यम् । खाभ्राभ्रमित्यत्र
समाहारैकवद्भावः । पश्यतीति दृष्टा । तेन दृष्टादर्शनाहो दृश्यः ।
दृश्य एव दृश्यकः । दृष्टा वर्जितदृश्यकस्यैकादिभे एतेऽङ्काः स्युः ।
एकादिभ इत्युक्ते क्रमेते राश्यादौ राशिमध्ये राश्यन्ते षाङ्काः
स्युरिति संशयः स्यात्तन्निरासार्थमाह । भादिजा इति । द्वितीया-
दिराश्यादिजा इत्यादि बोध्यम् । गुवादीनां विशेषमाह । चेदिति ।
चेद्गुरुणा दृष्टा वर्जितदृश्यकस्य अष्टवेदे भे अष्टमे चतुर्मे च कृता-
श्चत्वारोङ्काः स्युर्न तटा पूर्वोक्त इत्यध्याहारः । मन्देन शनैश्चरेण
दृष्टा वर्जितदृश्यस्याङ्कयमे भे नवमे द्विमे च कृताश्चत्वारोङ्काः स्युर्न
तु पूर्वोक्ताः । असृजा भोमेन दृष्टा वर्जितदृश्यस्य नगगुणे भे सप्तमे
त्रिमे च कृताश्चत्वारोङ्काः स्युर्न पूर्वोक्ताः । एवं राश्यादावङ्कानुक्ता
राश्यधःस्थांशानामङ्कसाधनं विशेषणद्वारेणाह ॥ भागघ्नोति ॥
क्विविगिष्टा अङ्काः । भागघ्नस्यवृद्धिखानललयेन संस्कृताः । यतदुक्तं
भवति । राश्यादिना योङ्कः सोऽपिमाङ्काच्चेच्छुद्धस्तदा वृद्धिर्येदायि-
माङ्को राश्यादिनाङ्काच्छुद्धस्तदापि लयोस्तीति वेदितव्यम् । तेन
घयेन वृद्धा वा गुणिता ये राश्यधःस्था भागास्ते विंशता भाज्याः ।
लब्धेन तेङ्काः संस्कार्गाः । कथम् । संये हीना वृद्धो युक्ता इति ।
ततोऽव्ययदृताश्चतुर्भक्ताः सन्तो दृग्भवेत् । अत्रैवमधेयम् । गुरुणा
दृष्टा वर्जितदृश्यस्य पञ्चमराशो नवमराशो च राश्यादिजोङ्कः पूर्वोक्तो
द्विमितो न ग्राह्यः किन्तु चत्वारः । एषां क्रमयः शून्यैकाभ्यां
सहान्तरं विधायोक्तदिशा दृष्टिः साध्या यदा तु गुरुणा दृष्टा वर्जित-
दृश्यस्य विमितं येषं तदा राश्यादिजोङ्कस्त्रिमितोऽप्यह्यन्तरं चतुर्भिः

साकं कार्यं न द्वाभ्यामिति । एवं सप्रमिते शेषेऽङ्गस्त्रिमितो ग्राह्यो-
न्तरं चतुर्भिः सह विधेयं न द्वाभ्यामिति । एवं शनिभौमयोरपि
बोध्यम् । एवं द्वादशभावानामप्युपरिभावान् दृश्याग्रहान्द्रष्टृप्रकल्प
ग्रहाणां दृशोऽनेनैव प्रकारेण साध्याः । अथोपपत्तिः । बृहज्जातके ।
चिदशचिकेण चतुरस्रसप्रमान्यवलोक्तयन्ति चरणाभिवृद्धितः ।
रविकामरेण्यरुधिराः परे च ये क्रमशो भवन्ति खलु वीक्षणोऽधिका इति ।

परे रविचन्द्रबुधशुक्राश्चकाराद्विजादीनां समुच्चयस्ततः
परे चेत्यस्य समस्ता इत्यर्थः । परे चेत्युपादानं तु क्रमप्रतिपाद-
नार्थं वीक्षणोऽधिका इति वाक्यखण्डस्य संपूर्णदृष्ट्या दृष्टार इत्यर्थे
प्रकटयितुं च । तृतीयदशमं शनिर्नवमपञ्चमं शुक्रश्चतुर्थ्याष्टमं भौमः
सप्तमं सर्वे संपूर्णदृष्ट्या पश्यन्ति । तृतीये आदौ मध्येऽन्ते च
सर्वत्र पादमिता दृष्टिर्नोचिता । कुत्र विदेकचोचिता । तथापि
मेघपृषादिभागेऽप्यस्य ग्रहस्य तृतीये तावत्येवभागे स्थिते ग्रहे
द्विराश्रयन्तर उत्सर्गमिदुषाम्यलक्षणयुक्तेः सत्यान्तृतीयस्यमेघपृषादि-
संज्ञव्याघटारिकराशेरयस्यंभाषात् पादमिता दृष्टिर्न्याय्या । तथा
नधराश्रयन्तरेपि, एवं दृष्टृग्रहास्तुगृष्टराश्रयन्तरे द्विपादमिता दृष्टिः ।
त्रिसप्रभान्तरे त्रिपादमिता दृष्टिः । पञ्चान्तरे संपूर्णं चतुःपादमिता
दृष्टिः । शेषेषु दशराश्रयन्तरादिषु अनुक्तत्याद्दृष्ट्यभावा इति सिद्धम् ।
एवं दृष्टुरेकाद्विराश्रयन्तरे दृश्ये सति सिद्धा दृष्टिपादा लिप्यन्ते ।

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	अत उपपन्नं ऐकाग्निद्वि-
०	१	२	३	४	५	६	७	८	९	०	०	य्येदरास्यमभूयाभाभमे-

कादिम इति । अथ दृक्नाधनोपपत्तिः । दृष्टृपेक्षया दृश्यः
क्रियतान्तरेणायतोम्योति क्षानार्थं दृश्यो दृष्टा वर्जितः क्रियते ।
दृष्टा वर्जितदृश्यस्य यावत्संख्ये राशिस्तदधो योऽङ्कः स ग्राह्यः ।
ततो राश्याधः स्यांगानां दृक्नाधनायानुपातः । यदि चिदंशेगतेष्या-
ङ्कान्तरानुल्या वृद्धिः स्यात् या लभ्यते तदा शेषाग्रेः किमिति ।

व्यष्टिगुणिता भागास्त्रिंशतामाज्याः फलेन गताङ्कः क्षये हीनो
 षड्दो युक्तः कार्यः ॥ अतः सुष्ठूक्तं भागघ्नव्यष्टिगुणललेन
 संस्कृता इति । एवं रूपचरणात्मिका दृष्टिर्भवति चतुर्भिश्चरणै रूप-
 मिति चतुर्भक्ता रूपादिका स्यात् इत्युपपन्नम् अथ । विशेषदृग्-
 पपत्तिः । गुरोश्चतुरष्टराश्यन्तरे शनेर्द्वैतवराश्यन्तरे कुजस्य त्रिषष्ट-
 राश्यन्तरे संपूर्णा चतुश्चरणात्मिका दृष्टिरतस्तद्वाश्यन्तरे तेषामङ्क-
 श्चत्वारो याव्य इत्युपपन्नम् । प्रोक्तराश्याधिकान्तरे तु संपूर्णदृष्टे-
 रपचयात्रिमाङ्केन सहान्तरं कृत्वा दृष्टिः साध्येत्यपि युक्तम् ।
 अथ गुरोस्त्रिसप्तान्तरे विषादमिता दृष्टिश्चतुरष्टमान्तरे चतुःपाद-
 मिता मध्ये तु पादत्रयाधिका पादचतुष्टयादूना दृष्टिरुचिता ।
 अतश्चतुर्भिः साकमन्तरं कार्यं न द्वाभ्यामेव शनिभौमयोरपीति सर्वं
 निरवयम् । यतश्च दृष्टिसाधनमतिलघुक्रिययाक्तं पराशरहोरायाम् ॥

दृश्याद्विशोध्य दृष्टारं षड्वाशिभ्योधिकं भवेत् ।

द्विभ्योऽविशोध्य द्वाभ्यां तु भागीकृत्य च दृष्टयः ॥ १ ॥

पञ्चाधिके विना राशिं भागा द्विघ्नाश्च दृष्टयः ।

वेदाधिके त्यजेदूनाद्भागा दृष्टिस्त्रिमाधिके ॥ २ ॥

विशोध्य युगतो द्वाभ्या लब्धं खाग्नियुतं भवेत् ।

कराधिके विना राशिं भागास्त्रिगुण्युतास्तथा ॥ ३ ॥

रूपाधिके विना राशिं भागा द्वाभ्या विमाजिता इति ॥

अथ विशेषदृक्साधनार्थे श्लोकाः ।

भागाद्विनिघ्ना विधुमेन्तराले त्रिंशदुतांशा गजमेर्कजस्य ।

दृष्टिर्भवेद्भागदलेनषष्टिर्द्विमेङ्गमे द्विघ्नलवेनषष्टिः ॥ १ ॥

विभेऽद्विर्मेऽर्द्धयुतेषु वेदाः पश्येत जीवेन विहीनदृश्ये ।

द्विघ्नाशकेना युगमे तु षष्टिः सार्द्धाशकेना गजमेपि षष्टिः ॥ २ ॥

विभेऽद्विमे भागविहीनषष्टिर्दृष्टिः प्रणीता धरणीसुतस्य ।

पञ्चावनीसंयुतसार्द्धभागा द्विमेङ्गमे षष्टिकलान्मितेव ॥ ३ ॥

स्पष्टार्थाः सर्वेऽपि परमनेन प्रकारेण षष्ट्यंशात्मिका दृष्टिः
स्यात्पट्टिभक्ता सती रूपादिका स्यादिति बोद्धव्यम् । वासना
श्रीपतिकृतदृष्टिमाधनवासनावज्ज्ञेया स्पष्टत्वाद् अन्यबाहुल्यभयाच्च
न मया लिख्यते ॥ यत् केन चित्रालपितं बृहज्जातके धीक्षणेऽधिका
इत्युक्तेः रविजादीनां चिदशादिस्थाने अन्यग्रहापेक्षया धीक्षणे आधि-
क्यमात्रं न तु संपूर्येत्वं । तथा सति पट्टत्युक्तं विशेषदृगानयनमसङ्ग-
तमार्पणन्यानुक्तत्वादिति । तच्चिन्त्यम् । पराशरजातके विशेषदृगा-
नयनस्योक्तत्वात् । तथा च पराशरवाक्यम् ।

शरवेदाः खरामाश्च त्रिचयो योजिताः क्रमात् ।

शनिदेवेज्यभोमानामेवं दृष्टिः स्फुटा भवेत् ॥

साराधन्यामपि । पूर्णं पश्यति रविजस्तृतीयदशम इत्यादि ।
बृहज्जातकटीकायामुत्पलव्याख्यानं चेदृशं तृतीयदशमस्थितान्यह-
राशीन्शनेश्चरः पश्यन्नन्यग्रहेभ्योधिकफलप्रदो भवति परिपूर्णं पश्यती-
त्यर्थे इति । तस्माद्विशेषदृक्त्वाधनमार्पणमूलकमिति सर्वमयदातम् ।

सवासना या समकारि श्रुतिर्दिवाकरेणामलकेशवेक्तेः ।

पितृव्यसंप्राप्तिरधिया यगानां दृक्त्वाधनं तच्च समाप्रिमागात् ॥ २ ॥

इति श्रीकृष्णदेवघातमज्जनृसिंहगणकस्य सुतेन दिवाकरेण
विरचितायां केशवेक्तज्ञातकर्मपट्टतेष्टीकायां सवासनायां प्रौढमनो-
रमाभिधायाम् दृष्टिमाधनाध्याये द्वितीयः ॥ २ ॥

श्रीमच्छिवायस्य मतानुसारं प्राचां कृतिभ्यः परिगृह्य सारम् ।

खेधारिघोरानयनाधिकारं दिवाकराख्यो विचरीषरीति ॥ १ ॥

अथ घलसाधनाध्यायो व्याख्यायते ।

तत्र घनं द्विविधं । गद्यघनं भावघनं चेति । अद्य म्यानदिकान-
निसर्गचेष्ट दृग्भेदेः पञ्चिधम् । तत्रापि म्यानघनं पञ्चधा दिग्घनमेकधा
कालघनं चतुर्धा निसर्गघनमेकधा चेष्टाघनं त्रिधा दृग्घनमेकधेयम् ।
एवं पञ्चदशधा गद्यघनम् । द्वितीयं त्रिविधं म्यामिघलद्विघलदृग्घ-

लभेदात् । तत्र तावद् गृहबलं विवक्षुः स्थानबलभेदेष्टुबल-
माह ।

नीचेनो भगणात् च्युतः षडधिकश्चेत्पङ्कदौर्ध्वं बलम् ॥

नीचेनोऽर्थाद् गृहश्चेत्षडधिकस्तर्हि भगणाद्वाद्यशक्तिभ्यः
च्युतः शुद्धः चेत्षडांशल्पस्तदा यथास्थित एवेत्यर्थतः सिद्धम् ।
ततः पङ्कदौर्ध्वः सन् उच्चमवस्थितोच्च बलम् । उच्चबलं कृपादिकं
स्यादित्यर्थः । अत्रायमभिप्रायः । यदि नीचेनगृहस्य संपूर्णः
षडांशः स्युस्तदा ते पङ्कताः पूर्णे कृपमितं बलं स्यात् । यदि
षडल्पास्तदा प्रथमकृपस्थाने शून्यं ग्राह्यम् । तद्वाश्याद्यं पट्या गुण्यं
ततो विकलास्थानात्प्रतीपं स्वस्वहारेण लब्धमुपयुक्तसंयोज्य यदू-
र्ध्वस्थानं भवति तत्पुनः पङ्क्तिर्भाज्यम् । लब्धं शून्याधः पट्यंशा-
ज्ञेयाः । शेषं राश्याद्विस्थानीयं पुनः पट्या संगुण्य प्राग्वत्कृते यदू-
र्ध्वस्थाने निपद्यते तदपि पङ्क्तिर्भाज्यं, लब्धं तदधो विपट्यंशाः । एवं
चिष्टं कृपाद्युच्चबलं भवति । यद्वा प्रथमे कृपस्थाने शून्यं ग्राह्यं ततो
राशीन्पट्या संगुण्य तत्र द्विगुणानंशान्संयोज्य पङ्क्तिर्भागे हृते लब्धं
पट्यंशाः स्युः । पुनर्यत्केषं तत्पट्या संगुण्य तत्र द्विगुणाः कलाः
प्रविप्य पङ्क्तिर्भक्ते विपट्यंशाः स्युरेवमपि । यद्वा । नीचपदान्तरस्य
पङ्काल्पस्याशङ्क्यः पट्यंशाद्युच्चबलं स्यात् । तत्पट्तिभक्तं कृपादिक-
मपि स्यादिति मुगमप्रकारोपम । उच्चनीचविभागः साराधल्याम् ।

सूर्यादीनामुच्चाः क्रियवृषमृगयुवतिकर्कमीनतुलाः ।

स्वाध्वे तु कथ्यभागा यथाक्रमेणैव परमोच्चाः ॥ १ ॥

द्विगुण्यष्टाविंशतितयिनाशचिचनार्धशतयः ।

स्वाध्वात्मप्रमरागिनीचः स्यादंशकेः परमः ॥ २ ॥

अथोपपत्तिः । साराधनीशक्यम् । स्वाध्वेस्थितः शुभफलं
प्रकरोति पूर्वे नीचस्थितस्तु विकलमिति । अथोच्चस्ये यद्वा कलपर-

मत्वाद्बलं परमं रूपमिति तत्र । नीचग्रहान्तरमपि परमं षड्वाशितुल्यं
 ततो नीचं यावदपचयः नीचे फलाभावाद्बलभावः तत्र नीचग्रहान्त-
 राभावश्च तत्र उच्चं यावदु पचयः ॥ अतो नीचग्रहान्तरत शबोच्चबल
 साधयितुं युज्यते । अथानुपातः । यदि षड्वाशितुल्येन नीचग्रहान्तरेण
 रूपं बलं तदपेक्षेन किमिति फलमुच्चबलं स्यात् । अतः सम्यगुक्तं नीचे-
 नः षड्बृहदिति । परमेषोच्चादयस्ये ग्रहे ग्रहेणोनं नीचं कार्यं नीचादयस्ये
 नीचेनो ग्रह इति । अथाचार्यैः सर्वदा नीचेनेवेनो ग्रहः कर्तव्य इ-
 त्युक्तं तथा कृते उच्चादयस्ये ग्रहे नीचग्रहान्तरमुपचीयते । बलं त्व-
 पचीयते । उपचीयमानादन्तरादपचीयमानं बलं साधयितुं न युज्यत
 इति भगणाच्च्युत इत्युक्तम् । भगणाच्छाधिते नीचादयोचीनराश्यादि
 शिष्यते । एतत्तुच्चादयस्ये प्रतिदिनमपचीयत इत्यस्मादपचीयमानं
 बलं साध्यमिति युक्तम् । अथ षष्ट्यग्रहयोपपत्तिः । प्रथमं रूपस्याने
 शून्ये गृह्णाते सत्यनन्तरं रूपस्य षष्ट्यंशं याह्याः । तत्र षष्ट्यगना
 षष्ट्या रूपमिति शेषं षष्टिगुणं कृत्वा षड्भक्ते षष्ट्यंशः स्युरिति युक्तम् ।
 यद्यं विषष्ट्यंशपष्ट्या षष्ट्यंश इति शेषं पुनः षष्ट्या संगुण्य षड्भिर्भक्ते
 विषष्ट्यंशः स्युरित्यपि साधु । अथ द्वितीयप्रकारावचना प्रथमप्रकार-
 न्तर्भूतोद्वाहरणमुररीकृत्योच्यते । तत्र नीचेनो ग्रहे राश्यादिः । ०
 ॥ १६ । २६ । २६ । अथो षड्भक्ते लब्धं रूपस्याने शून्यं शेषं
 षष्टिगुणितमिदम् । ३२ । २६ । २६ । ० । अथ राशिस्थाने षष्टिगु-
 णराशिद्विगुणांशयोगः । अगस्थाने कलाः । कलास्थाने विकला इति
 जातम् । एतत्षड्भक्तं कार्यम् । अतो रागी-षष्ट्या मगुण्य तत्र द्विगु-
 णानगान्प्रविष्य षड्भिर्भक्ते लब्धं षष्ट्यंशः स्युरिति सम्यगुक्तम् ।
 पुनः शेष २ । २६ । ० । ० । षष्टिगुणम् १०२ । २६ । ० । १६
 राशिस्थाने षष्टिग्रशेषद्विप्रकलायोगोऽगस्थाने विकलाः । इदं षड्भि-
 र्भाज्यम् । अतः सृष्टं द्विगुणाः कलाः सयोऽगस्थानादि । यद्यमपेपि
 दृष्टव्यम् । अथोच्चबलस्य द्वितीयप्रकारे युक्तिः । षड्वाशितुल्ये नीच-

यद्वाहन्तरे बलं परामिति प्रागुक्तं तत्र वद्व्याश्रयः १८० अथ वैराशि-
कम् । यदि खाष्टेन्दुमितेनोच्चयद्वाहन्तरभागेः पाष्टुषष्ट्यंशालभ्यास्तदेष्टुः
किमित्यथ गुणहरो गुणेनापद्यत्यं प्राप्नोति हरस्थाने चयम् । अत उपपन्नं
नीचयद्वाहन्तरस्य वद्व्याश्रयस्यांशचयः षष्ट्यंशाद्युच्चबलमिति । तथा
च पराशरहोरागम् ।

नीचानं तु, ग्रहं भाट्टाधिकं चक्राद्विशोधयेत् ।

भागीकृत्य विभिर्भक्तं फलमुच्चबलं भवेदिति ॥

इदानीं सप्तवर्गजबलमाह ।

स्वर्तुर्द्धं समभेष्टमस्त्रिचरणा- मूलचिकोणे बलम् । मित्र-
र्द्धेन्द्रिधिरधीष्टमे चय इभांशा वैरिभेष्ट्यंशको दन्तांशा-
ध्यरिभे ग्रहादिपवशात्स्वेष्टस्य सप्तैक्यजम् ॥ ५ ॥

अथायं गुरुसंप्रदायः । प्रथमं यत्र मन्दसितावित्यादिना नि-
सर्गमिषामिषसमचक्रं लेख्यम् । ततोऽन्योन्यस्य धनव्यायाय सहज-
व्यापारबन्धुस्थिता इत्यनेन तात्कालिकमिषामिषचक्रं लेख्यम् ।
ततोऽधिपसुहृन्मित्रादिभिः कल्पयेदिति अधिमित्रादिचक्रं च लेख्यम् ।
ततः सप्तवर्गजबलज्ञानार्थं सप्तवर्गचक्रमधिमित्रमिषस्वसमवेयं धिवैयुष-
लक्षितसप्तवर्गेशान्वितं लेख्यामिति । अथ व्याख्या । स्वस्य वृत्ते
राशत्रयोद्वये सति अर्द्धं बलं स्यात्, समराशिस्येष्टृमांशो बलं, मूल-
चिकोणराशिस्ये चयश्चक्राः, मित्रराशिस्ये चतुर्थांशः, अधिमित्रमस्य
चयोष्टृमांशः, शत्रुराशिस्ये षोडशांशः, अधिशत्रुराशिस्ये द्वाविंशदंशो
बलं स्यादिति सर्वेषां संप्रवन्धः । अर्द्धाष्टृमांशादि कृपस्येत्यर्थे सिद्धम् ।
अथ सर्वेषां राशिपदं होराद्युपलक्षकं तेनायमर्थः संपन्नः । स्वराशिस्ये
स्वहोरादिस्ये वा यद्वा कृपादौ बलं स्यादेवमितरथापि । इदं मन्त्रावग-
नाश्रमम् । यद्वा यदा स्वमूलचिकोणराशेर्होरादाववस्थितो भवति
तदा चरवचयं बलं न भाट्टं किं तु मूलचिकोणराशेर्होरादिस्येऽधिपतिः
योऽधिमित्रादिषु यदुच्यते तदुक्तं बलं यावत् यद्वादिपवशादित्युक्त-

त्वात् । यदत्र विशेषेण मूलचिकोणग्रहणं कृतं ततः केवलं गृह यत्र
मूलचिकोणान्वयो न होरादिष्विति । तथोक्तं श्रीधराचार्यैः । स्वगृ-
हादिगतानां यद्यहोरात्रा मुदितं चलम् । तदेव सप्रथमैपि तदीशस्य
यथाद्वयोदिति । तदीशस्य होरादिस्वामिनः । स्वाधिमिषत्वादिव-
शात्स्यगृहादिगतानामेव यद्वलमुक्तं तदेव गृहस्योक्तत्वाद्वहोरात्रिरिक्त-
सप्रथमं चल भवति । अत्र स्वगृहादीत्युक्तत्वाद्दोरादिषु न चिकोणा-
न्वय इति सिद्धम् । मूलचिकोणानि गृहज्जातके । सिद्धे। घृषः प्रथमघ-
गृहयाङ्गतो न कुम्भास्तिकोणमयनानि भयन्ति मूर्धादिति । स्वाधुचि-
कोणस्यगृहाणां चयाणां द्वयोर्वा सांकर्ये व्यवस्था साराधल्याम् ।

विशतिरशाः सिद्धे चिकोणमपरे स्वभवनमर्कस्य ॥

उच्चं भागचितयं घृष इन्दोः स्वाधिमोणमपरैः ॥ १ ॥

द्वादशभागा मेघे चिकोणमपरे स्वभं तु भोमस्य ॥

उच्चमथो कन्याया युधस्य तुङ्गाङ्गकेः सदा चिन्त्यम् ॥ २ ॥

परान्तिचिकोणजातं पञ्चभिरंशैः स्वराशिज परतः ॥

दशभिर्भोगैर्जोशस्य चिकोण धनुषि तत्परं स्वगृहम् ॥ ३ ॥

गुरुस्य च तिथयोऽंशस्तिकोणमपरं स्वभं तु नायां तु ॥

कुम्भे चिकोणस्यगृहे रश्मिजस्य रथेयेशा सिद्धे इति । मुहूर्तदर्पणेपि ।

सिद्धे शिंशतिरादितो गवि परे सयैगकाप्ताङ्गतो

मेघे द्वादश पञ्च योषिति परे तुङ्गादुगङ्गे दश ॥

जुके पञ्चदशाऽधृष्टदृष्ट इमे मूलचिरेऽण्डाः

मूर्धादेः क्रमयो यदस्य कथिताः शेषाः स्वराश्यांशकाः ॥ १ ॥

गुणाकरस्य मूर्धारकोयभृगुभानुभुवां नय्याशेर्मुनचिकोणमपन-
मिति शास्त्रपिमुदु ध्रुवन् म्याद्यानमेवायिग्वहार । यस्यास्यागधली-
यास्यानां ग्रामाधिकृत्याद्दिष्टेत्यनेनापि गृहज्जातकटोकावामुदाहृता-
न्यासु तेभ्य यत्र निर्वयः कार्यः । गुणाकरस्य तु द्वेष्काणवल
इवावाप्यमयायांभिधायित्यान्तुक्तमप्रमाणमेवेति मन्तव्यम् । अत्रो-

बलस्य पृथगेवानीतत्वादुच्चस्यानपेक्षितत्वान्मूलचिकोणस्वगृहनिर्ण-
यस्येवापेक्षितत्वाच्च संपूर्णं यत्र घृषरागिरिन्दोस्त्रिकोणम् । किञ्च
चन्द्रस्य घृषराशो प्रधानमेकं मूलचिकोणबलमेव ग्राह्यं न तु मित्रा-
दिसबन्धवशादन्यदपीति बोध्यम् । बुधस्य तु कन्यायां विंशत्यं-
शास्त्रिकोणम् । परे दशांशाः स्वगृहम् । यत्र तूच्चचिकोणस्वगृहाणां
जयाशामप्यपेक्षा तत्र स्वोच्चे रूपमित्यादौ यथोक्तेषु व्यधस्याः । एवं
स्वादिभादिगतानां ग्रहाणां बलमुक्तेदानां समुच्चयेषु तत्स्यापनमद्य
च तदैक्ये सप्तवर्गजबलं भवतीत्याह । गृहादिपथशादित्यादिना ।
खेटस्य गृहादिपथशाद्गृहमादिर्येषांते गृहादयः आदिशब्देन होरा-
द्रेकाणादीनां संग्रहः । गृहादीन् वांस्ति ते गृहादियाः गृहादिसप्त-
वर्गस्वामिनस्तेषां वशात्स्वर्चेर्दुर्मित्यादीनि सप्तवर्गत्रलानि ग्राह्याणि ।
तेषां समानामैक्यज्जायते तत्तथा । एवंविधं बलं सप्तवर्गजबलं
स्यादित्यर्थः एतदुक्तं भवति । यस्य गृहस्य सप्तवर्गजबलं ज्ञातुमिष्टं
तस्य गृहादिस्वामी स्वाधिमित्रादिषु गृह्यति तदुक्तं बलं ग्राह्य-
मिति । अत्र कश्चित्तेषां व्याचष्टे । यदो यस्मिन्गृहे होरादौ वांस्ति
तद्गृहस्यामी होरादिस्वामी वा चेन्मूलचिकोणेस्ति तदा विचरणं बलं
स्वगृहे चेदूपादुर्मित्यादि । तत्र श्रद्धेयम् । निघिलजातकशास्त्र-
विरोधात् । किं चात्र गृहादिपथशादित्युक्तेष्वान्तरापि समयति ।
परं प्राचीनग्रन्थे केनापि तथा नेक्तमिति भ्रान्त्यनवकाश इति मिश्रा
उचुः । तथा च सारायलोवाक्यम् ।

स्वोच्चेस्थितः शुभफलं प्रकरोति पूषे
नीचार्कगस्तु - विफलं रिपुमन्दिरेऽस्यम् ।

पाद फलस्य हितमे स्वगृहे तथाद्वे

पादार्थं गगनगः स्थितश्चास्त्रिकोण इति ।

अत्र स्वोच्चादिस्थानेषु स्थितयान् गगनगो यद्वः संपूर्णादिशुभ
फल ददातीत्युक्तं परं स्वोच्चादिषु स्थितो गृहस्वामी संपूर्णादिफल

ददातीति नेक्तमेष तस्माद् गृहादिस्वामिनि स्वमस्थे रूपाद्धं बल-
 मित्यादि व्याख्यानमसदेवेति प्रतीमः । पराग्ररक्षातकेषु । मूलचिकोण-
 स्वर्धाधिमिषामिषममारिषु । अधिशुभगृहे चापि स्थितानां क्रमशो
 घलमिति । अथापि मूलचिकोणादिस्थितानां वर्गेयानां बलं स्यादिति
 नाभिहितमेष । पुनर्भवेदेयम् । चिकोणादौ स्वोच्चे चोभयत्रापि गग-
 नगणदस्य संघन्धाद्विनिगमनाधिरहादुच्चघलमपि यदि नीचगृहस्वा-
 मियहान्तरतः साधितं स्यात् उच्चबलं तथा न साधितमतः केन
 चित्परविश्यासाद्यह्याख्यातं तत्र सुधीभिरादरणीयम् । यत्तु केशवसां-
 घत्सरेः स्वकृतटीकायामुक्तं यद्वा यस्मिन्गृहेस्ति तद्गृहस्वामितः
 स्वर्धाद्युक्तबलं ग्राह्यमिति । तदपि सर्वप्राचीनग्रन्थाधिरोधायान्यथा
 व्याक्रियते । यद्वा यस्मिन्गृहेस्ति तद्गृहस्वामी चेत्स्वयमेव तदा
 रूपाद्धं बलं यद्यधिशुभतदा च य इमांश इत्यादि । एवं होरादावपि ।
 अथोपपत्तिः ॥ गृहज्जातके । स्वोच्चचिकोणस्वसुहृच्छुनीचगृहाकर्कगेः ।
 शुभं संपूर्णपादोनदलपादाल्पनिष्फलमिति ॥ एव फलतारतम्य-
 निर्देशात्फलमदृशगेनेवोच्चादिगृहबलेन भवितव्यमतः स्वोच्चे रूपं
 मूलचिकोणे विचरणं स्वगृहेर्द्धं पादो मिषगृहे रिपुगृहेत्वं नीचे
 फलाभावाद्बलाभाव इति सिद्धम् । एवं तारतम्यवशादधिशुभ-
 धिमिषमशुभगृहाधिशुभगृहेषु फलं बलं च न्याय्यम् । तथा-
 दाधिमिषगृह साध्यते । अधिमिषगृहे स्वगृहापेक्षया न्यूनता
 मिषगृहापेक्षयाधिक्यमिति प्रसिद्धम् । अतः स्वगृहादायती न्यूनता
 तावत्येव मिषगृहादधिकतेति न्यूनत्वाधिकत्वमर्द्धं व्यचस्थितम् ।
 ततः स्वगृहमिषगृहबलयोरन्तरार्द्धोऽस्मिन् ॥ २० स्वगृहबलाद्वि-
 ह्वीने मिषगृहबले वा योजितोऽधिमिषगृहबलं जातमिदम् । २२ ।
 ३० । अनेनार्द्धाधिकं मिषमधिमिषमित्यधिमिषशब्दस्य मुख्यार्थोऽपि
 व्यक्तीभूत इत्याहुः प्राञ्चः । तद्यथा । अधिमिषे मिषापेक्षयाऽर्द्ध-
 मिषताऽधिका । एवमधिमिषशब्दोपम्यादधिगमो यत्रोपेक्षया ऽर्द्ध-

शब्दाऽधिका । अथ समगृहे । तत्र समशब्दार्थो द्विधा अर्द्धमिष-
मर्द्धश्वरित्येकः । न मिषं न श्वश्चेति द्वितीयः । ततः श्वगृहे
दशबलमित्युक्ते द्विगुणश्वगृहेऽर्थादयथा पञ्चवलं प्राप्यते तथाऽर्द्धश्वो-
रपेक्षया श्वोर्द्धगुण्यमिति समेऽर्द्धश्वतासत्त्वाच्चतुर्गृहबलाद्विगुणम् ।
अर्द्धमिषतासत्त्वान्मिषगृहबलस्यार्द्धं यथा स्यात्तथा समगृहबलं न्या-
य्यमतो मिषगृहबलाद्धं ० । ३० वातं समगृहबलम् । यतदेव श्व-
गृहबलाद् द्विगुणमित्यस्याद्धं ३ । ४५ श्वगृहबलमपि सिद्धम् । समो
न मिषं न श्वरिति समान्मिषतोऽपचये मिषगृहबले मिषतानिब-
न्धनं समगृहबलाद्यावदन्तरं तावदेवान्तरमपचोयमानमेवं श्वतानि-
बन्धनं श्वगृहबले वाच्यमिति युक्त्या शून्यं बलमवायाति । यतस्तु
बाधितम् । रिपुमन्दिरैऽल्पमित्यल्पफलौषम्येनाच्चाल्पबलस्यावश्यक-
त्वान्नौच एव फलमावस्योपपादितस्याह । अथाधिश्वगृहे । समे
श्वत्वमिषत्वाभावात्ततः श्वतोऽपचयेन श्वगृहबले श्वतानिबन्धनः
समगृहबलाद्यावाह्यासस्तावानधिश्वोरपेक्षया श्वोर्द्धश्वताधिक्या-
न्निजाद्धमहितः ५ । ३० । ३० समगृहबलादूनः ० । ३० सन्नधिश-
्वगृहबलं जातम् । १ । ५२ । ३० । अथ श्वगृहबलस्य समगृहब-
लेनैव सिद्धत्वादधिश्वगृहबलस्यापि समगृहबलाधीनेयमेव सिद्धि-
न्याय्या नान्या । एवं गृहबलमुपपन्नम् । अथ स्याधिमिषादिहोरादा-
वपि स्याधिमिषादिसंज्ञसाधारण्यात्स्याधिमिषाद्विगृहबलमेव बलं
युक्तम् । यमै स्याधिमिषमिषादीनां यतीनामुपातत्वादृहादिपक्षगा-
दिति सिद्धम् । घृहज्जातके । स्वचिकोष्णवाग्यैः । स्वस्य चिकोष्णं च
नवांशारवतेरित्यर्थः । यश्चात्स्वयदेनाधिमिषादयो नवांशपदेन
होरादयश्च लजिताः ॥ इति मध्यमबलोपपत्तिः सुन्दरमिश्रोदिता ।

अथ शुभाशुभराशिनवांशबलमाह ॥

शुकेन्द्रसमभांशके हि विषमेऽन्ये द्युरङ्गं वचम् ॥

समभांशके म्नीराशिनवांशके स्थितो शुकेन्द्र इति निश्चये-

नाहुर्नि रूपचतुर्थीं वलं दद्याताम् । मं चांशकश्च भांशकमित्यथ
 द्वन्द्वरूपद्वयः । समं च तद्भांशकं च समभांशकं तस्मिन् । अयमर्थः ।
 स्त्रीराशौ स्त्रीराशेर्नवांशे वा यदि शुक्लेन्दु भवतस्तदा रूपचतुर्थीशो
 वलं यदा तु स्त्रीराशौ स्त्रीराशेर्नवांशे चोभयोः स्थितौ भवतस्तदा
 पादद्वयं वलमित्यर्थसमाजमहिम्नेवोपलब्धम् । अन्ये सूर्यभौमबुध-
 शुक्रगनयः विषमे भांशके पुराणिनयाशे अहुर्नि वलं दद्युः । पुरुषराशौ
 पुरुषराणिनयांशे वा स्थिताः सूर्यादयः पादवलं दद्युः । यदा तु
 पुराशौ पुराणिनयांशे च स्थिता भवन्ति तदा पादद्वयमित्यर्थः ।
 अथ विषमपदस्य पुमर्थोपलक्षकत्वं समपदस्य च स्त्र्यर्थोपलक्ष-
 कत्वमत्रोपपन्नस्य द्वितीयनयांशे स्थितस्य सूर्यादन्यतमस्य द्वितीय-
 नयांशस्य युग्मत्वात्पादवलं न स्यादिति भ्रमो निरस्तः । अथ
 द्वितीयनयाशः कुम्भस्येत्यस्य पुंमात्मकत्वमेव । अत्रोपपत्तिः स्त्री-
 राशिषु स्त्रीगहाणां पुरुषराशिषु पुरुषगहाणां बलाधिक्यं प्रसिद्धम् ।
 तथा चात्र मेपाद्याः पुंस्त्र्याख्याश्वरस्थिरद्विस्वभावसंज्ञाश्चेत्यादिना
 समराशीनां स्त्रीत्वं विषमराशीनां पुरुषत्वमुक्तम् । तथा बुधसूर्यभुतो
 नपुंसकाख्यो शशिशुक्रौ युवती नराश्च शेषा इति शशिशुक्रयोः
 स्त्रीगहत्वं चातस्तयोः समराश्युपलक्षिते स्त्रीराशौ बलाधिक्यम् ।
 तथैवेतरेषां पुरुषगहाणां विषमराश्युपलक्षिते पुरुषराशौ बलाधिक-
 त्वम् । अथ शनिबुधयोर्नपुंसकत्वेऽपि पुरुषाकृतित्वात्पुंयहेष्यन्तर्भावः ।
 तथा लघुजातके । चन्द्रसितौ स्त्रीक्षेत्रे पुरुषक्षेत्रोपगः शेषाः ।
 बलिन इति । राशिसमोऽस्तलेशेषि वलं सिद्धम् । किंचात्र द्वावि-
 न्दुशुक्रौ युग्मांशे तिथिरोजांशकाः पर इति । पराशरवाक्येऽपि
 अत्र वलमुक्तम् । यथा सप्तवर्गवले गहवले नयांशवलं च स्वतन्त्रं
 तद्वदत्रापि पुंस्त्रीराशिबलं पुंस्त्रीराशिगहंशवलं चोभयं स्वतन्त्रमेव ।
 अतो युग्मराशिगतत्वे सति युग्माशगतत्वं विधत्तम् । तयोरन्यतमे
 स्थितस्य पादवलं नोत्पद्यत इति सूर्यज्योतिर्विदोऽन्तं परास्तम् ।

घातकसंगहे । मित्रमेहबलद्वेष्काणबलपुंस्त्रीराशिनवांशबलानां फल-
साम्यनिर्देशान्मित्रगहे गद्वलं तदेवां चण्णामिति विशेषयुक्त्या पाद-
बलं सिद्धम् । यदा तु शुक्रेन्दु सममे समभांशे च भवतस्तदोभ-
योरपि स्वतन्त्रत्वात्पादद्वयं बलं युक्तियुक्तमिति गुरुवरणाः ॥ येषि
तान्त्रिकाः । सममे समभांशे वा स्थितयोः शुक्रेन्दोः पादो बलमु-
भयवापि स्थितयोरपि पाद एव बलं न पादद्वयमित्याहुस्तदविचारि-
तरमणीयम् ॥

अथ केन्द्रादिबलमाह ।

केन्द्राद्येषु च रूपकार्द्वचरणान्यच्छन्ति खेटाः क्रमाद् ॥

केन्द्रमाद्यो येषां तानि केन्द्राद्यानि केन्द्रपञ्चफरापोक्षिमानि
तेषु स्थिताः खेटाः क्रमादुपकार्द्वचरणान् बलानि यच्छन्ति ददति ।
रूपमेष रूपकं स्वार्थे कप्रत्ययः । अर्द्धं रूपार्द्धं चरणो रूपचतुर्थ-
भागः । क्रमादिति केन्द्रस्या रूपबलं पञ्चफरस्या रूपार्द्धम् आपोक्षि-
मस्याः पादबलं दद्युरित्यर्थः । केन्द्रादिष्वन्ना बृहज्जातके । कटक-
केन्द्रचतुष्टयसंज्ञाः सामलभचतुर्थ्यखमानाम् । केन्द्रात्परं पञ्चफरं
परतश्च सर्वमापोक्षिममिति । अथ केचित्ब्रूवावस्वीकारः कृतस्तन्मतं
न यावन्मिति द्योतनार्थं चकारः । अथोपपत्तिः । भगवान् गर्गः ।
केन्द्रस्यः पूर्णबलो मध्यमबलः पञ्चफरस्थितस्तद्वत् । आपोक्षिमगः
प्रोक्तो हीनबलः खेटो मुनिभिरिति ॥ केन्द्रे स्थितस्य संपूर्णो
बलम् । संपूर्णता रूपात्मिकेति रूपं बलम् । पञ्चफरस्यस्य मध्यबलं
मध्यं त्वर्द्धरूपव्यवस्थितमित्यर्द्धरूपं बलम् । एवं सति पञ्चफरापे-
क्षया केन्द्रस्यस्य द्वैगुण्यमित्यनयेव युक्त्यापोक्षिमस्यस्यापेक्षया पञ्च-
फरस्यस्य द्वैगुण्यं सिद्धमतः पञ्चफरस्थबलार्द्धं पादो हीनबलमापोक्षि-
मस्यस्य । अतः सर्वमुपपन्नम् । अथ रत्नावलीकारेण भावस्वीकारः
कृतः । तथा च तद्वाक्यम् । केन्द्रादियाता द्युसदोऽथ भावफलं तदर्द्धं
चरणोन्मितं चेति । न चैतद्युक्तं मुनिभिरनुक्तत्वात् । तथा च परा-

शरः ॥ केन्द्रादिषु स्थिता लग्नात्पट्टिः विंशतिथिः क्रमादिति ।
 आचार्येणाप्युक्तम् । अथ के चिद्वाक्फलपट्टयशकल्पनया वैराशिकमि-
 च्छन्ति । तदप्युक्तमिति कुच चित्पुस्तके तदपि युक्तमिति दृश्यते
 तल्लेखकटोपात्पतितमिति बोध्यम् । अतः सूर्यगणेशदामोदरादि-
 भिराशस्वीकरणं कृतं तदाययन्यविरुद्धत्वाद्बुधस्याप्यनुपातेन नतो-
 न्नतबलसाधनमिवोपेक्षणीयम् ॥

इदानीं द्रेष्काणबलमाह ॥

स्त्रीखेटौ चरमे नराः प्रथमके क्लीबौ च मध्ये

तथा द्रेष्काणे वितरन्तिपादम् ॥

स्त्रीखेटौ चन्द्रगुणौ यत्र कुचापि राशौ चरमे तृतीयस्मिन्
 द्रेष्काणे स्थितौ पादं बलं दत्तः । नराः सूर्यमौमगुरवः प्रथमके द्रेष्काणे
 पादं बलं वितरन्ति ददति । क्लीबौ नपुंसकाख्यौ बुधशनी मध्ये
 द्रेष्काणे पादं बलं ददाति । अत्रोपपत्तिः । पराशरः । आदिमध्या-
 घमानेषु द्रेष्काणेषु स्थिताः क्रमात् । पुनपुंसकयोपाख्या दद्युस्तिथि-
 बलं यहा इति ॥ सारायन्यामपि । पुंस्त्रानपुंसकाख्याः क्षेत्रेष्याद्यान्त-
 मध्यसंप्राप्ताः । बलिन इति । अतः केशवश्रीपत्यादिभिराचार्यैर्दुक्तं
 तत्समूनमेव । यत्तु होरामकरन्दे । क्षेत्रादिमध्यान्तगता नृयो-
 पित्रपुंसकाख्या बलिनः क्रमेणोति गुणाकरेणोक्तं तदतिभ्रान्तिविल-
 सितम् । यद्यपि विद्वानशून्येन ज्ञानराजसुतेन सूर्येण श्रीपतिपट्टति-
 टीकायामेतदाचार्यैः केषा चिन्मनमङ्गीकृतम् । यतो दिनकरसूचिरो
 प्रवेशकाले गुरुभृगुजो भयनस्य मध्यगता । रथिमुनशशिनौ त्रिनि-
 गंमस्यौ शशितनयः फलदस्तु सर्वकान्तमिति श्रुता । घराहादीनामन-
 मिमतमित्यगादि तदप्यसत् । दिनकरसूचिरावित्यादिघराहयाक्त-
 स्यापृथगफलविषयत्वात् । उत्पन्नेनाप्यशमेयोक्तम् । अतो घराहादी-
 नामाशयमज्ञानता सूर्येण यदभिधायि तदयुक्तमिति सिद्धम् ॥

अथोपसहरति ॥

उदितं स्यात्स्थानवीर्यं त्विदम् ॥

इदं यत्पञ्चधा बलमुदितं कथितं तत्स्थानवीर्यं स्यात् ।
पञ्चानां योगे स्थानबलं स्यादित्यर्थः । अमुमेवार्थे प्रकटयितुं
तुशब्दोपादानमचेति बोध्यम् ॥

एवं समेदं स्थानबलमुक्त्वाधुना क्रमशःप्रदिग्बलमाह ॥

मन्दाक्षगनमिनात्कुजाच्च चिबुकं शोथं विधोभार्गवा-
न्माथ्यं शङ्खुहोस्तमच रसभात्पुष्टं त्यजेच्चक्रतः ।

दिग्वीर्यं रसहृत्तु ॥

स्पष्टम् । तुशब्दोचमजनविधिरुद्धव्रत्नानयने प्रागुक्तः स एवेति
ज्ञापनार्थम् ॥ अथोपपत्तिः ॥ दिग्बलं नाम यो ग्रहो यस्या दिशि
बलवानुक्तस्तदुत्पन्नं बलम् । एवं ग्रहाणां दिक्चन्द्रन्येन बलात्कर्षा-
पकर्षौ मिहिरागमप्रामाण्यतः सिद्धे । तदुक्तं बराहमिहिराचार्यैः ।
दिक्षु बुधाङ्गिरसौ रविमौमौ सूर्यसुतः सितशीतकरौचेति । एवं
ग्रहाणां दिक्क्रमस्तु राशिचक्रं एवं कल्पनीयो भवति तथा लग्नचतु-
र्थसमदशमभावाः सव्यक्रमेण पूर्वोत्तरपश्चिमयाम्युदिकस्थानीया
इति प्रत्यक्षतो लब्धन्ते । यतः क्रान्तिमण्डलक्षितिजसपातोपलक्षि-
तस्य प्रागलग्नस्य मूयादयादितः प्रवृत्तिर्दृष्टा सूर्योदयस्तु प्राच्यामेवेति
लग्नस्य पूर्वदिक्स्थानीयत्वम् । तथैव प्रत्यक्षक्षितिजस्थितस्यास्त-
लग्नस्य पश्चिमदिक्स्थानीयत्वम् । अथ लग्नास्तोपलक्षितयोः प्राग-
परयोर्मध्ये सव्यद्विणस्थितयोश्चतुर्थदशमभावयोः क्रमेणोत्तरदक्षिण
दिक्स्थानीयत्वम् । तत्र यथोक्तदिशि ग्रहस्य सूर्यो बलं ततो
ग्रहाग्रहा विप्रकर्षस्तथा तथा बलस्य ह्रासः । परमविप्रकर्षे बलाभाव-
लक्षणः परमो ह्रासो युक्तः । परमविप्रकर्षस्तु यथोक्तदिशातः क्रान्ति-
वृत्ताद्ध निक्षिन्नसमभावात्मके । अचानुपातः, । बलाभावलक्षणः

द्यथोक्तभावादर्वागयतोपि क्रमेण बलस्योपघये पद्माशिमिः संपूर्णं रूपं बलं भवतीति यद्वाट्टलाभायलक्षणं भावं विशोध्य शेषं पद्माशयत्नं पङ्क्तिर्भक्तं फलं दिग्बलम् । पद्माधिके ॥ शेषे चक्राद्विशोधिते बलाभायलक्षणाद्वावादर्वाचीनराश्यादिः शिष्यत इत्यसौ पङ्क्तः फलं दिग्बलमिति सुगमम् । अथ शेषं राश्यादिदशगुणं लवादितो द्विगुणं च पट्यंशाद्यं बलं स्यादिति सुगमोपायो वेद्यः ॥

अथ कालबलं निरूपयिषुस्तावन्नतोन्नतबलमाह ॥

अथो समयजं रूपं सदा स्याद्विदस्त्रिंशद्वत्तनतोन्नते
शशिकुजार्कोणां परेषां बले ॥

अथो इति । दिग्बलकथनानन्तरं समयजं कालजं बलमुच्यते । विदः बुधस्य सदेति दिनरात्रौ च रूपं बलं स्यात् । विंशद्वत्तनतोन्नते शशिकुजार्कोणां परेषां च बले भवतः । नतं च उन्नतं च नतोन्नते विंशता भक्ते विंशद्वत्ते । विंशद्वत्ते च ते नतोन्नते च विंशद्वत्तनतोन्नते । अत्रैतदुक्तं भवति । प्रागानीतं नतं घटिकाद्यं विंशद्वत्तं चन्द्रभोमशनीनां बलं भवेत् । उन्नतं विंशद्वत्तं सत्परेषां रविगुरुशुक्राणां बलं स्यात् । अथ युक्तिः । बृहज्जातंके । निशि शशिकुजमौराः सर्वदा प्रोद्भि चान्य इति । बुधः सर्वदा रात्रौ दिनेपि धली । चन्द्रभोमशनीनां रात्रौ बलमयौदेवाचान्येषां बलाभायः । रविगुरुशुक्राणां दिवसे बलमयौदेवाचान्येषां बलाभाय इति दिनकरकरनिकरप्रकाशशालित्वलक्षणास्य दिनस्य मध्याह्ने दिनकरप्रकाशोत्कर्षशालित्वादुत्कर्षता ततो दिनबलानामिह संपूर्णं रूपं बलम् । नतबलानां त्वष्ट बलाभायः । यथमर्दुराचस्य महानिशात्वाग्निगामर्दुराचस्य महत्यम् । अतो रात्रिबलानां रूपं बलम् । अथ दिनबलानां तु बलाभायः । मध्याह्ने उन्नतं परमं मध्यरात्रे तु नतं परममिति प्रविष्टम् । अतः विदुमेतत् । उन्नतपरमत्वे दिनबलानां बलपरमत्यम् । उन्न-

ताभावे बलाभाव इति । यत् नतपरमत्वे नक्तं बलानां बलपरमत्वं
नताभावे बलाभाव इति । अथानुपातः । यदि विंशतुन्याभिर्नतोन्न-
तघटीभी रूपमिते बले लभ्येते तदेष्टनतोन्नतमाडीभिः किमिति ।
नतोन्नते विंशद्वक्तेपत्नी निशादिनबलवतां वार्ये क्रयादुवत् इति
युक्तम् । अथ लाघवायै पदां मयोक्तम् ॥ द्विघ्नं नतं प्राक्परिसाधितं
यतमीशसौर्यारबलं भवेत्तत् । पट्टिच्युतं स्यादितरयहाणामहर्निशं
अस्य तु पट्टिरेव ॥ १ ॥ अथ केन चिन्मन्दमतिना निजनिजाहोरात्र-
प्रशादयहाणां नतं साध्यमित्युक्तं तन्निर्वारणाय प्राक् परिसाधितमि-
त्युक्तम् । सूर्यस्येति यावत् । तथा बुधस्यापि नतोन्नतानुपातेन बलं
साध्यमित्युक्तं तद्वारणाय पट्टिरेवेत्युक्तम् । शेषं स्पष्टम् ।

अथ पञ्चवत्तमाह ॥ १ ॥

शुक्लेन्त्ये तिथिश्च ह्यज्ञतैष्यतिथयो वीर्यं सतां भूच्युतं
यापानां द्विगुणं विधोरिदम् ॥

- शुक्ले शुक्लपक्षे अन्त्ये कृष्णपक्षे तिथिभिः पञ्चदशभिः १५
द्विग्रन्ते भज्यन्ते ते तथा तद्गुणगतेष्यतिथयः सतां शुभयहाणां
चन्द्रगुरुशुक्राणां पाणवियुतस्य बुधस्य च वीर्यं स्यात् । तदेव वीर्यं
भुवः रूपात् च्युतं शुद्धं सत्पापानां सूर्यमौमशनीनामेतेषामन्यतमेन
युतस्य बुधस्य च वीर्यं स्यात् । इतदुक्तं भवति । शुक्लपक्षे गताः
सावयवास्तिययः पञ्चदशमक्ताः सतां बलं स्यात् । कृष्णपक्षे स्याः
गम्याः सावयवतिथयस्तिथिमक्ताः सतां बलं स्यात् । सद्दीर्घं रूपा-
च्छाधितं पञ्चद्वयेषि पापानां बलं स्यादिति । इदं पञ्चवीर्यं विधो-
श्चन्द्रस्य द्विगुणं कार्यम् । अथ गतेष्यतिथिसाधनमुच्यते । सूर्योऽन-
चन्द्रस्यांशे द्वादशमक्ताः गतास्तिययो भवन्ति । शेषं भागादिगतं
तत्पट्टिगुणं कृत्वा पुनर्द्वादशभिर्भजेत् । लब्धं जन्मसमये वर्तमान-
तिथ्याश्चान्द्रा गतघटिकाः स्युः । पुनः शेषं पट्टिगुणं विधाय द्वाद-

मतभेदे पटुतिकारैर्यवनेश्वरमतमेवाङ्गीकृतम् । यतश्चन्द्रस्य चेष्टा-
केन्द्रं बलं शुक्रपक्षबलं च सममेव भवतीति पक्षवीर्यं चन्द्रस्य
द्विधमुक्तम् । चेष्टाबलपक्षबलसाम्यं तु चन्द्रस्य पापत्वाङ्गीकारे न
सङ्गच्छते । तथा हि । पूर्णिमान्ते गततिथयः पञ्चदश १५ एते
पञ्चदशभक्ता जात पक्षवर्गं रूपम् । १ तथा व्यर्केन्दुः राशिषट्क ६
पक्षभक्ता जातं चेष्टाबलमपि रूपमेव । अथ दर्शान्ते शेषतिथिः
पूर्णेम् । अतः पक्षबलाभावः व्यर्केन्दुरपि पूर्णेम् । अतश्चेष्टाबला-
भावेऽपि । अतश्चेष्टाबलपरमत्वे पक्षबलपरमत्वं चेष्टाभावे पक्षबला-
भाव इति सिद्धम् । -लीलेन्दोः पापत्वस्वीकारे तु भूच्युतं पापाना-
मिति रूपं पक्षवीर्ये दर्शान्ते समायाति । नेदं युक्तम् । यतश्चेष्टा-
बलाभावात्तत्प्राप्त्यभावेन भविष्यम् । अतः पटुते सर्वत्र दृग्-
लानयने चक्रार्द्धहानौ तनुगे खल एवमादिस्थाने चन्द्रस्य शुभतेव ।
बुधस्य यथाप्राप्ता पापता शुभता वा यास्या । यथा मतेरिष्टयो-
गादौ लीलेन्दोः पापत्वाभिधानं तत्र लीलेन्दूपलक्षकं वेद्यमिति दिक् ।
अथ सुन्दरमिश्रवाक्यम् । सदा शुभस्येव विधोर्द्विनिधौ पक्षस्य वीर्यं
गणकेर्निर्हृतम् । सर्वत्र पापः कुत्रसूर्यमन्दाः पापैर्युतो ज्ञेयः परे शुभा-
स्युरिति । अथोपपत्तिः । बृहज्जातके बहुलसितगताः स्युः
क्रूरसौम्याः क्रमेण । कृष्णपक्षे पापानां बलं शुभानामथोदलाभावः ।
शुक्रपक्षे शुभानां बलमथोत्पापानां बलाभावः । तत्र प्रतिदिनमुपचीय-
मानकलाकलापकलानिधिलक्ष्यस्य शुक्रस्य पक्षस्य पूर्णिमास्यन्ते
सकलकलोपचयादुत्कृष्टता । अतस्तत्र शुभानां बलं परमं रूपमि-
तम् । गततिथयोऽपि परमाः पञ्चदश १५ शुक्रप्रतिपदादौ तु बलाभा-
वस्तत्र गततिथ्यभावेऽपि । अतोनुपातः । यदि पञ्चदशभिर्गततिथि-
भ्यो रूपं बलं तदेष्टाभिः किमिति । गततिथिनिधि १५ भागः शुक्र-
पक्षे सत्तां बलं स्यादित्युपपन्नम् । एवं य एवं पूर्णिमान्तः स एव
कृष्णपक्षादिरिति कृष्णपक्षादौ रूपं बलम् । १ । तत्रेव्यतिथयः पञ्च-

दश १५ परमाः । अमावास्यान्ते शुभानां बलाभावस्तत्रेव्यतिथ्य-
 भावश्च । अतोनुपातेनेव्यतिथिपञ्चदशंशः कृष्णपक्षे सतां बलं
 स्यादित्युपपन्नम् । एवं शुक्रकृष्णपक्षयोरेव्यगुततिथ्यनुपातेन क्रूराणा-
 मपि बलं साधनीयम् । तत्राचार्यैर्लाघवाच्छुभबलमेव भूद्युतमुभयोरपि
 पक्षयोरशुभानां बलं स्यादित्युक्तम् । उपपन्नमेतत् । यतः सितादेर-
 शुभबलमपचीयते शुभबलं तूपचीयते कृष्णादितस्तु शुभबलमपची-
 यते क्रूरबलमपचीयते यायानेवोपचयस्तावनेषापचय इति । उपच-
 यापचयो तु रूपमध्य इति रूपात् च्युतं शुभजनमशुभबलं स्यादिति ।
 सदा शुभस्यैव विधोः पक्षबलं घट्यमाणचेष्टाकेन्द्रेत्येष्टाबलेन सममेव
 जायत इति पुनस्तयोर्योगे क्रियमाणे द्विघ्नमेव भविष्यतीति पूर्वमेव
 द्विघ्नं कार्यमित्युक्तम् । एवं सूर्यस्यायनबलमपि चेष्टाबलेन तुल्यत्वात्
 द्विगुणं कार्यमित्यमे प्रतिपादयिष्यते । अर्कस्य दृग्धमिति । अतः
 पुष्पयतोश्चेष्टाबले घीयक्ये क्रियमाणे सति न योज्ये पूर्वमेव योजि-
 तत्वाद्दत्त एव घट्यते । प्राग्बलं घीययते इति सर्वं निरघट्यम् ।
 पक्षयोर्मेवाधनं सुगमोपायेनात्तं पराशरेण । चन्द्रादिकं विशेष्य च ।
 अङ्गाधिके विशेष्याकाङ्क्षागीकृत्य विभिर्भजेत् । पक्षजं बलमिन्द्रुष्ट-
 शुक्रार्थाणां तु पट्टितः । हित्यान्येषामिति । अपि च शुक्रार्थाणां यद्बलं
 तदेवेन्दोः पक्षद्वयेपि बलमित्यर्थेलाभात् सीणचन्द्रः शुभ एवेति प्रौढं
 निर्व्युक्तम् । अस्यापपत्तिस्तेरागिकेनोच्चबलवत्सुगमा ।

अथ अंगबलमाह ॥

अथाङ्गस्यङ्गकेषु क्रमात् । सौम्यार्काकभुवां
 निशः शशिसिताराणां च रूपं सदेज्यस्य ॥

अथेति । पक्षबलानन्तरम् । अत्रो दिनस्य अंगकेषु सौ-
 म्यार्ककभुवां क्रमादूर्ध्वं बलं स्यात् । सौम्यो बुधः । अर्कः सूर्यः । अर्कभूः
 शनिः । तेषां सौम्यार्काकभुवामित्यङ्ग द्वन्द्वप्रमाणः निशः राशेऽङ्गकेषु

क्रमात् शशिसिताराणां चन्द्रशुक्रभौमानां रूपं बलं स्यात् । चकारः
समुद्भवे । ईज्यस्य बृहस्पतेः सदेति दिवानिशं यत्र कापि च्यंशे रूपं
बलं स्यात् । एतदुक्तं भवति । प्रथमते दिने रात्रौ वा जन्मनमस्तीति
विज्ञाय ततस्तन्मानस्य वेद्या विभागं विधाय यस्मिन्नंशे जन्म तदंशपते
रूपं बलं गुरोस्तु सदैव रूपं बलं याह्यामिति । अत्र प्रातःपहाणां
दिनरात्रिचिभागबलं होरागमप्रमाणसिद्धम् । तदुक्तं होरागमकरन्दे ।
निशामुखे शातरुचिर्वलीयान्भृगुर्निर्णीये कुसुते निशान्ते । प्रातर्बुधो
मध्यदिने दिनेशः शनिर्दिनान्ते धिपणः सदैवेति ॥ १ ॥

अथ वर्षेणादिवलमाह ॥

अथाङ्घ्रिचयादली किल समामासद्युहारेखर इति ॥ ८ ॥

अथशब्द आनन्तर्ये । समामासद्युहारेखरः अङ्घ्रिचयात्या-
दवृद्धा बली स्यात् । समा यपे मासः प्रविद्धः द्युदिनं द्युदित्य-
व्यय दिनशब्दवाचकमिति खीरस्वाम्यादयः । होरा कालहोरा
आसामीश्वरः स्वामी अङ्घ्रिचयादबली वर्षेणस्य पादे बलं मासे-
शस्याद्धे दिनेशस्य चयश्चरणा होरेणस्य रूपं बलमित्यर्थः । किले-
त्यागमप्रामाण्यसूचनार्थम् । वर्षमासेशयोरानयनमुक्तं जोगवर्षाधत्सरैः
स्वकृतटीकायाम् । तद्यथा । द्विष्टो द्युपिरडो रदभूयतेऽर्कयुक्तो छाङ्गाग्नि-
हृत्प्याग्निहृतः फले युते । वेदैर्गुणैस्त्रिद्विहतेऽद्विष्टेपितेऽर्काद्ब्रह्मतुल्ये
करणेऽष्टमासपौ ॥ १ ॥ अम्यार्थः । ब्रह्मतुल्ये करणे द्युपिरडोऽहर्गणः
द्विष्टः एकच रदभूमिर्द्वौविंशदधिकशतेन युतः अपरच अरुद्रादशभिर्गुण-
युक्तः कार्यः । आद्याः छाङ्गाग्निभिः पृथ्याधिकशतचयेण हृतं भक्तः ।
अपरः छाङ्गाग्निभिस्त्रिंशता हृतः । तमे फले क्रमेण वेदगुणैर्गुणे तत-
स्त्रिद्विहते अद्विष्टेपिते कृष्णहृत्कृष्णो अर्धमासस्य गते अर्धमासे गो भक्तः ।
अत्र प्रगृह्यत्वाभासः प्रामादिकः । अतस्त्रिद्विहता द्विष्टेपिते स्ते । ब्रह्म-
तुल्ये रयितोऽष्टमासपाविति पाठः पाठ्यः । त्रिद्विहते च ते अद्विष्टेपिते
चेति त्रिषहः । फल इति मग्न्यन्तं कृत्वा यथाभूतमेव व्याख्येयमिति

या । अचोपपत्तिः ॥ सावनवर्षमासेषौ साध्येते । तत्र तावत्कल्पादेः सका-
 शाज्जन्मदिनजाकौदयपर्यन्तमहर्गणः साध्यः । ततो यदि दिनानां
 पण्यधिकशतत्रयेण ३६० चिंशता चेकं वर्षमेकोमासश्च क्रमेण लभ्यते
 तदेष्टाहर्गणेन किमित्यभीष्टाहर्गणः खाद्गामिहृत्यग्निहृतः फले
 सावनानि गतवर्षाणि सावना गतमासाश्च भवन्ति । यद्येकेन वर्ष-
 येकेन मासेन चेकमितो वर्षेणो मासेश्च क्रमेण लभ्यते तदेष्टे-
 वर्षैर्मामिष्व किमित्यभीष्टवर्षमासतुल्या एव तदीशास्ततो धाराः
 स्रवन्ति सप्त तष्टाः शेषं वर्षेणमासेश्चरौ भवत इत्युपपन्नम् । अथेतो
 कस्माद्वापराद्गणनीयाविति चिन्त्यते । कल्पादेः वर्षेणो रविरासीततो
 द्वितीयवर्षे बुधस्तृतीयवर्षे शनिरतो रवेरधः कक्षाक्रमेण तृतीयस्मृ-
 तीयो वर्षेण इति । एतदुक्तं भवति । कल्पगतसावनवर्षगणोऽद्वितष्टे
 यदि शुन्यं शेषं तदा सूर्योऽष्टमो यद्येकस्तदा बुध इत्यादि । एव
 कल्पादेः मासेणो रविस्ततो द्वितीये मासि मासेणो भौमस्तृतीये
 गुरुतो रवेरुर्ध्वं कक्षाक्रमेण द्वितीयो मासपतिरित्यवधेयम् । उक्तं
 च सूर्यसिद्धान्ते ॥

यथाधिपतयस्तद्वृत्तीयाः परिकीर्तिताः ।

ऊर्ध्वक्रमेण शशिना मासानामधिपाः स्मृता इति ॥

तद्वदिति मन्दादधःक्रमेणेत्यर्थः । शतानन्दोपि ॥

शास्त्रादिसौराब्दगणात्कस्तेषां वर्षाधिपाः सप्तहृताघशेषाः ।

शुक्रेन्दुवाचस्पतिसूर्यसोम्यशनेश्वराराः क्रमशोभवन्ति ॥ १ ॥

अथोऽर्कनिघ्नो रविमामयुक्तः सप्तावशेषो रविमासनाथाः ।

सप्तशुक्रसूर्यारसुरेज्यसौरिचन्द्रा गुगात्सावनमासतोऽन्ये ॥ २ ॥

सूर्योऽदिभिः सावनवर्षमासनाथयोः साधितत्यात्माधितो
 मोरवर्षमासपती सूर्योऽदुक्तक्रमेण गणनीयाविति सिद्धम् । अहर्गणा-
 दाबुध्वायचजनमिदुरविचन्द्रभौममुधेत्यादिक्रमेण धारगणनाया उ-

क्तत्वात् । अथ तु तदन्यथाभावे शिष्याः क्रियेरन्निति यथा तेनेव क्रमेण वर्षमासपत्योर्गणना विधातुं शक्यते तथा यतितमाचार्यचरणैः । तदाद्या । कल्पादौ रविर्वर्षस्वामी ततो द्वितीयवर्षे वर्षेणो ब्रुधस्तयोः प्रसिद्धक्रमे विमितमन्तरमेवं प्रथमायिममासस्वामिनेऽर्द्धमितमन्तर-मतोऽनुपातः । यदोकेन वर्षेण मासेन च विद्विमितेऽन्तरे लभ्येते तदेष्टवर्षेमासैश्च किमिति । उक्तं च सयंसिद्धान्ते । मासाश्चदिन-सख्यामं द्विविधं रूपसंयुतम् । सप्तोद्धृतावयवौ तु विज्ञेयो मासवर्षौ ॥ अतः कल्पगताः । चाशिष्टेपि । मासेसमादिनभक्ताद्युगणाल्लब्धं पृथग्य-मगुणघ्नम् ॥ सेकं च सप्रभक्तं मासममाधीश्वरायकात् । सोमसि-द्धान्तेपि । युगणाचिंशता षड्व्यष्ट्याद्विविहते फले ॥ सेके सप्तावशेषिते मासवर्षपती क्रमादिति । वर्तमानगणनार्थं सेकमित्युक्तमथ । अहर्गणो द्विष्टः स्याद्वाग्निहृत्याग्निहृतः फले विद्विहते अद्विष्टेपिते अर्कोद्गतो वर्षमासयती प्रसिद्धक्रमेण भवत इत्युपपन्नम् । अथाचार्येण लाघवायै दिनगणस्य खण्डद्वयं कृतम् । एक कल्पादेर्ब्रह्मतुल्यकरणादिपर्य-न्तम् । अपरं ब्रह्मतुल्यादेर्लक्ष्मदिनजार्कोदयाधधि । यदेव युगणस्य द्वितीयखण्डं स यद्य ब्रह्मतुल्याहर्गण इति प्रसिद्धतरम् । अतो द्विष्टो ब्रह्मतुल्यद्विष्टः स्याद्वाग्निहृत्याद्युपपन्नम् । परमेतो वर्षमासेणो ब्रह्मतुल्यादिजाधमासेषाभ्यां भवतोऽपेक्षितौ तु रवि-चारादितोतः सेषान्वितौ कार्यौ तत्र सेषः साध्यते । कथितक-ल्पगतोऽर्कसमागणो रविगुण इत्यादिप्रकारेण ब्रह्मतुल्यादौ साधितो-ऽहर्गणः करशरयुगसप्ताभ्राभ्रषड्विष्टद्विष्टद्वितुरग ०२०६३६०००४९२ प्रमिनः ॥ अयं षष्ट्यधिकयतचयमक्तो लब्धा गताब्दाः साधनाः । २००९०६६६०० शेषं रदभूतुल्यम् । १३० गताब्दास्त्रिगुणाः सप्रभक्ताः । शेषं पञ्च ५ अतो गन्यादितस्त्रिगुणवर्षेषु पञ्चमितः सेषो योज्य-स्तनः सप्ततष्टे सूर्योद्गतोऽब्देगः स्यादिति युक्तम् । यदि तु केवल-वर्षेष्वेव सेषो योज्यतेऽनन्तरं विभिर्गुण्यते तदा सेषस्त्रिगुणो

या । अथोपपत्तिः ॥ सावनवर्षमासेषो साध्येते । तच्च तावत्कल्पादेः सका-
 शाज्जन्मदिनकार्कोदयपर्यन्तमहर्गणः साध्यः । ततो यदि दिनानां
 पट्टाधिकगतचयेण ३६० चिंशता चेत् वर्षमेकोमासश्च क्रमेण लभ्यते
 तदेष्टाहर्गणेन क्रिमित्यभीष्टाहर्गणः खाद्गाम्निहृत्खाग्निहृतः फले
 सावनानि गतवर्षाणि साधना गतमासाश्च भवन्ति । यद्येकेन वर्षे-
 येकेन मासेन चेकमितो वर्षेशो मासेश्च क्रमेण लभ्यते तदेष्टे-
 वर्षेमाभिश्च क्रिमित्यभीष्टवर्षमासतुल्या एव तदीशास्ततो वाराः
 सप्तेवेति सप्त तष्टाः शेषं वर्षेशमासेश्चरौ भवत इत्युपपन्नम् । अथैतो
 कस्माद्द्वामराद्गणनीयाविति चिन्त्यते । कल्पादौ वर्षेशो रविरासीततो
 द्वितीयवर्षे बुधस्तृतीयवर्षे शनिरतो रवेरधः कक्षाक्रमेण तृतीयस्तृ-
 तीयो वर्षेश इति । एतदुक्तं भवति । कल्पगतसावनवर्षगणेऽद्वितष्टे
 यदि शून्यं शेषं तदा सूर्योऽष्टमो यद्येकस्तदा बुध इत्यादि । एव
 कल्पादौ मासेषो रविस्ततो द्वितीये मासि मासेषो भौमस्तृतीये
 गुरुतो रवेरुर्ध्वे कक्षाक्रमेण द्वितीयो मासपतिरित्यवधेयम् । उक्तं
 च सूर्यसिद्धान्ते ॥

वर्षाधिपतयस्तद्वनृतीयाः परिकीर्तिताः ।

ऊर्ध्वक्रमेण शशिने मासानामधिषाः स्मृता इति ॥

तद्वदिति मन्दादधःक्रमेणेत्यर्थः । शतानन्दोपि ॥

शास्त्रादिभौराध्यगणात्कलेर्वा वर्षाधिषाः सप्तहृतावशेषाः ।

शुक्रेन्दुयाघम्पतिसूर्यसौर्यशनेश्चराराः क्रमशोभयन्ति ॥ १ ॥

अष्टोऽर्कनिघ्नो रविमासयुक्तः सप्तावशेषो रविमासनाथाः ।

चशुक्रसूर्यारसुरेज्यसौरिचन्द्रा युगात्मायनमासतोऽन्ये ॥ २ ॥

मर्यादितिः भावनवर्षमासनाथयोः साधितत्वात्साधितो
 सौरवर्षमासपती सूर्यादुक्तक्रमेण गणनीयाविति सिद्धम् । अहर्गणा-
 दायुष्टायचजनप्रमिदुरविचन्द्रभौमपुष्टेत्यादिक्रमेण चारगणनाया उ-

जन्म स एव दिनेश इति स्पष्टम् । अथ वारप्रवृत्तिर्कोटयादेव
न तु गणितमाधितवारप्रवृत्तिरानात् । यन्तु रत्नावल्याम् । वारप्रवृत्तेर्ज-
ननेत्यधारः प्रकल्पनीयः स दिनाधिनाथ इति गणेशेनेत्तं तदयुक्तं
मुनिमतविरोधात् । तथा च वसिष्ठसंहितायाम् ॥ वारप्रवृत्तिविज्ञानं
सप्तशतार्थमेव तत् । अन्येषु पर्वकार्येषु दिनादिहृदयो रवेरिति ॥ १ ॥
यद्गणितेन वारप्रवृत्तिसाधनं कृतं तत्त्वव्यवहारार्थं कालहोरासाधनार्थमि-
त्यर्थः । अन्यकार्येषु सूर्योदयादेव वारस्य प्रवृत्तिरिति । होरेस्वरानयनं
वसिष्ठसिद्धान्ते । प्रभाकरस्योद्गमनात्पुरे स्याद्वारप्रवृत्तिर्देशकन्धरस्य ।
चरार्द्धदेशान्तरनाडीकाभिहृद्यै तथाथोप्यपरं तस्मात् ॥ १ ॥ वारप्र-
वृत्तेर्घटिका दिनेशत्कालाख्यहोरापतयः क्रमेण । सार्द्धेन चाष्टोद्दि-
तयेन २ । ३० पट्टः पट्टश्च पट्टश्च पुनः पुनरचेति ॥ २ ॥ स्यात्कोटयाद्येन
कालेन प्रागूध्यै वा लङ्काकोटयः स कालो वारप्रवृत्तिकाल इति स्पष्टम् ।
सौरमते तु लङ्काहोरावे सृष्टिरिति स्याद्धोरावाचुरामावेन केवलदेशा-
न्तरघटीभिरेव प्रागूध्यै वा वारप्रवृत्तिरित्युक्तं सूर्यसिद्धान्ते । तद्वेशा-
न्तरनाडीभिः सप्तार्द्धभाग्यधिकेनक इत्यादिना । वसिष्ठसिद्धान्तमुनिब्रह्म-
गुणाद्याचार्यमताविरोधाय मध्यरात्रादिव्याहृत्य तस्माद्वेशान्तर-
नाडीभिः प्राक्परषाद्वेशयुक्ताने सप्तार्द्धमिते काले वारप्रवृत्तिः । परमं
सप्तार्द्धपदं निरवजसप्तार्द्धविषयमित्यनेन सौरभाष्येऽस्मत्पितृवरणैः
सम्यग्ग्याख्यातम् । यद्यनेन प्रकारेण होरेशो स्येव इति प्राञ्चः ।
किं चित्तु तत्कालार्कन्यूनलगांशपिण्डो भक्तः पञ्चशोऽपि १५ भिर्भुक्त-
होरा इत्यनेन होरेशमाहुः । अथैवं मतद्वेषेऽर्कलग्नान्तरमाधितो
होरेशोऽपि पट्टतो ग्राह्य इत्यस्मद्गुरुणां मतम् । एतदेव युक्तमुत्प-
श्यामः । तथा हि । भवनस्यार्द्धं होरेत्युक्तोर्दिनावसानसमये षड् ल-
ग्नानि व्यतीतानि भवन्ति । तद्वर्द्धानि च द्वादशगुल्यानीति द्वादशेव
होरा युक्तास्ता एव तत्कालार्कन्यूनलगांशपिण्ड इत्यनेनायान्ती-
त्ययमेव होरासाधनप्रकारोऽपि होराशस्त्रे ग्राह्य इति युक्तम् । न चाने-

योजितो भविष्यतीति विभक्तः क्षेपो योज्यः । अथ पञ्चमिते क्षेपे
 विभक्ते निरय फलं नायातीति पञ्चसु सप्त संयोज्यं विभिर्भागे गृहीते
 लब्धाश्चत्वारः ४ अतो वेदेयुतमिति युक्तम् । यथं द्युगणस्त्रिंशद्भक्तो
 लब्धागतमासाः सावनाः २४०२९९००२४८ ॥ शेषमर्क १२ तुल्यम् ।
 गतमासाद्विगुणाः सप्तभक्ताः शेषं षट् ६ अतो द्विघ्नमासेषु यष्टिमतः ।
 क्षेपः क्षेप्यस्तत्र सप्ततष्टे सूर्याद्गतो मासेयः स्यात् । अथाचार्यैः
 केवलघर्षेणैव क्षेपो योजित इति द्वाभ्यां भक्तो जातास्तयः । अतो
 गुणैर्गुतं फलमित्यपि साधु । यद्वा । साधनघर्षान्ते यो धारः सोऽप्यतिः
 साधनमासान्ते धारो मासेय इति । अहर्गणः द्वाद्वाग्निभक्तः स्वाग्नि-
 भक्तरच फले साधनघर्षेणामा भवन्तीति । प्रागुक्तं ततोऽनुपातः ।
 यद्येकेन साधनघर्षेण षष्ट्यधिकगतत्रय दिनानि तदष्टैः किमिति फल
 गन्यादेः सकाशादिष्टसाधनघर्षादिपर्यन्तं साधनदिनानि स्युस्ततो
 धाराः सप्तैवेति सप्ततष्टानि कार्याणीति पर्यमेव साधनार्थमष्टदिनानि
 ६६० सप्तभक्तानि शेषं त्रयमतो गन्यादितः साधनाष्टगणस्त्रिभिर्गु-
 णनीय इत्युपपन्नम् । एवं मासदिनानि ६० सप्तभक्तानि शेषं द्वयमतो
 मानगणो द्विगुण इति युक्तम् । अस्मिन्मते मूर्धात्प्रसिद्धक्रमेणैव
 गणनेति मध्यमपटातम् । क्षेपोऽप्यतिः प्राग्वदेव । अथाष्टमासशेष-
 दिनयोगकारणमुच्यते । प्राप्तुन्यकरणादौ साधनघर्षेणः शुरु आसीत् ।
 घर्षेणैवदिनानि १८३३३३३३३३३ अतो गन्यादेरष्टाधिकशतधिकश
 तद्वयमितेषु साधनदिनेषु गतेषु सप्तमं घर्षेणैवचन्द्र इति स्थापते ।
 गन्यादितो घर्षेणानयने घर्षेदिन ६६० पर्यन्तं चन्द्रो नायाति । कल्पा
 साहस्रंक्षेपो घर्षेणायै साध्यमाने गन्यादितो गगनाद्गुण ६६० दिन-
 मध्येपि चन्द्रो लभ्यते । अतो गन्यादिजाष्टशेऽदिनानि सयोग
 घर्षेण्यरः साध्यः । अन्यथा सप्तगुन्याहर्गणमाधितघर्षेण्य सप्तगुणस्य
 कल्पासाहस्रंक्षेपोऽधिकशतधिकशतुन्यस्य भज्यतेय । यथ मासेशोऽपि योज्यम् ।
 यथमुना प्रकारेण अन्यकाले घर्षेणायै साध्यः । यथ धारे रघ्यादिके

चीणि जिनाश्विनोद्भविः । खाब्धिश्विनः सायनात् ॥ छेटाद्वोलं-
वदिभलवप्रमगतोद्भोसो तद्वनगताच्छेपद्वाद्दशलब्धियुग्मश्रुतेः शयो-
ऽपमः स्यात्स्वटिक् ॥ १ ॥ अचोपपत्तिः ॥ अयने गमनं तद्वशाद्-
त्यन्न बलमायनचलमित्यन्वये नाम यथायने येषां बलं तदुक्तं सारा-
यल्याम् । उत्तरमयनं प्रायाः शुक्रकुजार्कसुरमन्त्रियो बलिनः ॥ याम्यं
शशिरविपुषी द्वे अपि शशिजः स्वधर्मसंस्थाश्चेति । उत्तरायणे शुक्रार्क-
कुजगुरुणां संपूर्णं बलमुक्तं तत्र सायनमियुनान्ते परमोत्तरगमनात्वं-
पूर्णं बलं संपूर्णता रूपात्मिकेति रूपं बलम् । अथादेवेषां सायनधनु-
रन्ते दक्षिणगमनस्य परमत्वाद्वलाभावः । दक्षिणगमनपरमत्वे रूपं
बलम् । चन्द्रशन्योः परमोत्तरगमने तु बलाभावः । बुधस्य तु पर-
मोत्तरगमने परमदक्षिणगमने च रूपं बलम् । बलाभावस्यानाद्वल-
परमत्वस्यानपर्यन्तं द्विगुणपरमक्रान्त्यंशा गजाम्भोधिमिताः सन्ति ।
अथ बलाभावस्यानादहेरावश्रुतनिष्ठेष्टयहस्यानस्यान्तरे येऽपमांशस्तै-
र्वलानयनं कर्तुमुचितमिति चन्द्रशनेश्चरयोऽयम्यक्रान्तौ जिनाशमि-
तायां परक्रान्तौ योचितायां सत्यां सौम्यायां तु वियोजितायां बला-
भावस्यानान्तरालेऽपमांशा भवन्ति । फबिरविगुरुभौमानां सौम्य-
क्रान्तौ परक्रान्तौ २४ युक्तायां याम्यायां वियुक्तायां बलाभावस्याना-
दप्रिमाक्रान्तिर्भवति बलाभावस्यानादेतत्क्रान्तिभागान्तरे छेटोन्तीति
भावः । बुधस्य तु सौम्यायां याम्यायां च योजितायां भुज्यमानाय-
नादेरप्रिमा क्रान्तिर्भवति । यद्वाष्ट्रचत्वारिंशद्वागान्तरे यहस्तदा
संपूर्णं बलम् । अथानुपातः । यदि बलाभावस्यानान्तरेणाष्ट्राचत्वा-
रिंशन्मितेन रूपं बलं तदष्ट्रेण किमिति सर्वमुपपन्नम् । ननु सर्वत्र
साध्यस्य परमत्वमभावश्च द्वाविमौ निर्णीय तत्र धान्यस्यापि पर-
मत्वाभावो निर्णीय तदन्यथादन्तरे ऽनुपातः क्रियते । यथा
यहफलभावे गतिकलं परमं यहफलपरमत्वे गतिकलमायस्ताव केन्द्र-
कोटिज्याया अपि परमत्वाभावेतस्तदन्तरे केन्द्रकोटिज्यातोऽनुपातः

नेत्र प्रसारेण सर्वत्र होरेशानयने पूर्वप्रकारेण तदानयनमुन्मत्तलपि-
 तमिव स्यादिति वाच्यम् । यस्य यदस्य धारे यत्किञ्चित्कर्म प्रकीर्ति-
 तम् ॥ ततस्तस्य कालहोरायां सर्वमेव विधीयत इत्यादौ तस्योपयोगात् ।
 तस्मात्पटुतायर्कलभान्तरमाधितो होरेशो याह्योऽन्यत्र तु धारप्रवृत्ते-
 र्घटिका इत्यादिप्रकारानीतो होरेशो याह्य इति त्रिषव्यस्या मुस्या ।
 तत्कालार्कन्यनलभस्य राश्यादेर्भागकरणार्थं त्रिशद्विंशत्युत्तर-
 रश्च । गुणद्वयोः द्वयोः पञ्चम्याने । अतोऽर्कान-
 लम्नं राश्यादि द्विगुणं कार्यं तयाकृते राशिस्थाने यन्निष्पद्यते तेन
 सप्ततृतेन तुल्या यत्र दिनाधिपतया रात्रिशुक्रमौम्यशशाङ्कमारेज्य-
 कुजा इत्यनेन गता होरेशाः स्युः । यद्वा । द्विघ्नम्यार्कनलभस्य
 केवलं राशयः पञ्चगुणाः सप्तमत्ताः शेषममो गतो होरेशो दिनाधि-
 पात्क्रमेणैव म्यादिनि लाघवम् । अत एवेत्तं पटुतिप्रकाशे योनाङ्ग-
 ट्वाद्यतगृहेषु ५ घानो होरापत्तिर्यारपतोः प्रयाग इति ।

अधुना चेष्टाप्रत्यक्षपुन्यायतदङ्गीभूतमायनफलं भुजङ्गप्रण-
 तेनाह ॥

सदाक्रान्तिभागैर्युता तस्य सिद्धाः २४ गनीन्दोर्युतेनाः

क्रमाद्याम्यमौम्यैः ॥ विनोमं परेषां गजाम्भोधि-

४८ भक्ता भवेदादनं धीर्यमर्कस्य दृग्दम् ॥ २ ॥

तस्य युज्यस्य मदेति । दक्षिणेक्ष्मरेषां त्रानिभागैर्युताः
 सिद्धाः गजाम्भोधिभक्ताः सन्ताः आपन्नं धीर्यं भवेत् । गनीन्दो
 क्रमादिनि याम्योयुताः म्योयुताः सिद्धाः परेषां त्रिद्विगुणशुक्रमौम्य-
 विने म्रिणि म्योयुताः यान्ययोर्युता याम्योयुताः सिद्धाः गजाम्भोधि-
 भक्ताः आपन्नं दम् म्यात् । यत्र म्योधिनि म्योयुतायनघने दृग्दं
 कायम् । दृग्दं दन्त्यने तदृग्दं द्विगुणं कार्यमित्यर्थः । त्रानिमाधन
 यद्व्यापये । अथारिशद्विंशतिरत्रिद्विगुणः पञ्चेन्दोः मधुनी पटुता

प्रागुक्तम् । तत्र चतुर्विंशत्यापवर्ते कृतेऽपक्रमसिद्धांशसंस्कृतमित्यादि-
प्रकारो निष्पद्यते । नन्वेतद्रायनबलं स्पष्टक्रान्तिर एव साधयितुं युज्यते
न मध्यक्रान्तिरः । तथा हि । अयने गमनं तदुत्पन्नं बलमायनबलमिति
तावत्प्रसिद्धम् । गमनं तु चन्द्रादीनां स्पष्टक्रान्तिवशेनेव भवति ।
क्रान्तिर्नाम नाक्षोमगण्डलात् क्रान्तिवृत्तावधि दक्षिणोत्तरगमनं क्रान्तिवृ-
त्तादपि दक्षिणोत्तरमन्तरं शरः । तयोः संस्कारे नाडिकामण्डलाद् ग्रहस्य
स्पष्टं दक्षिणोत्तरगमनं सैव स्पष्टक्रान्तिरुच्यते चन्द्रादीनां परमशरांशः ।

पामशरांशः ।

गमिष्यताश्चतुर्विंशत्यंश

परमक्रान्त्यंशः ।

च	म	पु	शु	ग
५	४	४	४	४
३०	३०	००	३०	००

जाताश्चन्द्रादीनां परमाः
क्रान्त्यंशा लिख्यन्ते ।

च	म	पु	शु	ग
३०	३०	३०	३०	३०
३०	३०	००	३०	००

इमां परक्रान्तिं गृहीत्वा यदि द्विगुणया रूपं धनं तदेष्टस्पष्टक्रान्तिसंस्कृ-
तपरक्रान्त्या किमित्यनुपातेनायनवीर्यसाधनं युक्तं जिनाशतुल्यायां
परक्रान्ती तु ग्रहस्य विमण्डलस्थत्वेन परमगमनाभावाज्जिनांशमि-
तपरक्रान्तिवशतोऽयनबलानयनं नितरामयुक्तमेवेति पूर्वः पक्षः ।
अत्र ब्रूमः । किं भवता जिनांशमित्यत्रान्तिपठितशरयोगेन या
स्पष्टक्रान्तिः सा परक्रान्तिरुच्यते । अथ या प्रतिगोलमत्यधिका
या स्पष्टक्रान्तिः सा परक्रान्तिरुच्यते । नाद्यः पक्षः । चन्द्रस्य
बलसंपूर्णत्वाभावादेः सततं व्यभिचारात्कदाचिदव्यभिचाराच्च ।
मोमादीनां धर्मशतैरनेकेः संपूर्णबलालाभाच्च । तथा हि । यदा
ऽयनाशोननधराशिसमश्चन्द्रः पातस्त्वयनांशसमस्तश्च चन्द्रशरः
पठितशरतुल्यः परम ४ । ३० क्रान्तिर्विनांशमिता २४ शतसंस्कारे
जाता परक्रान्तिरष्टाविंशत्यंशः सार्द्धाः २८ । ३० । अतस्तद्वैध संपूर्ण
बलम् । यदा तु दक्षिणगोने सप्तविंशतितुल्या परक्रान्तिश्चन्द्रस्य
तदापि परमगमनात्संपूर्णबलेनावश्यं भवितव्यम् । भवन्मते सार्द्धग-
जाश्चिमितक्रान्तिव्यतिरिक्तस्थाने संपूर्णं बलं नायातीति दक्षिणगमन-
परमत्वेऽपि संपूर्णं बलं नास्तीति नितरामयुक्तः प्रथमपक्षः । न च

क्रियते । प्रकृते च बुधस्यायनद्वितयेऽपि बलस्योक्तत्वात्क्याप्यभावस्य
निर्णेतुमशक्यत्वाच्चेराशिकं कथं प्रवर्ततेति चेत् । सन्ध्यम् । बुधस्य द-
क्षिणगमनसमाप्तौ संपूर्णं बलं ततो ह्रासक्रमेण सायनमेवादावर्द्धनस्य
ह्रासः । ततो वृद्धिक्रमात्परमेतत्तत्तमे संपूर्णं बलं पुनर्ह्रासक्रमानुनादा-
वर्द्धयलापचयः । यद्यपि बलाभावशब्देन धनशून्यत्वं विधत्तितं तत्तु क-
थमपि न म्यात् । अयनद्वयेऽपि संपूर्णबलाङ्गीकारात् । किं तु सायन-
मेवादेः तुलादेः च क्रान्तेरभावेन रूपबलस्यार्द्धतुल्यपरमह्रासान्नेराशि-
कप्रवृत्तेरन्यथानुपपत्त्या तदेव बलाभावस्यानमिति मन्तव्यम् । अथा-
नुपासः । बलपरमापचयलक्षणाभाषस्यानस्य धनपरमस्यस्यानस्य चा-
न्तरे चतुर्विंशतिभागाः सन्तीति चतुर्विंशतिभागे रुषाद्धे बलं तदा
यथास्थितयदक्रान्त्यंगेः किमिति । यथं च क्रान्तिनागाष्टावस्यारिंश-
दंशो निष्पन्नः । अयं रुषाद्धे योज्यस्ताव मिथो हराभ्यामित्यनेन
समच्छेदविधाने कृते मदा क्रान्तिभागेयुंताः विद्धाः अष्टावस्यारिंश-
द्वक्ता बुधस्यायनबलं म्यादिति युक्तम् । यदादायनबलानयनं पटुति-
प्रकाशे लाघवेन मयोक्तम् । याम्योतरेः म्यादृष्टियुगापमांशेयुंतायुताः
सूर्यगुणाः गर्भेन्दोः ॥ व्यस्यं परेषामनिशं बुधस्य युता भवेदायन-
पीर्यमेव ॥ १ ॥ गयेगदमोदगृह्यमुल्येः स्पष्टापमात्माधितमाग-
तान्ये ॥ उपेविगस्याङ्गुलकेगयाद्योऽयुक्तमेवेति सुधीभिर्ह्ययम् ॥ २ ॥
स्पष्टायां प्रिमो । अथ वामना यदि चतुर्विंशत्यंगेऽप्यिंशत्बलानुत्वं
यन तदेष्टक्रान्तिभागेः किमिति । अथ गुणदरेः पटुतिपथस्य लागा
गुणस्याने पञ्च ॥ हरे चत्वारः ४ यो राशिः पञ्चभिर्हन्त्यते चतुर्विं-
श्रियते स म्यादृष्टियुग एव भयतां नि म्यादृष्टियुगापमांशेऽप्युक्तम् ।
शेषोपपत्तिः प्रणिपादितेव । स्पष्टापनाद्वयमभाधनम्यायुक्तप्रमये
यद्विषयः । प्रकाशान्तरमपि तथेयोक्तम् । यदापक्रममिद्धा ५४ गर्भ-
मृगं रुषमर्द्धिम् । रुषाद्यमायनं पीर्यं म्यादृष्टेयुगं पञ्च ॥ ३ ॥
५४ क्रान्तिभेदतापरान्ति ५४ गंजामोधिभक्तायनयनं म्यादिति

तदानीं परमगमनमेव नास्तीति वाच्यम् । नाडीमण्डलादुत्तरतो ढवि-
 णतो वा गच्छतो ग्रहस्य पुनर्नाडीमण्डलाभिमुखगमनप्रवृत्तिजक्रान्तेः
 परक्रान्तिशब्दवाच्यत्वात् । किं च । भौमादीनां पातो यद्ययनांश-
 समः स्यात्तदा चन्द्रवत्संपूर्णं घलमपि कदा वित्स्यात् । अयनांश-
 साम्यं तु पातस्य मन्दतरगतित्यादिह युगे यपंशतैरनेकेषु न भे-
 जाघटीनीति भौमादीनां संपूर्णं बले कथमपि न स्यादिति दूषणा-
 न्तरम् । नान्यः । तस्या द्विगुणत्वेनायुक्तत्वात् । तथा हि । एक-
 स्मिन्नयने यावती परक्रान्तिस्तावत्येव चेदन्यस्मिन्नपि स्यात्तदा तयो-
 र्योगे कृते द्विगुण्येव पूर्वक्रान्तिर्भवतीति द्विगुणया परक्रान्त्येत्याद्यनु-
 पातः सार्धकः स्यात् । अन्यायने तु परक्रान्तिर्विलक्षणैव भवतीति
 द्विगुणपरक्रान्त्येत्यस्यानुपातस्यानर्थक्यादस्यसोद्वितीयोपि । न चा-
 यनद्वयेपि ये परक्रान्तौ तद्योगेन यदि रूपं दत्तं तदेष्टुस्पष्टक्रान्ति-
 संस्कृतयारक्रान्त्या किमित्यनुपातो युक्त इति वाच्यम् । अयनद्विग-
 यजपरक्रान्तिष्ठानस्य दुर्गमत्वात् । अथ यत्कथं यष स्पष्टक्रान्तेः पर-
 मत्वं सोयनसन्धिरिति प्रसिद्धेयनांशोनिनपातादित्यादिपागाधिका-
 रोक्त्या चन्द्रादीनामयनसंधौ संमाध्य तत्तन्माभ्यां परक्रान्तिष्ठानं मुच-
 भमिति । पुनर्भवेदेवम् । यदि स्पष्टक्रान्तिवशादायनधीर्यानयनमापे-
 मूलकं स्यात् । आपेमूलकत्वाभावादेव परमत्वावधिकेराचार्यैर्जिनांश-
 मितक्रान्तिरेव परमायनम्यानमङ्गीकृतं तद्युक्तमेव । तथा च पराशरः ।
 सायनांगवदमुजराशोनिष्वथि ४५ मिः भूरे. ३३ । भूये १५ इत्या-
 क्रमाद्वागिभागः स्यादनुपाततः ॥ १ ॥ यथं राश्यादिके युज्यादकारा-
 योयनस्य च । राशिचयमद्यो युज्यान्मेषादिस्थेषु तोष्य ॥ २ ॥ तुला-
 दिस्थेषु राश्यादीं स्थिरागिभ्यो विवर्जयेत् ॥ चन्द्रार्कोविषीति
 स्यात्तदा युज्याद् बुधस्य तु ॥ ३ ॥ भागोक्त्य विभक्तं यदायामायनं
 वलम् । रवेर्द्विगुणमेव स्यादिति । अप्यायमयः । सायनांगवद-
 मुजराशिप्रमितपरहकेष्वं भौमव्यवहाराशेषांशविंशदंशमध्यमागा-

त्रिगुणं कार्ये तन्निशुद्धं राश्यादिकं स्यात् । एवं राश्यादिकेषु सा-
यनेषु सूर्यभौमगुरुशुक्रेषु मेषादिस्थेषु सत्सु राशिस्थाने राशिचयं यो-
ज्यम् । तुलादिस्थेषु तु प्राप्तराश्यादिकं राशिचयाद्विशोधयेत् । चन्द्र-
गन्योर्त्रिपरीतम् । बुधस्य तु सर्वदा योज्यम् । ततस्तर्दशानां
चयः षष्ठ्यंशात्मकमायनं बलं स्यात् । सूर्यस्य द्विगुणं कार्यमिति ।
अशेषपतिः । क्रान्त्यभावे ग्रहस्य रूपार्द्धं बलं तत्स्थानबलाभा-
वस्थानान्तरे चतुर्विंशतिक्रान्तिभागात्मके विमितायनराशयः सन्ती-
ति जिनांशैस्त्रयोयनराशयस्तदेष्टुक्रान्त्या किमित्यनुपातेन येऽयनरा-
शयस्ते क्रान्त्यमात्रस्थानादागताः । अपेक्षितास्तु बलाभावस्थानादिति
सौम्यगोले सूर्यभौमगुरुशुक्राणामयनराशीनां अधिकत्वात्त्रिषु योज्या-
याम्ये चत्पत्वात्त्रिषु हेयाः । यनीन्द्रोस्तु याम्ये योज्याः सौम्ये शो-
ध्या बुधस्योमयतोऽप्युपचयात्त्रिषु योज्यास्ततो यदि षडयनराशिभी
रूपं तदेष्टुः किमित्यायनं वनं स्यादिति युक्तम् । अथ भगवता
पराशरेण शिष्यानुक्रम्यण प्रतिगृहममनभागाद्यं प्रसाध्य प्रथमं द्विती-
याद्वितीयं तृतीयादपास्य चोणि खण्डान्युक्तानि । ततोऽनुपातेनायन-
भागसाधनं चोक्तमिति सर्वमनवद्यम् । न हि निरवयवद्वादशांशमिता
क्रान्तिरेकराशौ भवतीति किंचित्सूलमिदं । कल्पान्तरत्याददोषः ।
यदि षष्ठ्यंशायनराश्यंशैः खाष्टेन्दुप्रमितेः षष्ठिकलातुल्यं बलं तदेष्टुः
किमित्यत्रापवर्तनेनायनराशिभागानां विभागः षष्ठ्यंशायं बलमिति
जानम् । अतो युक्तमुक्तं भागीकृत्य विभिर्भक्तमिति । परक्रान्त्या
च्योऽयनराशयस्तदेष्टुः किमिति प्राप्द्राशितेऽनुपाते विभिरपवर्त-कृ-
त्वाऽतिसूक्ष्मं प्रकारान्तरं षट्प्रतिप्रकाशे मयातम् । क्रान्तिभागगज ८
भागलब्धभावेन संस्कृतगुणाः षडुद्धृताः ॥ आयनं बलमिदं भवे-
न्मुनिस्त्वेष्वमेव हि पराशरो जगो ॥ १ ॥ पराशरोक्तप्रकारेण जिनां-
शमितायामेव परक्रान्तौ संपूषे बलमागच्छतीति स्पष्टक्रान्तिवशादा-
यनवीर्यसाधनं सूर्यादिकृतं नितरामयुक्तमिति सिद्धान्तः । किं च ।

ध्यम् । अत्रोपपत्तिर्बृहज्जातके । उदगयने रविशीतमयूषौ वक्रममा-
 गमगाः परिशेषाः ॥ त्रिपुलकरा युधि चोत्तरसंस्थारचेष्टितधीर्ययुताः
 परिकल्प्याः ॥ चक्रसमागमगाः समागमः संबन्धस्तेन चक्रसबन्धं
 प्राप्ता चक्रता इति यावत् । परिशेषा भौमादयश्चेष्टाचलयुताः स्युर्गते
 विपुलकरा विपुलविम्व्या इति यावत् । लघुज्जातके । चक्रान्ये त्रिगंधवि-
 पुलारचेति । समागमपदं त्यक्त्वैवोक्तं तेन । चक्रगास्तथा समागम-
 गाश्चन्द्रमहिता बलिन इत्युत्पन्नयाख्या न साध्यी । अथ विपुलकरा
 इति चेष्टितधीर्ययुता इतिप्रचनादस्य चलम्यावश्यं चेष्टेः मूलम् ।
 सा च चेष्टा परमविपुलविम्व्याताहृषा परमचक्रगतिस्थाने पट्टागितुल्ये
 चलकेन्द्रे । शून्यसमे शीघ्रकेन्द्रे परमसत्त्वविम्व्याताहृषरचेष्टाभाषः ।
 अतः शीघ्रकेन्द्राण्येव चेष्टाकेन्द्राणि पट्टागितुल्ये शीघ्रकेन्द्रे हृषं
 संपूर्णं बलं शून्यतुल्ये बलाभाषः । अन्तरा तु यदि पट्टागितुल्येन
 चेष्टाकेन्द्रेण हृषं बलं तटेष्टपट्टल्यचेष्टाकेन्द्रेण किमित्यनुपातेन चना-
 नयनं युक्तम् । अत्राचार्यैः शीघ्रकेन्द्राण्येव चेष्टाकेन्द्राणीति सुगमं
 विहाय यत्फलद्वयादुत्तमंस्कृतमध्योऽन चनोऽप्यं चेष्टाकेन्द्रं म्यादित्यङ्गी-
 कृतं तत्रोपलब्धिरेव घामना । अथ फलद्वयादुत्तमंस्कृतमध्योऽनेन
 चनोऽप्यं किल चेष्टाकेन्द्रम् । तत्र प्रवृत्तिं फलद्वयमघातं तत्साध्यते ।
 मध्यम्कुटान्तरं फलद्वयम् । यतो मध्यः फलद्वयसंस्कृतः स्पष्टो
 भवति । तदुद्धेन संस्कृतो मध्यश्चनोऽप्यंश्चाध्याध्याखेष्टाकेन्द्रं म्यात् ।
 अतो मध्यस्पष्टविशृङ्खलानिदलभागित्यादुरपन्नम् । यद्वा । विपरीत-
 फलद्वयादुत्तमंस्कृतचनेश्चादेष मध्यः शोध्यश्चेष्टाकेन्द्रं भवति । तथा
 च शोषतिः ॥ मध्यस्पष्टद्वयविपरीतुद्धेन युक्ताभुनिद्वान्मध्यो स्पष्टादधि-
 क्यपुपि न्यूनके वर्जिताभु । अतान्मध्यपदमिति च भवेत्तच्च चेष्टा-
 म्यकेन्द्रमिति । अथ अतान्मध्यपदमित्यपवादः । यद्वा नामसंमत-
 त्यात् । अत्राचार्यैः क्रियोपसंहारं कृत्या मध्यस्पष्टयुतेति पाटान्तर-
 मुक्तं तत्र युक्तिर्मध्याधिके स्पष्टे तापदुच्यते । मध्योऽनः स्पष्टः फलद्वयं

तदुद्दुर्लभं तदुद्दुर्लभं जातमेतन्मध्ये म १ स्प १ समच्छेदविधानेन योजितं
जानं मध्यस्पष्टयोर्गदुम् ॥ म० स्प० यो १ अतो मध्यस्पष्टयुतेर्दल-
मित्यनेन फलद्वयार्धसंस्कृतो मध्य इति साधितं भवति । एवं
मध्येने स्पष्टे योज्यम् । अनेन हीनं चलोच्चं चेष्टाकेन्द्रं स्यादव कि
चिदम् । अतः सर्वमुपपन्नम् ॥

इदानीं निसर्गबलमाह ॥

स्यादेकोत्तररूपमद्रिविहृतं नैसर्गिकं स्याद्वर्त्त मन्दार-
जसुरेज्यशुकशशभृत्तीक्ष्णद्युतीनां क्रमात् ॥ १० ॥

स्यादिति पूर्वणान्वयः । एकोत्तरं रूपमद्रिविहृतं सप्रभक्तं
सन्मन्दादीनां क्रमान्नेसर्गिकं बलं स्यात् । यत् उतरोऽधिको यस्य
ततया । तच्च तद्वत् च एकोत्तररूपम् । एकादिसप्तान्ता अङ्काः
सप्रभक्ता नैसर्गिकं बलं स्यादिति निष्कृष्टोऽर्थः । अशेषपतिर्बृह-
ज्जातके । शरवगुशुचराद्या वृद्धितो वर्यशास्त्रः । अथ यादिमिरा-
द्याक्षरैरुपलक्षिताः शन्यादयो गहा वृद्धितो बलिनः स्युः ॥ अथ
सर्वापेक्षया रवेः संपूर्णं बलं संपूर्णता रूपात्मिकेति रूपं बलम् ।
अतो रूपसप्रमांशः शनेर्वलमेवं सप्तांशोपचयाद्गोमस्य सप्तांशद्वयमेवं
बुधादीनां निसर्गबलमुपपन्नम् । यतद्वलं कदापि न लीयते नाप्यु-
पचीयते सर्वदा सममेवेति नैसर्गिकं बलमित्यस्य नाम धृतं
पराशरादौः । नैसर्गिकं स्वाभाविकमिति यावत् । अथ पुन-
केषु स्यादेकोत्तररूपमित्यस्यार्दुस्य युद्धे बाणधियोगहृदित्यर्दुत्पाक्
लिखनं लेखकभ्रमजं दृष्टव्यम् । अन्यथा समेदस्य चेष्टाबल-
स्यानिमिधानान्मध्य एव निसर्गबलाभिधाने अथान्तरे स्यात् ।
यद्वा योदुबलस्य कादाचित्कत्वाद्वयोरेव योगे चेष्टाबलं बहुधा
भवतीति तस्य चेत्कत्वात्रिसर्गबलमुक्तमिति न किंचिद्विरुद्धम् ।

अथ युद्धबलार्थं भोमादीनां तृतीयं चेष्टाबलमाह ॥

युद्धे वाणवियोगहृत्स्वचरयोर्वैर्यैक्ययोरन्तरं स्वं सौम्य-
स्थवले चयं च यमदिकसंस्थस्य कुर्याद्वले ॥

स्वचरयोस्ताराग्रहयोर्युद्धे सति धीर्यैक्ययोर्युद्धजननानितिक-
सर्धवलेक्ययोरन्तरं रूपादिवाणयोः कलात्मककद्रव्याभिमुखगणयो-
र्वियोगेन हृद्गतं सद्युद्धबलं स्यात् तत्सौम्यस्यस्योनरदिकृन्धितग्रह-
स्य बले स्वं धनं कुर्यात् । यमदिकसंस्थस्य बले चयमृणं कुर्यात् ।
गणक इति शेषः । शरान्तरं तु समदिशोः शरयोरन्तरेण भिन्नदि-
शोर्धोगेन भवति । यस्योत्तरः शरः स उत्तरदिकस्थो ग्रहो दक्षिणशरो
दक्षिणदिकस्थः । दिकसाम्ये यस्याल्पशरः सोऽन्यदिकस्थ इति
चेष्टम् । ननु किं नाम युद्धं तंश्च केषां भवतीति न जानीम इति
चेत् । उच्यते । समागमाभावे सति स्पष्टग्रहयो राश्यंशकलामाम्यमेव
युद्धम् । केवलं राश्यंशकलासाम्यमेव युद्धमित्युक्ते समागमेपि स्पष्ट-
ग्रहयो राश्यंशकलासाम्याद्युद्धनक्षत्रमतिव्याप्रमत्तस्तद्वाराण्य सत्य-
न्तम् । भिन्नराशिभ्यत्येपि समागमाभावाद्युद्धनक्षत्रं मा प्रसाद्वीदिति
राश्यंशकलासाम्यमित्युक्तम् । नन्विदं लक्षणमयुक्तम् । परमास्तमये
समागमाभावे सति स्पष्टग्रहयोश्चन्द्रादिपट्टान्यतरमूर्ययो राश्यंश-
कलामाम्यस्य सत्येनातिव्याप्तेः । मूर्येणान्तमयः सहेति सूर्यमिदु-
न्तोक्तिविरोधात् । तस्मात्समागमपरमास्तमयाभावात्तान्यस्पष्ट-
राश्यंशकलामाम्यमेव युद्धमिति याच्यते । तथा सति न क्वाप्यति-
व्याप्तिः । न च घटमत्वेपि घटपटौ न स्य इति प्रतीतिर्यमश्र-
पृतिप्रतियोगिताकोभावेऽवश्यं स्योकरणीयः । तथा च समागमे
समागमाभावाभवेपि समागमपरमास्तोमयाभावादेव परमास्तमये
परमास्तमयाभावाभवेपि समागमपरमास्तोमयाभावाद्वाश्यंशकलाना-
म्याच्च युद्धनक्षत्रं तथाप्यतिव्याप्तिमिति वाच्यम् । समागमस्य परमा-
स्तमयस्य च प्रतियोगिनः सत्येन तत्र तदभावात्तदभ्युपगमात् । तथा
सति पूर्यलक्षणममगतमिति चेत् । मेवं वोचः । स्पष्टग्रहयोर्तिवच

भौमादिपञ्चकान्यतमयोः स्पष्टग्रहयोरित्यर्थस्य विधेयित्वात् ।
 परमास्तमये समागमस्य सिद्धामिद्विभ्यां निषेदुमशक्यत्वाच्च । सम-
 कलयोस्ताराग्रहयोः सूर्यसाधित्रयशेनास्तमये युद्धशङ्काव्युदासार्थम-
 स्ताभावकालीनमिति विशेषणं देयम् । के विद्यावनदृक्कर्म ग्रहेषु देय-
 मित्याहुस्तद्वाराण्य वास्तवपदमपि देयम् । तथा च समागमास्ता-
 भावकालीन भौमादिपञ्चकान्यतमयोर्वास्तवमृष्टग्रहयोः राश्यंशकला-
 साम्यमेव युद्धमिति फलितम् । ननु भेदयोगान्वायोगे दृक्कर्मदेयमि-
 त्युक्तदृक्कर्मदानमावश्यकं तथा सति न देयमिति युद्धं तदयुक्तमिति
 चेन्न । यद्यकृतेपि दृक्कर्मणि युतिः साध्यने सापि भवतीति माप्ये
 भास्कराचार्यैरुक्तत्वात् । परं या युतिरायाति सा कदम्बाभिमुखी
 लोके कदम्बशसिद्धतारयोरभावाद्दृष्टुः प्रतीतिर्नोत्पद्यत इति तत्र
 दृक्कर्म देयमेव । प्रकृते तु बलानयने दृष्टुः प्रतीतेरनपेक्षितत्वादृक्कर्म
 व्यर्थम् । अत एवाहुर्मिमाः । वास्तवमृष्टग्रहेटानामिति । चन्द्रादीनां
 सूर्येण संयोगोऽस्तमनसंघः । भौमादीनां चन्द्रेण संयोगः समागम-
 शब्दवाच्यः । भौमादीनां परस्परसंयोगः कदा वित्समागमः कदा
 विद्युद्धम् । तदुक्तं सूर्यसिद्धान्ते । ताराग्रहाणामन्योन्यं स्थानां
 युद्धममागमे ॥ समागमः शशङ्केन सूर्यणास्तमयः सहेति ताराग्र-
 हाणां ताराकाराणां ग्रहाणां भौमादीनां पञ्चानां युद्धं समागमश्च
 द्वावेते भवतः । तत्र युद्धभेदाश्चत्वारः । तथा च वराहः ।
 आसन्नक्रमयोगाद्भेदोल्लेखांशुमर्दनामर्थः ॥ युद्धं चतुःप्रकारं पराशरा-
 दौर्मुनिभिर्कृतम् । लक्षणानि सूर्यसिद्धान्ते ॥ उल्लेखस्तारकास्पृशे भेदे
 भेदः प्रकीर्त्यते ॥ युद्धमंशुविमर्दाख्यमंशुयोगे परस्परम् ॥ १ ॥ अंश-
 दूनेपसञ्चाल्यं युद्धमेकात्र चेदनुगिति ॥ अंशदूनेन्तरे यदा द्वावपि
 स्वल्पविम्यो तदा कूटविग्रहाख्यो भेदः । अयमपि भेदः पराशरे-
 णापसञ्चाल्यभेदान्तर्गत एव कृतः । अंशदूनेऽन्तरे उभावपि पृथु-
 त्रिभ्यो तदा समागम इवापसञ्चाल्ययुद्धम् । अत एव तथेकम् ।

आसन्नावप्यभौ दंष्ट्रो भवतस्तौ समागमे इति । अंशाधिकेन्तरे
 यदा द्वावपि पृथुविम्ब्यौ तदा समागम एव न कूटविग्रहः ।
 समागमेशादधिके भवतश्चेदुलान्वितौ इति । अत्र बलशब्देन
 स्थानादिवले न याह्यं किं तु विम्बस्थोत्यरूपं रूपबलमेव याह्य
 मिति ब्रह्मसिद्धान्ते उक्तम् । स्थानादिवलविन्ताव व्यया केनापि न
 स्मृता ॥ प्रश्नचयेय चाप्यस्मिन् स्थोत्यसौत्त्यबले स्मृतमिति ।
 सूर्यसिद्धान्तटीकायां चोत्पलभट्टेनाप्येव व्याख्यातम् । अंशादधि-
 केन्तरे यदा द्वावपि स्वल्पो तदा कूटविग्रह एव न समागमः ।
 अंशाभ्यनेन्तरेपि यदा द्वावपि स्वल्पो तदा कूटविग्रह एव । अतः
 गद्याविशेषेणोक्तम् । स्वल्पो द्वावपि विध्यस्तौ भवेतां कूटविग्रह इति
 फलितोपमर्थः । तारकास्पृशे निमित्ते उल्लेखाख्यं युद्धं तारकाभेदे
 निमित्ते भेदाख्यं युद्धम् । अंशुयोगे निमित्तेऽंशुविमर्दाख्यं युद्धम् ।
 अंशादूनान्तरयोर्ग्रहयोरेकस्याणुत्वे निमित्तेऽपसध्याख्यं युद्धं द्वयोरणु-
 विम्बत्वे कूटविग्रहाख्यं युद्धं द्वयोः पृथुविम्बत्वे निमित्ते समागम
 एव न युद्धम् । अन्यथा युद्धममागमसंकर इति भौमाद्विपरस्परयो-
 गस्य सप्त भेदा भवन्तीत्याहुर्व्यासनाथार्तिरूपणेतारोऽस्मत्पितृचरणा
 नृसिंहदेवताः । इदमत्रावधेयम् । शरयोगवियोगात्मके यद्द्वान्तरे
 मानेक्यपरादुत्पत्त्ये तारकास्पृशेनाभ्युने तारकाभेदो मानेक्याद्विधिके-
 शार्धाभ्युनेऽंशुविमर्दः । आरादंशार्धमंगूनां व्याप्तिरिति ब्रह्मसिद्धान-
 त्तोक्तिः । यद्द्वान्तरे अंशार्धादधिकेगादूने सत्येकस्याणुत्वेपसध्याख्यं
 युद्धं द्वयोरणुत्वे कूटविग्रहाख्यम् । अंशादूनेऽधिके यान्तरे द्वयोरणुत्वे
 कूटविग्रहो द्वयोः पृथुविम्बत्वे समागम एव । शीघ्रकर्णे चिज्याधिके-
 ऽंशुविम्बत्यं चिज्याल्पे पृथुविम्बत्वमिति । अत्र युद्धपदोपादानात्म-
 मागमादे। नायं संस्कार इति बोद्धव्यम् । ययं आद्रीनामपि युद्धे
 द्वयोर्द्वयोर्ग्रहयोर्द्वयुत्पलव्यतिरिक्तसर्ववलेक्ययोरेकान्तराद्यद्द्वान्तरेण फ-
 लमानीय यद्योक्तवत्संस्कारः कार्यः । अत्र यद्दे आद्यनदृक्कर्मशरे

वृत्तिस्वरूपस्तदनु यस्या द्युवविशिष्टतादितस्त्रिज्याया इत्यनेन
 स्पृष्टता च न कार्यम् । प्रयोजनभावात् । अथोपपत्तिरुच्यते । बृह-
 ज्ज्ञातके । विपुलकरा युधि चोत्तरसंस्थाश्चेष्टितवीर्ययुताः परिकल्प्या
 इति । परिशेषा इत्यनुषङ्गः । रथीन्द्रोश्चेष्टावलस्योक्तत्वात्परिशेषा
 भौमादयो युद्धे उत्तरसंस्थाश्चेष्टावलयुताः स्युः । यतो विपुलकराः ।
 विपुलकरा इति चेष्टावलहेतुभूतचेष्टोपन्यासः । यद्युत्तरसंस्था
 जयवशाच्चेष्टाविक्रमं दक्षिणस्य पराजयवशाच्चेष्टाद्वासस्ताद्विहोत-
 स्यस्य जयवशाद्वले यावदविक्रमं तागानेव पराजयवशाद्विजयस्य
 बले ह्रास इति विदुम् । केन चिट्टवज्रस्यस्यापि जय उक्तस्तन्म-
 तमत्र न गृहीतम् । बृहज्ज्ञातके उत्तरसंस्था इति विशेषोक्तौ । अथ
 लोके समबलयोर्जयः पराजयो नास्ति । तयोरेकस्य पश्यगमावा
 धिक्ये स्थूलदृष्ट्या साम्येपि सूक्ष्मदृष्ट्या पश्यगमावो जयः पराजयश्चा-
 स्तीति बलान्तरतुल्यो जयः पराजयश्च पर्यवसितः । यत्र त्वत्र
 सामान्याकारेण सर्वमेवागतं परं तु बलान्तरमेव जयपराजयविधा-
 रस्य प्राप्तत्वादितरेतराश्रयभीत्येवदतिरिक्तसर्वबलस्योत्तरं यद्बु-
 युद्धेपि न्याय्यम् । यदत्र गणेशेन पूर्वप्रदिग्बलसंकलनं विदित्येति यद्-
 तानन्तरं प्रदिष्टं दृग्बलं न योजितं तदतीयतुच्छमित्ययमच्छ । अत्र
 संबंधां कलापर्यन्तमेव धावनात्कलातोऽल्पे महान्तरेऽन्तराभासलक्षण
 साम्यमेवेति मिथ्याः प्राहुः ॥ ततोऽपद्धतो यत्र कलाव्यवहारस्तात्र
 स्फुटपहयोः साम्ये शरसाम्ये चैककलातोऽल्पेन्तरे साम्यमेवेति
 फलितम् । एवं सति बलान्तरतुल्यः परमो जयः पराजयश्च युद्धस्य
 परमोत्कर्षे परमसान्निध्ये शरयोःान्तराभासलक्षणे साम्ये समुचितः ।
 परमिह शरयोरेककलातो न्यूनान्तरे यथोक्तान्तराभासलक्षणसाम्याया-
 म्योदकस्यत्वव्यवहाराभावेन जयभावात्संस्कारभावाच्च यव । ततः
 शरयोः कलाभाषान्तरे साम्योदकस्यताप्रवृत्तेस्तत्र बलान्तरतुल्यो
 जयोऽजयश्च । अत्रानुपातः । यदि कलाभावेन महान्तरेण बला-

नारतुल्यं बलं प्राप्यते तदेककलादिना यद्द्वान्तरेण किमिति । अथ
मानिध्यापकर्षं बलापकर्षादिच्छावृद्धौ फले ह्यासादिति व्यस्तचेरा-
शिकेण बलान्तास्य कलादियद्द्वान्तरं हरः फलमुद्रकस्य जयोक्ते-
स्तस्य बले युक्तं दक्षिणस्य पराजयोक्तेस्तद्बले हीनं कर्तव्यमिति
युक्तम् ॥

यत्वं समेदं चेष्टाबलं व्यवस्थाप्येदानीं दृग्बलमाह ॥

सदृष्टदृष्टप्रियुगुग्रहदृष्टिचरणानं खेटवीर्यं भवेद् ॥

प्रागानीतं वीर्यं सनां शुभग्रहाणां प्रागानीतदृष्टीनामदृष्टिणा
चतुर्थयोगेन रूपादिना युक्तं युक्तं कार्यम् । उपायां पापानां दृष्टिचर-
णेनानं कार्यम् । यत्वं कृते सति खेटवीर्यं भवेत् । ज्ञातावेकवचनम् ।
तेन खेटवीर्याणि भवेयुरित्यर्थः । यद्वा शुभदृष्टियोगचतुर्थयोगपापदृ-
ष्टियोगचतुर्थयोगान्तरं धनमृणं दृग्बलं स्यात् । शुभदृष्टियोगचतु-
र्थोगात्पापदृष्टियोगान्तरेण गुह्ये ज्ञेयं धनमृणं दृग्बलमितरघोरमिति
वेद्यम् । ततः पणानां बलानां योगे कृते पद्मबलैक्यं तदेवात्र सर्वत्र
बलशब्देन व्यवह्रियते । अत्रोपपत्तिः । लघुजातके । बलप्रान्मिषस्यग-
होन्नतवाशेषोन्नतः शुभेच्च पि ॥ शुभेदंष्ट्रे यद्वा बलमानयोगात्पापदृष्टौ
निर्वल इति । अचेन्दोः सर्वदेव शुभत्याद्वयस्य च शुभत्ये चत्वारः
शुभाः स्युः । षाण्ये चत्वारः पापाः । यदि चत्वारः शुभाः पापा
वा संपूर्णेदृष्ट्या पश्येयुस्तदा रूपतुल्यं दृग्बलं धनमृणं च क्रमेणोचि-
तम् । अतोऽनुपातः । यदि चतुरूपमिताया सर्वदृष्ट्या रूपं तदानीं
दृष्टियोगेन किमिति शुभदृष्टियोगस्य पापदृष्टियोगस्य च चतुर्थयोगः
क्रमेण धनमृणं दृष्टियुक्तमिति निष्पन्नम् ॥

इदानीं भावानां विविधग्रहमाह ॥

भावानां बलमोगजं च नृचतुष्पादाख्यकीटाम्बुजाः ॥ ११ ॥

जायाम्बुवाद्यखुभोनिताः खनु ततो दिग्वीर्यवत्तदुत्तं

सदृष्टदृष्टप्रियुगुग्रहदृष्टिचरणानं ज्ञेयदृष्टयुक्पुनः ॥

अस्याथ तात्पर्यार्थः । भावानां स्वामिबलमेव बलमेकम् । च
 पुनश्चतुष्पादाद्विषयीक्रीडाभ्याः । नरचतुष्पादकीटबलचराराशयो भावाः
 मयमचतुर्थतनुदशमभावेकानिताः । यदि षड्धाधिकास्तदा चक्र १२ शुद्धाः
 षड्धास्या यथास्थिता षड् षड्भूताः फलं द्विगुणं द्वितीयम् । अनेन दिग्ब-
 लेन स्वामिबलं युतं कार्यं स बलद्वययोगो भवेत् शुभमहदृष्टियोगचतुर्थी-
 यथापदृगेक्यचतुर्थीशयोरन्तरं प्राग्बद्धनमृणं दृग्बलम् । तद्व्युधस्य गुरोरप-
 समयथा दृशा युतं कार्यम् । यदि यहवत्साधितं दृग्बलं धनगतं तदा तत्र
 शुभमहदृष्टियोगो योज्यः चेदृणं तदा व्युधगुप्तदृग्योगेन सहान्तरं कार्यं
 शेषसमं दृग्बलं स्यात् । इदं तृतायम् । चयाणां योगे भावस्य बलं स्पष्टं
 भवति । अथ मत्पद्यानि पटुतिप्रकाशे । अथ विधाभावबलं षडामि
 स्वस्वामिधीये बलमुक्तमेकम् । नभोगवदृष्टिबलं द्वितीयं समयचान्द्री-
 क्यदृगेक्ययुक्तम् ॥ १ ॥ धनामिधा सौम्यदृग्पदृष्टिर्ह्यभिधीये धन-
 योस्तु योगः ॥ धनार्थयोरन्तरमेव योगस्तुल्येव विदित्वा युतिरप्य कार्या
 ॥ २ ॥ नृकीटपश्वम्यचराणि भानि जायाद्यवेश्माभ्यरभानितानि ॥
 यथा पटुत्वानि लघ्वीकृतानि विभिर्विभक्तानि बलानि तानि ॥ ३ ॥
 अथोपपत्तिः ॥ सारावल्याम् । लग्नाधिपेन तुल्यं बलमिह ब्रूडामि-
 र्धेदति । लग्नमित्युपलक्षणं तेन भावेशत्रयमेव भावबलमित्यर्थः ।
 अतो युक्तमुक्तं भावानां बलमीयजमिति । नरचतुष्पादादिराशयः
 के ते च कस्यां त्रिणि बलिन इति भगवता गण्येताम् । नृयुक्तसा-
 घटः कन्या पूर्वमर्द्धे च धन्विनः ॥ लग्नस्या बलिने नित्यमेते हि
 नरराशयः । १ । चतुर्थे कर्केटो मीनो मकरार्द्धे च पत्नियम् ।
 विज्ञेया बलिने नित्यमेते हि बलराशयः । २ । अग्ने इत्थिकः
 कीटो बलवान्पिकीर्तितः ॥ धन्वर्द्धार्द्धाजयोगिणो बलिनः ये चतु-
 ष्पादाः ॥ ३ ॥ इति । अत्रार्द्धयन्त्रेनावशिष्टे मकरार्द्धे बोध्यः । नर-
 चतुष्पादादिराशीनां प्रोक्तत्रिणि संपूर्णे बलं तदा बलमावस्त-
 दन्तरेऽनुपातेन बलान्वयनस्य अथर्वविद्याध्यायः । अथ

नाम्ना कुम्भोत्तराद्धै मानुषं पूर्वाद्धै चतुष्पदमित्युक्तम् । अन्येन तु
 संपूर्यः कुम्भो जलचर इत्युक्तम् । तदुभयमपि गर्गपराशरादिविरो-
 धात्प्रत्याख्येयम् । किं च । पराशरेण कर्कशस्विको कीटावित्युक्तं
 तदपि नादरणीयम् । बहूनामसंमतत्वात् । कर्को जलचरो घृश्चक्रः
 कीट इति सर्वसंमतम् । अथ शुभदृष्टे राशिर्वलवान्यापदृष्टे न
 बलवानिति शुभदृष्टेः पापदृष्टेश्चतुर्यः शो योज्यो विद्योऽन्यश्च क्रमेणैवं
 प्रागुपपादितमेव । बुधजीवनिरीक्षितो राशिर्वलवानिति लघुजात-
 फादौ बुधजीवदृष्टेर्विजेपेण पुनरुपातत्वात्समयबुधदृष्टेः संपूर्णैर्जघदृष्टे
 च संपूर्णं रूपं बलमिति दृष्टिरूपे बले जाते गणितागतया सकलया
 बुधदृष्ट्या जीघदृष्ट्या च युतं कार्यमिति सर्वे परिच्छिन्नम् । यत्तु नर-
 राशीनां गुरुगुरुयोस्त्यक्तोऽणत्वं बुधस्य च गृहत्वमिति प्रत्यक्षमिदमे-
 वातस्तेषां रूपं बले घृश्चक्रराशे बलाभायः । यतो नीचत्वाच्चन्द्रस्य
 बलगून्यत्वमित्यादि युक्तिमेन्दानन्दकरो सूर्येण गर्गादिमुनियन्याप-
 दना श्रीपतिपद्मनिवृत्तौ प्रतिपादिता सा नितरामयुक्तेति बोध्यम् ।
 घृश्चक्रे चन्द्रस्य बलाभागलक्षणापि बलाभावेन भाव्यमिति यो
 ब्रूयात्स कस्योपहास्यो न स्यात् । यद्यथागम एव प्रमाणं तदा किम-
 नैनं पृथायुक्तिलिखेन । अथ शास्त्रे सर्वथागम एव प्रमाणं तथापि
 मद्युक्तिश्चेत्स्फुरिता सा लेख्या । तस्मादाप्यन्यानभिधानां यात्किं-
 चिद्युक्तं प्रतिपादयती तन्वकरणव्यसनमागुप्सतां वृथेय ॥

अथोत्तराद्धै रथीन्द्रोश्चेष्टाजलसाधनमाह ॥

य्वर्केन्दुस्त्रिभयुक्तसायनरवियेष्टाग्यकेन्द्रे तयोर्गोकष्टेष्टविधौ

बले कुरु तनः प्राग्वन्न धीर्याय ते ॥ १२ ॥

सूर्यो नरचन्द्रश्चन्द्रस्य चेष्टाकेन्द्रं स्यात् । राशिष्वेष्टायायनांगेष्व-
 युतौ रविः सूर्यस्य चेष्टाकेन्द्रम् । रातस्त्राभ्यां केन्द्राभ्यां प्राग्वद्गो-
 मादिचेष्टाग्रजपद् भगद्वान् च्युतं पडधिकं पडहृदिभ्यादिना तयोः

सूर्योच्चन्द्रमसोर्बले कुरु शिष्यनिमन्त्रणे लेट् । कस्मिन्विषये इत्या-
 रम्भायामाह । गोरुष्टेष्टविद्याविति । गावो रश्मयः । कष्टम् इष्टं च
 प्रविष्टम् । अनयोश्चेष्टावलयो रश्मीष्टकृष्टसाधने उपयोगोस्तीत्यर्थः ।
 न धीर्धाय । बलेनो कर्तव्ये नोपयोग इत्यर्थः । अतएव बलसमा-
 प्राप्तेष्टेष्टावलमभिहितम् । अत्रोपपत्तिः । प्रागुदाहृते सारावलीध्याये
 रवेस्तारायणे चेष्टायाः प्रतिशदितत्वाद्भुत्तरगमनारम्भे साधननव-
 राध्यन्ते शून्यं चेष्टाकेन्द्रम् । परमात्तरगमने साधनराशिचरान्ते
 क्काशिमित चेष्टाकेन्द्रं तनु राशिचरयोगेन भवतीति तथोक्तम् ।
 परमिदं स्थूलम् । प्रस्तुतस्तु गमनस्य क्रान्त्यधीनत्वात्क्रान्त्यनुपातेन
 प्रागुक्तेन रविचेष्टाकेन्द्रसाधनं न्याय्यम् । तत्क्रान्तिभागगलभागल-
 व्यभासेन संस्कृतगुणा इत्यनेन यद्वे राशिप्रभृति कलमागच्छति
 तदेव रविचेष्टाकेन्द्रं माह्वम् । स्थूलस्यास्य चेष्टाकेन्द्रस्य ग्रहणे तु
 चेष्टागुणवैलक्षण्याद्रव्यायुपि मासाद्यन्तरायाभात्स्थूलमिदं चेष्टाकेन्द्र-
 मसदेवेति सुन्दरोक्तः पन्था नितान्तरमयोगः स्वीकरणीयः । चन्द्र
 उत्तरेण बली स्यादेकोत्तररूपमित्यादावुत्तरशब्दस्याधिष्ठार्यत्वादा-
 धिक्येन चेष्टामूलरुचलवान् । आधिक्यं त्वर्याद्रव्यपेक्षया । ततो रवेः
 बहुधिके चन्द्रे परमविश्रुष्टे पौर्णमास्यन्ते पट्टमिदं चेष्टाकेन्द्रं तथा-
 मान्ते सूर्यममे चन्द्रे आधिक्याभावाच्चेष्टाकेन्द्रं शून्यं तच्च व्यर्केन्दु-
 नेव भवतीति तथोक्तम् । अतोनुपातेनाधान्तरे साधितं बलं शुरुपक्ष-
 बलतुल्यमेवापातीति पूर्वे पक्षदत्तं द्विचमुक्तम् । गतेन द्विमङ्गणे
 आयनपक्षधर्म्ये चेष्टाबले तिमकरात्रयोः स्तः । इतीति शेषतिना
 नितान्तं न तन्मतं चारु विचारयुक्त्येति रखावलीकारमतमपास्तम् ।
 अतो रवीन्द्रोश्चेष्टाबले प्रागेव योजितत्वाच्च धीर्धाय भवत्यसि सवे
 सुगमम् । बृहज्जातकोवि । उदयग्रने रविशोतमयूखो चेष्टितधीर्ययुतो
 परिकल्प्याकित्यश्च चन्द्रपक्षे उदकपदपर्यायोत्तरपदवाच्यत्वपक्षधर्मेना-
 धिक्यार्थे लक्षणा स्वीकर्तव्या । सर्वे गत्यर्थः प्राप्यर्थास्तदवने प्राप्ता

इति यावत् । तेनोद्गमन इत्यस्याधिक्यप्राप्तादित्यर्थे सर्वमनवद्यम् ।

सवासना या समकारि धृतिर्दिवाकरेणामलकेश्वोक्तेः ।

पितृव्यसंप्राप्त्या खगानां धीर्याधिकारः समगात्समाप्तिम् ।

इति श्रीसांवत्सरचरतरकेशधदेवचक्रकृतजातककर्मपट्टतेष्टीका-
यां सवासनायां दिवाकरविरचितायां प्राठमनोरमाभिधायं बलाध्याय-
स्तृतीयः ॥

अथेष्टरुष्टसाधनाध्यायो व्याक्रियते । तत्र प्रथमं रथीन्दुवे
ष्टाघलयोगोरुष्टेष्टविधासुपयोगोस्तीत्युक्तं तत्र को नाम रश्मिः के
चेष्टकष्टे इत्युपस्थितो तदानयनं धृतेनेकेनाह ॥

ये चेष्टोच्चबले रसैर्विनिघते सैके निजारश्मयष्टेष्टा-
तुद्गबन्धघतेः पदमिष्टेष्टे स्यादलोनैकयोः । घातान्मूल-
मिदं हि कष्टमयतद्रूपं दशायाः फलं धीर्यं हृक्पृथ-
गिष्टकष्टगुणिते द्वे चेष्टकष्टाद्ये ॥ १२ ॥

ये चेष्टाघलोच्चघने मूर्धादीनां प्राणानीते ते रसैः पृष्टमिर्विनिघते
गुणिते ततः सैके ऊर्ध्वम्याने रुष्टयुते सती निजाः स्वकीया रश्मयो
मरीचयः स्युः । चेष्टाघलाष्टेष्टारश्मय उच्चबलादुच्चरश्मयः स्युरित्यर्थः ।
अथोपपत्तिः । म्यान्मध्ये यष्टे सप्त मरीचयः परमनीचम्ये तु परमात्मा
रुष्टमिता मरीचिरागम गय प्रमाणम् । तथोच्चे नीचघटान्तरं परमं
पट्टाधिसमं नीचे नीचघटान्तरामाधः । अगो नीचघटान्तरात् रश्म-
रश्मिनाधनं कर्तुं युज्यते । तथानुपातः । यदि पट्टागितुज्येन नीच-
घटान्तरात् पदमरीचयस्तटेष्टकष्टन्यनीचघटान्तरेण किमिति । अथ
नीचघटान्तरं पृष्टमिर्गुणनीयं पृष्टमिरेव भाज्यमिति लार्थं । तत्र
पृष्टमर्कं नीचघटान्तरमुत्तमं प्राक्प्रतिपादितमेष । अथ तदेव
पृष्टमिर्गुणनीयं ततो रुष्टयुगमुच्चरश्मयो मयन्तीति निव्यन्नम् । इदं
शून्ये चेष्टाकेन्द्रे पूर्वपदेवो रश्मिः । पृष्टमिने सप्त रश्मयः ।

कथमावद्विष्टकष्टार्थं चेष्टागुणार्थं च कल्पितानि तु वास्तवाः । शेषं
सुगमम् । यद्वा । चेष्टोच्चैर्नन्दराशयः सैका द्विगुणांशदिमुताश्चेष्टा-
पुरश्चमी भवतः । तथा च पराशरः । नीचेन तु ग्रहं भार्याधिकं
चक्राद्विबोधयेत् । उच्चरश्मिर्भवेदाग्निः सैको द्विघांशसंयुतः । चेष्टा-
केन्द्रं कुजादीनां पूर्वाध्याये समोरितम् । उच्चरश्मिबदानौय चेष्टार-
स्मिन्मिति पूर्वप्रदांसितेऽनुपाते षट्सुत्ययोगांशहरयोः सत्यात्सर्वमि-
दमुपपद्यते । चेष्टोच्चरश्म्योयोगार्थं स्पष्टरश्मयो भवन्ति । तेषां योगे
या संख्या भवति ततः पञ्चेन्दुतो विंशतिरेव यावद्गमस्तयस्ते मनुजं
सुशीलमित्यादिजातकफलं निगदायम् । तदाह पराशरः । द्वयोर्गुणैः ।
दलं तु शुभरश्मिः स्यादिति । अष्टोष्टकप्रसाधनमाह । चेष्टासुद्वयला-
हतेरिति । अथ यदार्थः सुगम एव । तात्पर्यार्थस्तु च्यते । चेष्टाबले-
नोच्चबलमुच्चबलेन चेष्टाबलं चोच्चप्रबलनप्रसिद्धया खगड्गुणनास्मि-
कया गोमूर्चिकामुगनरीत्या 'गुणनीयम्' । तस्य मूलमिष्टसंज्ञम् ।
चेष्टाबलेनरूपसुद्वयलोन्मरूपयोर्घातस्य मूलकष्टं स्यात् । अथेदं तत्त्वम् ।
बलघातस्य बलेनरूपघातस्य वा यस्य मूलं गहीतुमिष्टं स विष्टोपि
षष्ठिर्गो ३६०० वा गुणनीयः । ततोऽधःस्थिताङ्कात्पट्या भारे लब्ध-
मुपर्यपरि संयोग्य यदूर्ध्वस्थाने निव्यद्यते तस्मात्त्यक्तान्त्याद्विपमा-
त्कृतिमित्यादिपाटीगणितोक्त्या मूलमानेयम् । पुनर्यच्छेदं ततो मूला-
वशेवर्कं सैकं षष्ठिघ्नं त्रिकलान्वितम् । द्विपगुणाद्विमुक्तेन मूलेनाग्नं स्फुटं
भवेदित्यादापरिमाणया मूलं ग्राह्यम् । एवं लब्धं द्विष्टं ९६ं षष्ठिभक्तं
षष्ठिष्टं मूलमतिस्फुटं स्यात् । तथा च करणकष्टोरेव केयवार्कः ।
यत्षष्ठिर्गोनिहतात्पदमरुषड्भिर्मक्तं स्फुटं तद्विह मूलममूलदस्येति ।
अथ बलघातो बलेनरूपघातस्य द्विघ्नं वष्ट्या सघर्षनीयः षष्ठिघ्न-
निहतघातसमो भवतीति सुगमोपायो वेद्यः । उर्ध्वेष्टः षष्ठिगुणोऽधः-
स्थाङ्गेन युतः पुनरप्येवमेव कार्यम् । यत्तदेव सघर्षेण विष्टाङ्गस्यैक-
स्थानस्यतत्त्वमिति यावत् । अत्रोपपत्तिः । उच्चस्थे ग्रहे शुभफलं

अथो मन्वन्तराशरस्याप्यभिप्रेतः । तथा च पराशरः । दृष्टवेष्टा-
 को योको दिग्भिर्हत्वा तु योजयेत् । दलगेष्टिष्टमन्यत्स्यात्पट्टिभ्यो
 कर्त्तव्यं फलम् ॥ १ ॥ अथोच्चवेष्टारश्मी रूपेणो यावदृशगुणो क्रियेते
 तत्तद्वर्णयत्यो तुङ्गावेष्टाबले यव भवतः । अतस्तयोगार्द्धमिष्टं तदू-
 नकृष्टमिति कष्टमिति । अथोपपत्तिः । पट्टाभ्यल्पं नीचपट्टान्तरमुच्च-
 केन्द्रं भवति । चेष्टाकेन्द्रं तु मध्यस्थयोगार्द्धघलोच्चयोः पट्टाभ्यल्प-
 रतुल्यं प्रसिद्धमेव । तदुच्चकेन्द्रं चेष्टाकेन्द्रं च राशिस्थाने सैकं
 द्विधांशदियुतं सदुच्चवेष्टारश्मी भवत इति तेनैवाक्तम् । अस्योपपत्तिः
 प्रागुक्तैव । अथ राशिमतो वेपरीत्येन केन्द्रो साध्यते । रश्मी रूपो-
 नाशधोदलीकृतो केन्द्रे स्यातां ते साधयवे दशगुणे अथो द्विगुणे च
 वर्णयत्यो तुङ्गावेष्टाबले भवतः । तस्मादूपोनरश्मी दशगुणे बले
 भवत इत्युपपन्नम् ॥ शेषोपपत्तिः प्रागुपपादितैव । तस्माच्चेष्टे सुबल-
 योर्धातशङ्खं बलोनरूपयोर्धातः कष्टम् । अथ या बलयोगार्द्धमिष्टं
 तदूनरूपं कष्टमिति निष्पन्नम् । मूलरूपेष्टकष्टं तु पराशरादिमुनिमत-
 विरुद्धत्वाद्युक्तत्वाच्चायुक्तमेवेति बोध्यम् । तस्य दूषणान्तरमप्ये-
 वत्यते । साधितयोरिष्टकष्टयोः प्रयोजनमाह । अथ तदूपं दशायाः
 फलमिति । अथशब्द आनन्तर्ये । दशायाः फले शुभमशुभं च
 तदूपं स्यात् तदूप तत्स्वरूपमिष्टकष्टतुल्यमिति यावत् । एतदुक्तं
 भवति । गणितागतमिष्टं सपूर्णमद्वै पादो ॥ यावद्वकति तत्तुल्यं
 शुभफलं कष्टेन तुल्यमशुभं फलम् । इष्टकष्टयोः साम्ये शुभमशुभं च
 प्रप्यं फलं समं स्यान्मिश्रं फलमित्यर्थः । यतद् व्याख्यानं मूलरूपेष्ट-
 कष्टपक्षे तावदयुक्तम् । भूले मानाभावात् । किंच । मिश्रफलम्यले
 क्वापि संपूर्णशुभफलस्य संपूर्णशुभफलस्य चावश्यकत्वे मूलरूपे तु
 मिश्रफलम्यलेऽर्द्धाधिकमिष्टं कष्टं च कदापि न स्यादिति दूषणान्तरम् ।
 घातयोगार्द्धपक्षयोरप्येतदुपपन्नम् । अथ च । तथात्ये विषदृशाभ्या
 घातयोगार्द्धपक्षसाधितेष्टकष्टाभ्यां शुभाशुभफलनिर्णये कथमप्येकधा-

क्यता न स्यादिति । यद्वा । इष्टेऽधिके
 कष्टाधिक्ये त्वशुभफलमधिकं तत्साम्ये मिश्रं फलमिति । इदमप्य-
 युक्तम् । स्वल्पाधिक्यवद्वाधिक्यस्थले सर्वत्राधिक्यस्य सामान्यरूपेण
 कथनस्यानोचित्यात् । अतोऽन्यथा व्याक्रियते । दशाष्टाः शुभमशुभं
 च फलमिष्टकष्टस्वरूपं स्यात् । अयममिसाधिः । इष्टेऽधिके कष्ट-
 दाघदधिकमिष्टं शुभफलमशुभफलादाघदधिकं स्यादशुभं फलं शुभ-
 फलादाघदूनं स्यात् । कष्टेऽधिके इष्टात्कष्टं दाघदधिकं ताघदशुभं
 फलं शुभफलादधिकं स्यात् । इष्टकष्टयोः साम्ये शुभमशुभं च फलं
 समं स्यादिति सुन्दरमिश्रसंमतमेतद्युक्तियुक्तं च । सुन्दरमिश्रवाक्यम् ।
 कष्टेष्टयोर्विधरतुल्यमसत्सतोः स्यादवान्तरं हि फलयोः समता
 समत्वे इति । नन्यिष्टकष्टान्तरतुल्यं शुभाशुभफलान्तरमित्युक्तं तत्र
 मृष्यामः । घातकृपयोर्गोर्गार्दुर्गुपयोरिष्टकष्टयोर्विरोधादुभयोरपि प्रमा-
 णसिद्धत्वेन विनिगमकामाघादन्यतरपक्षाश्रयणस्य कर्तुमशक्यत्वा-
 दिति चेत् । सत्यम् । घातकृपयोर्गोर्गार्दुर्गुपयोरिष्टकष्टयोर्विरोधादप्युक्तम् ।
 विरोधोऽस्ति तथाप्यन्तरं तयोरविरोध एव । अनन्तरोद्गीरित्या-
 प्यानेन्तरम्येषोपयुक्तत्वात् । मन्दप्रतीत्यर्थमचोदाहरणम् । पूर्वमुदा-
 हृते षष्ठ्येष्टाशुभफले १ । १ एतदूनं रूपं क्रमादशुभं फलं १ । १ शुभ-
 फलघात इष्टम् । ३/१ अशुभफलघातः कष्टम् । ३/१ अनयोरन्तरम् ।
 १/१ एवं शुभफलयोगार्द्धमिष्टम् । १/१ अशुभफलयोगार्द्धं कष्टम् । ४/१ अ-
 नयोरन्तरमिष्टम् । १/१ द्वाभ्यामप्यर्तितं घातम् १/१ सममेव तत्र
 सर्वमघदातम् । भावस्थानानोक्तयोगोद्गुणं यत्तत्तत्सम्ये तस्य योज्य
 दशाष्टमित्यभिहितस्यात्मवेषादि ग्रहफलेन दशाष्टमेष भक्षित्य-
 मिति दशाष्टाः फलमिति युक्तमुक्तम् । यत्रमाद्येनेष्टकृतेन केषन
 सप्तवर्गफलमेव चिन्तनीयं तदतिरिक्तं सप्त फलमनेनेष्टकृतेन विचा-
 रणीयम् । तथा चाहुः । सप्तवर्गफलादन्यत्सर्वमेतेन चिन्तयेत् ।
 सप्तवर्गफलं वाच्यं यद्यप्यप्येन केषनमिति । अगो दशाष्टाः

सामान्यशब्दस्य विशेषपरत्वादृशायाः फलं सप्रवर्गफलातिरिक्त-
 मिति ध्यातव्यम् । ननु सर्वं फलं दशायां योज्यमित्युक्तेर्दशायाः
 सप्रवर्गमित्यनेनैव सप्रवर्गफलनिर्वाये प्राप्ते किमर्थं गुरुतरमावा-
 ष्य पुनरिष्टकृष्टानयनं कृतमिति । शृणु तर्हि । यदिदमुक्तमिष्टकृष्ट-
 यवनं तत्पराशरादिसंमतम् । बद्धमाणं तु यवनसंमतमिति ।
 प्रसारद्वयं स्वस्वमते मित्रमेवास्ति । तथा सत्यंशयुर्दोषादीनां चतुर्णां
 स्वस्वमतमिदमेव यथा पूर्वैर्योद्धृतं लग्नबलात्प्रसाध्यमित्यादिष्व-
 कथा कृता तथेदानीतनेः सप्रवर्गोत्पन्नत्वाद्विषयमात्रेष्टकृष्टस्यातस्तेन
 व्यावर्गफलनिर्वायेस्तदितरफलनिर्वायश्चेष्टोच्चबलोत्पन्नेष्टकृष्टेति व्य-
 यस्या कृतेति न कश्चिद्विरोधः । न च सप्रवर्गनेष्टकृष्टं यवनोक्तत्वा-
 दप्रमाणमिति ध्यातव्यम् । ब्रह्मविष्णुसुब्रह्मनिर्गतशेषेन यवनताम-
 धिगतेन भगवत्सम्यक्त्वैव यवनशास्त्रप्रणयनात् । तथाचोक्तमवाचनं
 यवनशास्त्रं कथं विप्रैः शठितव्यमित्याशङ्कायां पूर्वैः ॥ केशविष्णुमु-
 खनिर्गतशेषान्तेच्छताधिगततिग्ममरीचेः ॥ रोमकेन पुरि लब्धमशेषं
 तद्विजाडिमिरतोध्ययनीयम् ॥ १ ॥ श्लेच्छताधिगततिग्ममरीचेरिति
 पञ्चम्येकवचनम् । पुरि रोमरूपतने । अशेषं समग्रं लब्धं शास्त्रमिति
 शेषः । अन्यत्सष्टम् । अवाचं विशेषः । यदस्य यन्नवांशसंश्लि-
 दृष्टिफलं तद्वर्गोत्तमस्वपरिणामे शुभं यदुक्तमित्यादिविषयमात्रविशेषवा-
 क्येनैव विचिन्त्यम् । लग्नस्य सप्रवर्गज शुभाशुभफलं तु लग्नहोरादि-
 स्वामिनश्चेष्टाक्षफलोत्पन्नेष्टकृष्टेन विचिन्त्यमिति ॥ अष्टेष्टकृष्टबलदृष्टोरा-
 नयनमाह ॥ धीये दृक्पृथगिष्टकृष्टगुणिते द्वे चेष्टकृष्टाह्वये इति ॥ यदस्य
 धीयेष्वह्वयेषां पृथक् स्थानद्वये स्थाप्यम् । षष्ठेष्टगुणमिष्टबलमप्यत्र
 कृष्टगुणं कृष्टवर्गं स्यात् । दृगित्यत्र जात्येकवचनम् । तथा च यत्
 प्रति दृष्टो याः पूर्वमानोतास्ताः यद्वेष्टेन कृष्टेन च गुण्याः क्रमेणैष्टदृष्टयः
 कृष्टदृष्टयश्च भवेयुः । के चित्तु यत् प्रति या दृष्टयो येषां यद्वाचा-
 मानोतास्तास्तत्तद्वेष्टेष्टकृष्टाभ्यां गुणनीया इत्याहुः । अस्य प्रयोजनं

मिति ॥ अहं तु ब्रवीमि ॥ स्योद्धे मूलचिकोणे च स्वर्धेधिसुहृदि
क्रमात् । मित्रं च समर्चं च शुभे वाधिशुभे ॥ १ ॥ नीचे च
पट्टिरिष्यद्भिः खाग्निः करकरास्तिथिः ॥ नागो वेदाः करौ शुभं
शुभमेतत्फलं विदुः ॥ २ ॥ पट्टिभ्यो वर्जितारचते शिष्टं स्यादशुभं
फलम् ॥ तदद्वै तु फलं प्रोक्तमन्यवर्गे शुभाशुभम् ॥ ३ ॥ इति परा-
शरेण तच्छब्दस्य प्रयोगाद्युक्तियुक्तत्वाच्च गृहफलस्येवाहं समं
स्याप्यम् ॥ कार्यं तदेक्य इति ॥ सप्रस्थानस्यफलानां शुभानामेक्य-
मशुभानां चैक्यं कार्यमित्यर्थः ॥ पङ्क्त्योरिति । सप्रसु कोष्ठसु
पङ्क्तयोः कृताप्रे इष्टासदेक्ये स्याप्ये इति योजना । सप्र शोभनाः
कोष्ठा ययोस्ते तथा पङ्क्तयोः शुभाशुभपङ्क्तयोः । सप्रमीद्विषयचर्-
मेतत् । इष्टं च असत्त इष्टीसती तयोरैक्ययोगो । इष्टेयं प्रागानीत
चतुर्भक्तं शुभपङ्क्तौ स्याप्यं कष्टेक्यमशुभपङ्क्तौ चतुर्भक्ते स्याप्य-
मित्यर्थः । ननु सप्रकोष्ठानां सत्त्वादिनिगमकाभावेन कस्मिन्स्याप्य-
मित्याशङ्क्यामाह । प्रथमयोरिति । प्रथमयोरर्थोक्त्युयोः । गृह-
कोष्ठयोरिति यावत् । इदमपि सप्रमीद्विषयचर्म् । होरादिवर्गेषु तु
गृहे स्थापितफलस्येवाहं समं स्याप्यम् । वर्गपानामिति । गृहादिस-
प्रवर्गस्यामिनां पृथक् प्रत्येकं निजनिजे स्वीयेस्वीये सदसद्युती
शुभेक्याशुभेक्ये उतया पूर्वाक्तप्रकारेण कृत्यानन्तरं ताभ्यां निघ्ने
इष्टाशुभे ये पङ्क्तयोः सप्रसु कोष्ठयोरित्यादिना स्थापिते ते कार्ये ।
उत्तयेत्यनेन स्योद्धे रूपमित्यादिना स्थापितयोरेश शुभाशुभयोरैक्ये
कार्यं न त्वनन्तरं स्थापितयोरिति ध्वनितम् । अचेदूदेद्विषयचर्नप्र-
गृह्यमिति प्रगृह्यत्वात् प्रुतप्रगृह्याअचिन्तित्यमित्यनेन प्रकृतिभाषसा-
स्मात्तन्निघ्ने इष्टाशुभे इति पाठेन भाव्यम् । एवं च छन्दोभङ्गो दुर्धारः ।
अतस्तत्संगुणेषुशुभे इति कृतसमासः पाठो रमणीयः ॥ ननु कार्यं
तदेक्ये इत्यनेन प्राग्योगममिधाय पुनर्यद्वाचार्येण योगः कार्यं इत्युक्तं
तदयुक्तमिध प्रतिभाति पुनरुक्तिदोषादिति चेत् । सत्यम् । यदि

योगोऽनष्टः स्थाप्यते तदा पुनर्योगसाधनं व्यर्थमेव ।
 तथापि यदि प्राक्साधितयोगस्य चतुर्भागे गृहीत्वा नाशः क्रियते
 तदा पुनर्योगकरणं सार्थकमेवेत्यनुशयेनाचार्यैरुक्तमिति न कोपि दोषः ।
 मूढा । अन्ये इतिकर्तव्यतायां च लाघवं प्रतिपादयताचार्यैश्च यत्पु-
 नर्योगसाधनमभिहितं तत्तदमाकृतम् । प्राग्योगसाधनं व्यर्थमेव ।
 किं तु स्वोच्चे रूपमित्यादिना गृहस्थापितस्यैव शुभाशुभस्य चतुर्थांशः
 स्थाप्य इति । यद्येवमात्मनस्तर्हि योगचतुर्भागः स्थाप्य इति किम-
 र्थमुक्तमिति नाशङ्कनीयम् । दामोदरादिग्रन्थाभ्यामवशादुक्तमिति
 यत्तु शक्यत्वात् । अथ श्रीपतिमिरपि । ये खेटमोह्यादिकले शुभाशुभे
 चतुर्ष्वर्गाह्निभिर्भाजिते इति गृहशुभाशुमस्यैव चतुर्थांशः स्थापितो न
 तु योगस्य । यद्यपि योगोऽभिमतः स्यात्तदा तदीययुक्त्येत्यपि मय-
 न्यवदुक्तः स्यात् । अतः पङ्क्तयोः सप्तसु कोष्ठयोः प्रथमयोगिग्रासती
 ते कृताग्रे स्थाप्ये इति पाठः पाठ्यः । यद्वा । शब्दक्रममदर्थक्यमो-
 वलीयानिति न्यायात् घर्गवानां पृथग्युक्त्या पूर्वप्रकारेण ये निजनिजे
 सदसदुत्तरी तन्निघ्ने षष्ठाशुभे कृत्वानन्तरं चत्वार्यमात्रं कर्म कार्यमिति
 व्याख्येयम् । कलितजेश्वरमतेरेतदेवाभ्युपेयम् । अमुना प्रकारेण
 साधिते ये षष्ठाशुभे ते घर्गेदृत्तस्य घर्गोऽज्ञोः सदसतोर्घातात्पदघ्ने
 सती म्फुटे भवतः । घर्गेदृत्तं घर्गस्वामी । तत्स्यः खगो घर्गस्ययहः
 खोऽज्ञोः बलयोः सदसतोर्घातुमुणितयोः । शेषं स्पष्टम् । अष्टेष्टकपृ-
 कसलोर्घातः श्रीपतिमुन्दरादित्रिहृद्भिः किं तु केवलयोरेव बलयोर्घातः
 कार्यः । अतोऽर्थे च पठितव्याम् । घर्गेदृत्तस्य खगोऽज्ञोः सदसतोर्घाता-
 त्पदघ्ने स्फुटे इति । अथोपपत्तिः साराधल्याम् । राशिपते बलयुक्ते
 राशौ च बलान्विते तथा चन्द्रे । राशिफलं तत्सकलं नीचोच्चादि-
 विधिना च संचिन्त्यम् । अथ रौमित्रनस्वामिचलयोगेन राशौ
 बलवतीदं व्यर्थमिति प्रागुक्त्या राशिपते बलयुक्ते तथा चन्द्रे बलयुक्ते
 तद्वाशिफलं सकलं संपूर्णं संचिन्त्यं नीचोच्चादिविधिना च संचिन्त्यम् ।

नीचोच्चोदिविधौ चकारेण राशिपतिचन्द्रयोः समुच्चयः । तथासति चन्द्रस्य नीचोच्चविकोणस्वगृहादिस्थानवशेन चन्द्राधिष्ठितराशेः म्यामिनश्च नीचोच्चविकोणस्वगृहादिस्थानवशेन चन्द्रस्य राशिफलं चिन्त्यम् । अर्थादेवं होरादिफलैः । होरादिपतो बलयुक्ते तथा चन्द्रेबलयुक्ते चन्द्रस्य तदधिष्ठितहोरादिपतेश्च नीचोच्चविकोणस्वगृहादिस्थानवशेन चन्द्रस्य होरादिफलं चिन्त्यम् । पश्चादस्य पाश्चात्य स्योच्चस्थितः शुभफलमित्यादिषाण्यद्वयेन सहैक्यायतया स्योच्चविकोणस्वगृहादिस्थानजशुभाशुभफलस्य सकोचेन सप्रथमंफलं विषये सिद्धे चन्द्रः स्योच्चस्थः स्यसप्रथमंफलं शुभं संपूर्णमशुभं शून्यं करोति मूलविकोणस्यः शुभ पादत्रयमशुभं पादं करोतीत्यादिना चन्द्रस्य स्योच्चविकोणस्यगृहादिस्थानजशुभाशुभफलं सप्रथमंवि समानं सिद्धम् । गृहहोरादिपतेश्च नीचोच्चादिविधौ तात्तम्येन शुभाशुभफलम्याकाङ्क्षायांमविशेषात्स्योच्चस्थितः शुभफलमित्यादिमिदं तात्तम्यमेव लभ्यम् । एवं सति चन्द्राधिष्ठितराशिहोरादिस्थानी स्योच्चस्थश्चन्द्रस्य राशिहोरादिफलं शुभं संपूर्णमशुभं शून्यं करोतीत्यादिना तत्तद्वर्गे तत्तद्वर्गेगम्य स्योच्चदिस्थानजशुभाशुभफलमन्यदपि सिद्धम् । तथा चायं निष्कृष्टोऽर्थः । चन्द्रस्य स्योच्चविकोणादिस्थानजशुभाशुभफलं चन्द्राधिष्ठितराशिहोरादिपतेश्च स्योच्चविकोण दिस्थानजशुभाशुभफलं समुच्चयेन चन्द्रस्य राशिराशिदलादिफलनिर्णयः । एवं चन्द्रपदस्थाने भौमादिपदोल्लेखं कृत्वा भौमादिप्रथमंव्यर्थंमिद्विः कार्यं शशियदतोऽन्येऽनुपरिचिन्त्या रति धराहोक्तेः । अथ वर्गम्यवर्गयोगोः स्योच्चादिस्थानजशुभफलं तद्वर्गं रूपमशुभं फलमिति सिद्धे वर्गम्यस्य स्योच्चाद्यन्यतमस्थानजशुभाशुभफलयोः सप्रथमंवि समानंस्तत्तद्वर्गेगम्य स्योच्चाद्यन्यतमस्थानजशुभाशुभफलयोस्तत्तद्वर्गे विसृज्ययोरथ समुच्चयेन वर्गम्यस्य राशिहोरादिप्रथमंफलस्य निर्णये प्राप्ते संपूर्णंताया रूपमिताया न्याय्यत्वे प्राप्यदुपपन्निरनुपातद्वया-

स्वकशुभराशिकेन । यदि रूपोन्मिते संपूर्णे वर्गस्थले संपूर्णे वर्गश-
फले संपूर्णे रूपं फलं तदास्मिन्वर्गस्थफलेस्मिन्वर्गशफले किमिति
पूर्ववद्वर्गस्थवर्गशयोः शुभफलघात इष्टमशुभफलघातः कष्टं जातम् ।
किं च । वर्गस्थवर्गशयो रूपद्वयमितेन परमफलयोगेन संपूर्णे रूपं
यदि फलं तदानेन वर्गस्थवर्गशफलयोगेन किमिति वैराशिकेन
वर्गस्थवर्गशयोः शुभफलयोगाद्धर्मिष्टमशुभफलयोगाद्धे कष्टं सिद्धम् ।
प्रमाणसिद्धयोरनयोरेक्यं पुरा प्रदर्शितमेव । अतः सम्यगुक्तं सक-
लजातकशास्त्रतत्त्ववेदिभिः श्रीमत्सुन्दरमिशैः । वर्गस्थभाषाशुभा-
शुभे ये वर्गशगेहोक्तशुभाशुभाभ्याम् । युतोद्धिते सगुणितेय वा
ते राश्यादिवर्गस्थ शुभाशुभानीति । अथ प्रकृते स्थाप्य रूपमि-
त्यादिसूत्रैकमसदित्यन्तं सर्वं प्रतिपादितवासनमेव । प्रधानता
राशिकणस्य नूनं होरादिवर्गाद् द्विगुणं गृहं यदिति यदनयाक्येन
होराद्यपेक्षया राशेर्द्विगुण्यलाभेन राशौ यत्स्यापितं तस्याद्धे होरादियु-
समं स्याप्यमत उपपन्नं दलं पटस्त्विति । अये वर्गस्थ शुभयोगेना-
शुभयोगेन च गुणनीयमस्त्यतः कार्यं तदैक्ये इति सर्वं साधु । अथ
वर्गस्थस्य शुभाशुभफलं वर्गशशुभाशुभफलेन गुणनीयं तत्र केवनयो-
र्गुण्यगुणकयोर्धने यात्रफले तावदेव गुण्यगुणयोरैकस्मिन्समेन
केन चिद्वेन गुणिते परस्मिन्भक्ते पश्चात्तयोर्धने कृते सति स्यादिति
प्रसिद्धम् । यथा गुण्यः ४ गुणकः १० अनयोर्धने जातं गुणनफलम्
४० अथ वा गुण्यो द्विभक्तः २ गुणको द्विगुणितः २० अनयोरपि
घाते जातं तदेव ४० । द्विभक्तगुणकेन ५ द्विगुणितगुण्ये ८ हते वा
तदेव जातम् । ४० यत्रमचाचार्येण वर्गस्थशुभाशुभफलं गुण्यं चतु-
र्भिर्भक्तं कृतमतः यद्वक्तव्योः सप्रकोष्ठयोः प्रथमयोर्दिष्टमती ते कृताप्रे-
स्याप्ये इति सुश्रुतम् । ऐक्ये इति संपात्तायानम् । अत्रापि होरा-
रापेक्षया राशेर्द्विगुण्येन राशिकलस्यैवाद्धे होरादौ समं स्याप्यमतो
भद्रलादिषट्सु च तदद्धे इति शोभनमभिहितम् । सर्वं वर्गस्थ

गेहेक्तुशुभाशुभफलरूपो गुणकश्चतुर्गुणितो जातं वर्गस्य सप्तवर्गज-
 शुभेक्ष्याशुभेक्ष्यतुल्यम् । यतो गृहफलस्याद्वै होरादौ स्थापितमस्ति
 तद्योगे गृहफलं त्रिगुणं भवति तत्र गृहफले योजिते चतुर्गुणं गृहफ-
 लमेव भवतीति गृहफले चतुर्गुणे सति सप्तवर्गजफलयोग एव
 भवतीति पर्यवसितम् । असावेव गुणकः । अनेन गुणकेन चतुर्भ-
 क्तवर्गस्त्वगृहफलरूपो गुण्यते। वर्गपानां पृथक्कृत्योक्त्या सद-
 सद्युती निजनिजे तत्संगुणेष्वशुभे इति सर्वमवदातम् । अन्ये ॥
 गृहस्यामिनि स्योच्चमूनचिकोणादिस्ये रूपपादोनरूपप्रभृतिकं शुभं फलं
 तदूनरूपतुल्यमशुभं च फलं स्थाप्यं होरादौ तु गृहवदागतशुभयो-
 र्दलं स्थाप्यं न गृहस्थितफलस्य तथा सप्तवर्गजशुभयोगाशुभयोगयोः
 चतुर्थयोगः पटतयोः स्थाप्यो न केवलं गृहस्थशुभाशुभफलयोरित्याहुः ।
 तत्र गृहस्यामिनि स्योच्चचिकोणादिस्ये रूपवरणोनरूपादि शुभं तदूने-
 कमशुभं फलमिति तावदयुक्तम् । यतस्तथासति वर्गस्यस्य वर्गस्य
 च स्योच्चाद्यन्यतरस्थानजशुभाशुभफलाभ्यां समुच्चयेन वर्गस्यस्य
 शुभाशुभफलनिश्चय इदृशोऽयं पर्यवस्यति । यथाहकल्याणयमादि-
 यन्यापलोकनेन तु वर्गस्यवर्गश्चरयोः स्योच्चादिस्थानयशेन वर्गस्यस्य
 शुभाशुभनिर्णयोपमर्थः प्रतीयते । अतस्तदसदित्यवधेयम् । होरादौ
 गृहवदागतयोः शुभाशुभयोर्दलं स्थाप्यं तथा सप्तवर्गजशुभाशुभेक्ष्ये
 चतुर्भक्ते पटतयोः स्थाप्ये इत्यपि वासनागून्यतया नितरामयुक्तमिति
 घोडुष्यम् । अन्यथाच रूपाधिकम्यापीष्टरूपस्य संभवात्सर्वत्र मूर्ध-
 तारूपात्मिकेति पटुति कृतां गर्गपरागतादीनां सिद्धान्तो व्याकुप्येत ।
 भाषदृग्गनादौ सर्वत्र परमताया रूपादितायाः कल्पितत्यादिकमि-
 त्तत्र रूपाधिकपरमताप्योकारेऽननुगमोपि तद्वपणम् । यतदननुगम-
 भियेष प्रागिष्टकृते चेत्यिष्टकृतात्मकपञ्चरागिकेनोपनिमुपकल्प्य चे-
 ष्टोच्चशुभफलघातः कष्टमिष्ट्युक्तं सर्वथापायः । तस्मादिष्टकृष्टविषये मु-
 न्दरोक्तिरेव मुन्दरीति दिक् । अथ वर्गदृष्टात्म्यगोत्रमोरित्यत्र युक्तिः ।

राशिपते। बलयुक्ते इति पूर्वप्रदर्शिते सारावलीवाक्ये वर्गेशे बलयुक्ते
 वर्गस्थे च बलोपेते तत्फलं सकलमित्युक्तम् । तथा वर्गशयोः
 स्वीयादिस्थानवशेन फलनिर्णय इति चेत्तम् । एवं सन्ति संपूर्णताया
 रूपमिताया इव न्याय्यत्वेन सर्वेषां समुच्चयेन फलनिर्णये प्राप्ते
 षण्यतिस्तेराशिकवधात्मकेन संप्रराशिकेन यदि संपूर्णे वर्गस्थबले
 संपूर्णे वर्गेशबले संपूर्णे वर्गस्थवर्गेशशुभाशुभफलघातरूपे कथितेष्टकट्टे
 च संपूर्णे रूपं फलं तदास्मिन्वर्गस्थबलेस्मिन्वर्गेशबलेस्मिन् वर्गेश-
 वर्गस्थफलघातरूपे कथितेष्टकट्टे च किमिति । पञ्चसप्तनवराशिकादिक
 इत्यनेन वर्गस्थवर्गेशबलकथितेष्टकट्टघाते। रूपेण भाज्य इति निष्प-
 द्यते । तथाचार्थेण बलघात इव पूर्वे कृतः पश्चात्तेन प्रोक्तेष्टकट्टं
 गुणनीयमित्युक्तम् । बलघातस्य मूलं तु प्रागिष्टकट्टे चेष्टोच्चफलघा-
 तस्यैव सत्यभावाद्बुद्धोक्तम् । पूर्वे यथा चेष्टोच्चफलयोः समुच्चये घात-
 मूलमुक्तं यथा च वर्गस्थवर्गेशफलयोः समुच्चये घातं उत्कल्लेखायां
 घातमूलं घातएव किमिति नेक्त इत्येतदुपन्यपरिशौलनवतां शुद्धा
 स्यात्तस्या निवारणार्थं सत्यभावाद् वर्गस्थवर्गेशबलयोः समुच्चये
 घातमूलमुक्तं तेन चेष्टकट्टसमुच्चये गुणनमुक्तमिति मिथाः प्रयोजन-
 माहुः । वस्तुतस्तु इष्टे चेत्सामान्यत आधिक्यं वर्गस्थवर्गेशबल-
 घातमूलेन गुणनेषि तस्मिन्नेवाधिक्यं कट्टे चेदाधिक्यं तदा तस्मि-
 न्नेव । यावदाधिक्येष्वेष्टीष्टकट्टयोः संपूर्णरूपान्तरस्थले वर्गस्थवर्गेश-
 बलघातमूल्यतुल्यमन्तरं भवति । ततो घातमूलेन संपूर्णपादपट्यं-
 शकल्पनायां पूर्ववदेतयोर्नकोपि विशेषोते। बलघातमूलेन गुणना
 व्यर्था । एवं सत्यपि ये चेष्टकट्टगुणितबलघातमूलेन गुणनमाहुस्त-
 दतीव व्यर्थम् । एवमस्य गुणनस्य व्यर्थत्वेपि प्राश्नप्रयोजनमूचुः ।
 यत् प्रागुक्तमिष्टकट्टान्तरतुल्यं शुभाशुभफलान्तरमिति तदुदाहरणं
 प्रदर्शयते-बृहज्जातके । शनिदोषस्थशुक्रफलम् । रविजलगतोऽमरारिपू-
 ष्ये सुभगः स्त्रीविजितो रतः कुनार्यामिति । वर्गस्थः शुक्रो वर्गेशः

शनिश्चाप पट्टपाधिकवोर्यस्तेनेदं शुभमशुभं च फलं संपूर्णं पश्चात्सं-
 पूर्णतायामेव शुभम इति शुभफलात् स्त्रीविजितः कुनार्या रत इत्य-
 शुभफलमेतावदधिकम् । १६ इष्टकृष्टान्तरे कृते कष्टस्यैतत्तुल्यस्येवा-
 चसीयमानत्वात् । एवं च बुधस्य तत्रैव स्वविंशांशफलम् । मेधा-
 कलाकपटकाध्यविधादशिल्पशास्त्रार्थसाहसयुताः शशिलेतिमान्याः ॥
 बुधस्य विंशांशकोष्टके इष्टं १ कष्टम् २ एतदन्तरम् ३ अब वर्गस्यो व-
 र्गेश्वरश्च बुध एव स च मध्यबलस्तदिदं शुभमपि मध्यम् । पश्चा-
 त्तत्रैव कपटयुतात्मकादशुभफलाच्छुभफलं मेधाकलाकाध्यविधादशिल्-
 पशास्त्रार्थसाहसयुतादिकमेतावदधिकम् । १७ एवं सर्वेषु फलानां
 विचारो विधेय इत्यलमतिचापल्येन ॥

सवासना या समकारिधृतिर्दिवाकरेणामलकेगवोक्तेः ।

तत्रेष्टकृष्टानयनाधिकारः समससारः समगात्समाप्तिम् ॥ १ ॥

इति श्रीकेशवसांवत्सरोक्तजातककर्मपटुतेष्टीकायां दिवाकर-
 विरचितायां प्राथमनोरमाभिधायां सवासनायामिष्टकृष्टाध्यायश्चतुर्थः ॥

अथ भाषस्थानालोकयोगोद्भवं यततत्सर्वं तस्य योज्यं दशा-
 यामिति बृहज्जातकोक्तेः सर्वेषां फलेन दशास्येव भवितव्यम् ।
 दशाज्ञानं त्वायुर्दयाधीनमेवं क्रमेण यदायुर्ज्ञानं जातकफले प्रयोज-
 कमत आयुर्दयाध्याय आरभ्यते ॥ तत्रायुर्द्विविधं योगजं गणितागतं
 च । योगजमपि चतुर्द्वि । रिष्टजं परमं नियतममितं च । तत्र
 रिष्टजस्योदाहरणम् ॥ सिंहालिकुम्भस्थितसंहिकेयो विनोदितः क्रूर-
 खगेर्यदि स्यात् । वर्षाणि सप्तैव तदीयमायुः प्रकीर्तितं जातकशास्त्र-
 विद्विः ॥ परमायुपश्च ॥ अनिमियपरमांशके विलम्बे शशितनये गधि
 पञ्चवर्गलिप्रे । भवति हि परमायुपः प्रमाणं यदि सहिताः सकलाः
 स्वतुङ्गभेषु ॥ नियतम्य ॥ लग्नाष्टमारोन्दुयुता न चेत्स्युः क्रूराः स्व-
 भस्या यदि खेचरो द्वौ ॥ बलान्वितायम्बरगो भवेतां जातः यतायुः
 कथितो मुनीन्द्रेः ॥ अमितस्यापि । गुरुशशिसहिते कुलीरलग्ने शशि-

तनये भृगुजे च केन्द्रयति ॥ भवरिपुसहजोपगेश्व शेषैरमितमिह्यायु-
रनुक्रमाद्विनास्यादिति ॥ गणितागतमपि यज्ञविधम् । अंशजं पियडजं
नेसर्गिकं जीवधर्मोदितं मिश्रं च । एतन्मिश्रमपि चतुर्द्धा ॥ एवं
द्वादशप्रकारमायुरिति व्यावर्णयन्त्याचार्याः । तथा च होरामकरन्दे ॥
आयुर्मुनीन्देद्विविधे प्रदिष्टं योगोद्भव चानियताख्यमेतत् ॥ आद्यां
चतुर्भेदविभिन्नमाहुरन्यतया यज्ञमिरवभेदेः ॥ १ ॥ रिपुं परं निय-
तमप तथाऽपि तं च भेदा भवेयुरिति योगसमुद्भवस्य ॥ पयडं तथा-
श्वजनितं च निवर्गमन्यत्सप्रांशमिश्रमिति चानियतस्य भेदाः ॥ २ ॥
चन्द्रार्कयोश्चन्द्रविलम्बयोश्च लग्नेनयोः सूर्यविधूदयानाम् ॥ साम्ये
बलानामिति मिश्रभेदादायुर्भवेद्वादशधैवमपेति ॥ ३ ॥ तत्र योगजा-
युर्दायभेदस्यामितायुर्दायस्योदाहरणं तावद्वृत्ताद्धेनाह ॥

कर्कोन्दिज्ययुतोदये बुधसितौ केन्द्रे च्यरीशेतरेरायुर्विद्धमिति
च योगजमिहान्यथोच्यतेयान्मितम् ॥

कर्को कर्कराशिः इन्दुश्चन्द्रः । इज्यो बुधस्पतिः । यमि-
र्युतश्चासावुदयश्च स तथा । तस्मिन्कर्कोन्दिज्ययुतोदये । कर्कलग्ने
चन्द्रगुरुमहित इत्यर्थः । केन्द्रे लग्नचतुर्थेसप्तमदशमस्थानरूपे यदि
बुधसितौ मिलितौ पृथग्वा भवतः । अथश्च अरयश्च ईशाश्च च्यरी-
शास्त्वयस्तृतीयं स्थानम् । अरयः पशुम् । ईशा यकादशम् । एषु
स्थानेषु इतरेः सूर्यमौममन्दैः इहास्मिन्योगे अमितमायुर्विद्धि ।
जानीहीत्यन्वयः । क्रियाप्रलादशकेत्यव्याहारः । अन्यथ ग्रन्थान्तरे
योगजमायुर्विद्धि । अत्र तु ग्रन्थे उन्मित गणितागतमायुरुच्यते ।
मयेति शेषः । योगजमित्यत्र सामान्यशब्दो विशेषपर इत्यमितायु-
र्दायातिरिक्तं योगजमिति व्याख्येयम् । एतदर्थोपलम्भायेव द्विगुणो
दत्त इति बोध्यम् । अन्यथा मितायुर्दायस्य योगजायुर्दायाद्विभूत-
त्वमापद्येत । तथा सति योगजमायुश्चतुर्द्धा । विष्टपरनियतामित-

भेदादिति हेरिकात्तं दत्तजलाञ्जलि स्यात् । योगजमिधान्यबोध्यते
इति पाठे अस्मिन्योगे अमितमायुर्विद्धि । किमिध अन्यत्र ग्रन्थान्तरे
योगजमिध । योगजमित्यत्र प्राग्प्रद्विशेषपरता । तथा च ग्रन्थान्त-
रादमितायुर्दायव्यतिरिक्त योगजमायुर्जानीहि । तद्वदेवात्र योगेमि-
तमायुर्जानीहीति भावः । अत्रामितायुर्दायस्य योगजायुर्दायोपम्यं
ज्ञानांश एव । यद्वात्र योगेमितमायुरिध ग्रन्थान्तरे योगजमायुर्विद्धीति
इत्यशब्दस्य भिन्नक्रमयोजनायैः साधोयान् ॥

अथ गणितागतायुरानयनं विचक्षुस्तावत्तद्वेदस्यांशायुर्दाय-
स्योपयोगिभूतान् चेषागुणोच्चगुणस्पष्टगुणान्नृतेतराद्धेनाह ॥

अस्पाय्येत्किरणाः सरूपकिरणाङ्घ्रिश्चेत्तयोर्ध्वाविभू

गोर्द्धं चैष्टिकतुङ्गसंभवगुणौ तद्घातमुखं

स्फुटः ॥ १६ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ घातमूलप्रक्रिया पूर्वाधिकारोक्ता बोध्या ॥
अत्रोपपत्तिः ॥ लघुजातके । शुषुक्तेरे अंशनीचेद्धे सूर्यलुप्रकिरणाश्च ॥
क्षपयन्ति स्याद्वायान्नास्तं गतो रविजगुः ॥ अत्रायुपि परमोऽष्टे
चितयगुणः परमनीचेऽर्द्धहानिः । दर्शितरीत्या चेषापरयोर्ध्वास्तप-
दयोर्द्वयोरपि सत्त्वादत्र परमचेषाद्वासे शून्ये चेषाकेन्द्रेऽर्द्धहानिः ।
पञ्चमिती अयं गुणः । ततोर्द्धहानिमारभ्य हान्यभावपर्यन्तमेक चैरा-
शिक ततो गुणोपचयेन विमितगुणपर्यन्तं द्वितीयम् । अत्रैकेन गुणने
हान्यभावे च तदेवायुस्तिष्ठतीत्येकगुणस्थान हान्यभावस्थान चेक-
मेव । तत्र शून्यचेषाकेन्द्राज्ञीवाच्च पदान्तरे विमितगुणस्थानमतः
कारणादर्थदेकगुणस्थानं राशिद्वयान्तरे ॥ हानिरपि परिणामे गुणा-
त्मिकेवेति शून्यचेषाकेन्द्रे नीचे चाद्धे गुणः । अथ शून्यचेषाकेन्द्रे
नीचे चेको रश्मिस्ततोऽप्यतो रश्मिद्वयोपचयेनार्द्धगुणोपचयस्ततोऽनु-
पातः । यदि रश्मिद्वयेन रूपार्द्धे गुणस्तदा त्रिरूपकिरणतुल्यैः शून्य-

चेष्टाकेन्द्रनीचार्धिमरश्मिभिः किमिति विरूपकिरणाङ्घ्रिगुण इति
जातम् । रु १ र १ । अयं रूपार्द्धमितगुणे समच्छेदविधिना योज्य-
स्तव समच्छेदो । रु १ र १ । रु ३ । अत्र रश्मिषु द्वयं योज्यम् ।
एकः शोथ्योतः सरूपकिरणाङ्घ्रिगुण इत्युपपन्नम् । इदं साधनं
रूपचयात्पराशिषु ज्ञेयम् । अथान्योऽनुपातः । यदि रश्मिचयाधि-
करश्मिभिरुचत्तमिते द्विमितो गुणस्तदष्टे रूपचयोनरश्मिभिः । किमि-
ति । अत्र गुणहरो द्वाभ्यामपवर्त्य जातम् । रु ३ रु १ अथैकगुणः
समच्छेदविधानेन योज्यस्तव समच्छेदो रु ३ रु १ रु ३ । अथ
रश्मिषु द्वयं योज्यं चयं हेयम् । तत्रानयोरन्तरे रूपमेवार्धमवशिष्ट-
मतो विरूपकिरणाङ्घ्रि गुण इत्यपि युक्तम् । अथ स्फुटगुणोपपत्तिः ।
गर्गः । ध्रुवाय हानिः कर्तव्या ततोऽन्यासु बहुष्वपि । प्राप्तास्येकैव
कर्तव्या या स्यातासु महतरा ॥ १ ॥ ततोऽपि गुणना कार्याप्येकैव
महती सकृत् ॥ द्वाभ्यां वर्गोत्तमे स्वाशे स्वद्रेष्काणे स्यके गृहे ॥ २ ॥
विभिर्वत्तगतस्याथ स्त्रोच्चराशितस्य च । समगुणस्थले एकान्यतरैव
गुणना कार्या । विषमगुणस्थले महती सकृद्गुणना कार्या तदेतदर्थ-
लाभायैव सकृत्पदं पुनरुपातम् । अत्र विगुण यत्र महद्गुणस्तत्रि-
गुणमिति विहाय महत्पदोपादानस्य निर्वन्धेनाचार्यकृत्यं तु
बहुप्रतायामेकं तु यद्भूरि तदैव कार्यमिति वराहवाक्यं भूरिपदयह-
णस्य चेदं तात्पर्यम् । यत्त्रिगुणत्वे नो नापहः किं तु युक्तिविष्टमेकं
भूरिगुणनं कार्यम् । युक्तिविद्धं तु मूलेन गुणनम् । विषमगुणस्थले
च स्वल्पादन्यतरस्मान्मूलमपि भूरि मवत्येव । लघुजातके । वर्गो-
त्तमस्वराशिद्रेष्काणनवाशके सकृद्विगुणम् । वक्रोच्चयोस्त्रिगुणितं द्वित्रि-
गुणत्वे सकृद्विगुणम् ॥ अस्यार्थो मिशोक्तः वर्गोत्तमादित्रयाद्बहुवारं
द्विगुणत्वप्राप्ता सकृदेकवारं द्विगुणं कार्यम् । वक्रवशेनोच्चवशेन
च विगुणत्वे प्राप्ते सकृद्विगुणितं कर्तव्यम् । अत्रान्यगुणप्राप्तावे-
तयोरेव प्राप्तावन्यतरगुणनियमनावश्यकत्वे सकृत्पदानुषङ्ग आवश्यक-

कः । वर्गोत्तमेत्याद्युक्ते सकृद्विगुणे व्यवहारार्थमाश्रयगुणेति धृतसंज्ञे प्राप्ते षट्कोच्चयोरित्याद्युक्ते सकृद्विगुणे स्फुटगुणक्रमसंज्ञे च प्राप्ते सकृद्विगुणे भूरिगुणं कर्तव्यमिति । अथ षट्कोच्चये सामान्यतस्त्याणां वर्गेण गुणने प्राप्तेऽन्यतरस्मिंस्त्विति गुणके नियमितेयान्मूलेन गुणनमुक्तं षट्स्य वर्गस्य चयो मूलम् । किं च । प्रकृते चयाणां वर्गेण सामान्येण गुणने प्रसक्तेऽन्यतरस्मिंस्त्विति गुणनियमनलक्षणो विशेष उक्तः । विशेषे च सामान्यसंघन्यस्यावश्यमपेक्षेति विशेषलक्षणेऽन्यतरचित्तगुणे सामान्यवर्गस्य तन्मूलत्वमेव संघन्यः । तथा सति तन्मूलत्वपुरस्कारेणैव गुणने प्रसक्ते तन्मूलेनैव गुणनं तात्पर्यतः सिद्धम् । विषमद्वयघातोपि करणीरूपो वर्ग एव भवतीति द्विविगुणत्वे स्फुटगुणाश्रयगुणघातस्थलेपि मूलेनैव गुणनमागतम् । यत्तु बहुताडनसंप्राप्ता या करोत्येकवर्गणाम् । घराहमिहराचार्यस्वा न दृष्टा पुरातनैरिति सारायलीवाक्यस्वरसाद्वराहमतं दूषयता केशवाकेण पृथगपि द्विगुणे विगुणेषु सकृद्विगुणमित्यवकृतिरियं यत्त इति विशाहृष्ट्यावनेऽभिधायि तद्गर्गादिमुनियन्यविरोधादसदेवेति बोध्यम् ।

अथाश्रयगुणकमाह ॥

यः स्वाधीष्टसुहृत्समार्थधिरिषोर्वर्गे धृतियेष्विलाविश्याङ्केषु
गुणा गृहे द्विगुणिता योगः क्रमात्तं हरेत् ॥ तद्दे
पहसुगोशुमर्हतिजिनैः पङ्क्तैश्च वर्गोत्तमस्वांशच्यं-
शगते सदा रसगुणैः स्यादाश्रयाख्यो गुणः ॥ १७ ॥

यो गृहः स्वाधीष्टसुहृत्समार्थधिरिषोर्वर्गे गृहादिसप्तवर्गे स्या-
त्तस्य धृतिरिष्विला इत्यादयोद्गाः क्रमात् स्याप्याः । चकारेण वर्गे
इत्यनुपङ्गः स्यादीनां यस्मिन् गृहाद्यो वर्गे गृहः स्यात्तत्र वर्गे घृत्याद-

योद्धाः क्रमात्स्थाप्या इत्यर्थः । स्वश्च अधीष्टश्च सुहृद्च समश्च अरिश्च
 अधिरिपुश्च यथा द्वन्द्वैकत्वं-क्रीवतां च । उक्तपुंस्कत्वात्पुंवद्रूपम् ।
 घृगिरिगृदय । इष्विलाः पञ्चदश । इरा भूवाक्षुराप्सुस्यादितितान्तेषु
 पाठादेकान्त श्वेराशब्दो नतुलान्त इति कश्चित् । तन्मन्दम् ।
 अस्ति च लान्तोपीलाशब्दः भूगोवाचस्त्विडा इला इति त्रिकाण्डी-
 स्मरणात् । इला कलचे सौम्यस्य धरिण्यां गवि वाचि चेति मेदि-
 नीकोशाच्च । प्रहृष्टपुष्टाखिलगोकुलामिलामिति मात्करोक्तिरप्यनुकूल ।
 विश्वे चयोदश । अङ्का नव । इषवः पञ्च । गुणास्त्रय इति । गृहे
 गृहवर्गे घृत्यादयो द्विगुणिताः स्याप्याः । यथा स्वगृहे षट्-
 चिंशदधिमिचगृहे चिंशदित्यादि तेषां सप्तसु वर्गेषु स्थापितानां
 मङ्कानां योगः कार्यः । तं योगं तद्वे तेषां स्वाधीष्टादीनां मे राशौ
 गृहे सति क्रमात्पञ्चम्वित्यादिभिरङ्कैः षड्ग्रेः षड्गुणितैः हरेत् ।
 भजेत् । गणक इति शेषः । षट् प्रसिद्धाः षष्वोष्टौ गावो नव अंशु-
 मन्तो द्वादश घृतयोष्टादश जिनाश्चतुर्विंशतिः सभिः षड्ग्रेः षड्गुणितैः
 योगं भजेदित्यर्थः । क्रमादिति काकाविगोलकन्यायादुभयव संब-
 ध्यते । वर्गोत्तमस्वांशच्यगगते गृहे सदा रसगुणैः षट्चिंशता तं योगं
 हरेत् । अंशश्च च्यंशश्च अंशुच्यंशः । स्वस्य अंशच्यंशः स्वांश-
 च्यंशः वर्गोत्तमाश्च स्वांशुच्यंशश्च वर्गोत्तमस्वांशच्यंशः । यत्र राशौ
 गृहस्तस्यैव राशेर्नवमाशे चैद्ववेतदा स नवमांशो वर्गोत्तमांशः ।
 तदुक्तम् । राशिर्गः स्यात्सोपि नन्दांशकश्चेदुक्तस्तस्मिन्नेव वर्गोत्तमांश
 इति । स च कस्मिन् राशौ कृतमो भवति । तदुक्तं बृहज्जातके ।
 वर्गोत्तमाश्चरगृहादिषु पूर्वमध्यपर्यन्तगाः शुभफला नवभागसंज्ञा इति ।
 स्वांशः स्वराशिनवमांशः स्वच्यंशः स्वराशिद्वेष्काणः तेषु वर्गोत्तमा-
 दोषु गते वंतेमाने गृहे षट्चिंशता भजेत् न तु प्रोक्तहरेणेत्यर्थः ।
 एवं हरेण भजने यत्प्रभ्यते रूपादि स आश्रयनामा गुणो भवेत् ॥
 अथैवं सिद्धस्याश्रयगुणकस्य कदाचित्संस्कारमाह ॥

चेद्वर्गोत्तमपूर्वगोध्यरिसुहृद्भे तद्गृहाङ्गात्त्रिपङ्क्त्याध्याने
युगरिष्टमेब्धिनवकात्या स्वे समे केवलः ॥

कार्यस्त्वाश्रयकः सः ॥

चेद्वर्गोत्तमपूर्वगः धर्मात्तमनवमांशस्वनवमांशस्यद्वेष्का-
शान्यतरस्मिन्वर्तमानः सन्नध्यरिसुहृद्भे अधिरिपोरधिमिषस्य वा गृहे
भवेत् । ततदा गृहाङ्गात्पूर्वं गृहधर्मे स्यापितादङ्गात्त्रिपङ्क्तिर्लब्ध्या
प्राप्तफलेन स आश्रयकः उक्तो युक्तं कार्यः आश्रय एव आश्रयकः
स्वार्थे कप्रत्ययः । आश्रयगुणक इत्यर्थः । चेद्वर्गोत्तमपूर्वगः सन्नरिष्ट-
मे श्वराशो मिषराशो वा स्यात्तदा गृहाङ्गादब्धिनवकेश्चतुर्नवत्या
आप्या लब्धेन उक्तयुक्कार्यः । एतदुक्तं भवति । मिषाधिमिषगेहयोगृ-
हाङ्गात्स्वहरेण फलं पुरानीताश्रयगुणे युक्तं कार्यम् । अधिश्वश्वगृ-
हयोस्तु हीनं कार्यमिति । अत्रोपपत्तिः । धर्मात्तमस्वराशिद्वेष्कायन-
वांशके सकृद्विगुणमिति लघुजातकोत्तेर्वर्गोत्तमादौ द्वितयं गुण इत्यु-
पपन्नम् । रिपुराशो विभागोनमिति सारावल्यामभिहितत्वाच्छ्वराशो
च्यंशहानिः । छेदधरूपेषु लवा धनर्णमेकस्य भागा अधिकानकारश्चे-
दिति पाटीसूत्रेण तलस्यहारेणेत्यादिना वा समच्छेदसूत्रेण वा सिद्धे-
न च्यंशोनरूपगुणेन च्यंशहानिरिव भवतीति च्यंशोनं रूपं ३ गुणः ।
अधिश्वराशो अर्द्धश्वत्वस्याधिक्यात्स्वार्द्धमहिततृतीयांशस्य प्रागु-
क्तसूत्रेः सिद्धस्यार्द्धात्मकस्य द्वावः अयं रूपात् च्युतो जातोऽधिश्वरा-
शाघर्द्धमिती गुणः ३, एवं मिषराशो युक्त्या तृतीयांशस्य वृद्धिः । तलस्य-
हारेणेत्यादिना सिद्धेन च्यंशाधिकरूपेण गुणेन च्यंशोपचययव भव-
तीति सच्यंशं रूपं ३ गुणः । एवमधिमिषताया आधिक्यात्स्वार्द्धयु-
तच्यंशस्य पूर्वसूत्रेण सिद्धस्यार्द्धात्मकस्य वृद्धिः । इयं रूपांश्चिता
जातोऽधिमिषराशो गुणः ३ समगृहे समोर्द्धमिषमर्द्धश्वश्चेति पक्षेर्द्ध-
मिषत्याद्याधती वृद्धिरर्द्धश्वत्वात्तायतो हानिरिति हानिशृङ्गोरभावात्

रूप गुणः १ समो न मिश्र न शुचुरिति पक्षेऽपि न वृद्धिर्नापि हानिः ।
 अतो रूपमेव गुण इति युक्तम् । लघुजातके सारावल्यामप्यंशयुपि
 शुचुराशौ धनं विहाय हानिः स्यादिति नेतृत्वं । क्वचिदुक्तमप्यस्ति ।
 तन्मने भेदेऽपि पूर्वमतमेवाङ्गीकृतमिति प्राज्ञः । अथ शुभमिषादिराशौ
 स्वनवांशे स्वद्वेष्काणो वा स्थिते स्वराशौ शुभमिषादीनां नवांशे द्वेष्काणो
 वा स्थिते यद्दे सामान्यप्राप्ते गुणे राशिनवांशद्वेष्काणकृततारतम्याद्वे-
 लक्षण्यं युक्तमेव होरादितारतम्यादपि । समग्र एव गुणे सप्तवर्गकृ-
 ततारतम्यविधिस्वीकारेत्यन्तायुक्ता बहुवर्गणैव स्यादतः कारणा-
 द्विभक्ते एकस्मिन्गुणे राश्यादिस्थानेषु विभागेनायम्यानमागतम् । इह
 होरादयः षट् समा एव राशेस्तु होरादिवर्गाद्विगुणं गृहमिति यव-
 नवांशे द्वेगुण्यमस्तीत्यष्टौ वर्गास्तेनाष्टमक्तो गुणो होरादिवर्गेषु ।
 अष्टमष्टमक्तो द्विगुणश्चतुर्भक्तगुणात्मको गुणो राशिस्थाने स्याप्य इति
 विदुस् । अतः सम्यगुक्तं श्रीपतिभिः ॥ वर्गात्मने स्वभघने स्वनवां-
 शके च स्वच्यंशके च गुणको द्वितय निरुक्तः । अर्धद्वंद्वरूपमधिभि-
 षगृहे सुदृढे सच्यंशकं समगृहे खलु रूपमेव ॥ १ ॥ अंशोनित
 रिगृहेऽध्याग्निं दलं स्यादेभ्यो गुणो भवति यः खलु कश्चिदेकः ।
 वेदाद्धतः स भगुणो गणकेर्निरुक्तो होरादिवर्गगुणस्तु भवेत्तद्वृ-
 द्धिमिति ॥ २ ॥ अथाधिभिषस्य स्वमिषाभ्यां क्रमाद्वृद्धन्यूनत्वाद्विधि-
 त्वमिति पूर्वगुण्य स्वगृहमिषगृहगुणयोरभयो ३ । ॥ रत्नाराद्धेऽस्मिन्
 ४ स्वगृहगुणाद्वने मिषगृहगुणे वा युक्ते जातोऽधिभिषस्यन्धिनि
 सप्तवर्ग गुणः ५ मिषस्यन्धिबृद्धिर्निजाद्धमहितोऽधिभिषस्यन्धिबृद्धि-
 त्विलोमत्रिधिना तृतीयाशोनाधिभिषस्यन्धिबृद्धिर्निषस्यन्धिबृद्धिर्भव-
 तोऽधिभिषस्यन्धिबृद्धिरियं ६ स्वतृतीयाशोनानेन ७ अना जाता मि-
 षस्यन्धिबृद्धिः ८ रनया प्राग्बुधेय ९ मिषस्यन्धिनि सप्तवर्गे सम-
 संबन्धिनि तु रूपमेव । मिषाधिभिषयोर्वावती वृद्धिप्तावत्येवामि-
 षाध्यमिषयोर्हानिरिति जातो शुभस्यन्धिनि अधिशुभस्यन्धिनि

नदिष्वेव पुनर्गुणनमिति बोध्यम् । अथैवं राशिस्थानस्य गुणमात्रे
 पुनरधिमिषादिगुणकापेक्षायां प्रथमगुणकेरपरगुणकेर्वा गुणनीयमिति
 संदेहादेकतरपदानवलम्ब्य युक्त्या गुणक्रान्तराणि साध्यन्ते । यथा
 प्रथमोधिमिषगुणः ३ द्वितीयः ५ अथ यदि गुणयोरनयोरेकाकारता
 भविष्यतदान्यतरैरेव चरितार्थता जाता स्यादितदानीं त्वनयोरेका-
 कारता युक्त्या योगाद्धै विमान्तेति क्रमिकयोरनयोयोगाद्धै १६ गुणो
 युक्तः । अन्यच्च । प्रथममिषगुणात्प्रथमोऽधिमिषगुणः सिद्धो द्विती-
 यसिद्धो जातायामधिमिषसंबन्धिषुद्धिस्तृतीयांशोना मिषसंबन्धिषु-
 द्धिरित्यधिमिषषुद्धेस्तृतीयांशे मिषगुणे योजिते सत्यधिमिषगुणे
 भवतीति युक्त्याधिमिषसंबन्धिषुद्धेरस्या ३ स्तृतीयांशो ३ यदाधिमि-
 षमुवानपेक्षे प्रथममिषगुणेस्मिन्नेव ५ योज्यते तदयमप्यपरोधिमिष-
 गुणो युज्यते १५ । एवं पुनरपि गुणद्वये संदेहतादवस्थादनयो १६ ।
 १५ योगाद्धैसूक्ष्मोऽयमेकोऽधिमिषगुणः सिद्धः । अथ ११३ हाराशयो-
 द्विषमिति सप्रमाणेन ६२ः अपवर्ते कृते लब्धा हरस्थाने संप्र ० अंशस्थाने
 स्वल्पान्तरमुपेत्य प्राप्ते एकादश । एवमयं गुणोऽधिमिषराशो ११
 अस्य षड्भा ५ स्वचंशोनया २५ प्राप्तयं मिषगुणः २६ । २९ सम-
 गुणो रूपमेव ९ मिषाधिमिषयोर्गोपती षुद्धिस्तावत्येवामिषाध्यमिष-
 योर्द्वानिरिति शेषगुणगुणः १३ धिगुणगुणो ३ अतः सुगुणं शीपत्या-
 चार्यैः । नगाशका रुद्रमिता अधीष्टराशो सुहृद्देश्मनि मूर्धनशाः ।
 नवास्विनो रूपमुदासराशो कुङ्कुमशका विजयमिता द्विपञ्चे । चयो
 नगांशा ह्यधिगुणराशवेते भवन्ता निजराशिधर्जम् ॥ वर्गातमात्मीय-
 नवांगदृक्स्थिते यदे ॥ द्वितयं गुणः स्यात् ॥ यतेरधीष्टादिगुणेर्नि-
 हन्यादुटीरित राशिगुणं पुनस्तमिति ॥ इत्याश्रयगुणोपपत्तिः सुन्द-
 रमिथोदिता ॥ प्रकृतमनुसरामः ॥ स्वगृहे गुणकः ९ वेदोद्धृतः
 सप्तगुणो गणकेर्निरुक्तो होरादिपङ्गुणकस्तु भवेत्तदङ्गमित्युत्तरेयमङ्ग-
 भक्तो १ जातः अयमनन्तरतादकेन द्विकेन गुणितो जातः स्वसं-
 भक्तो १ जातः अयमनन्तरतादकेन द्विकेन गुणितो जातः स्वसं-

स्थिति होरादिपद्वर्गे गुणः १ अष्टांशहारावष्टादशभिर्गुणितो १८ जा-
तोयं स्वहोरादिपद्वर्गे गुणः । एवमधिमिचगृहे गुणः ३ अष्टमक्तः ३६
अनन्तरताडकेन १ गुणितो जातो १८ धिमिचसंघस्थिहोरादिषु गुणः ।
एव मिचगेहगुणे ४ प्रमक्तो १ नन्तरगुणेन १३ गुणितो जातो मिच-
संघस्थिति होरादिपद्वर्गे गुणः १३ एवं समगृहगुणोष्टमक्तोऽनन्तरताड-
केन गुणितो जातः १ एतस्य हरांशयोर्नवभिर्गुणने जातो गुणः ६
एवं शुचगृहगुणे २ प्रमक्तो १ नन्तरताडकेन १ गुणितो जातः
शुचसंघस्थिहोरादिपद्वर्गे गुणः १ एवमधिशुचगृहगुणे १ प्रमक्तो
१ नन्तरताडकेन १ गुणितो जातः १ । अष्टांशहरयोस्त्रिभिर्गुणने
जातो धिशुचसंघस्थितिहोरादिपद्वर्गे गुणः ३६ । एवमेते गुणाः स्वाधि-
मिचदिगृहस्ये यहे सति स्वाधिमिचदिसंघस्थिहोरादिस्थानीया आग-
ताः । एवमन्यराशापन्यहोरादिस्ये यहे त एव गुणकाः स्याप्याः ।
राशिगुणस्याष्टौ होरादिगुण इति राशिस्थाने तु द्विगुणाः स्याप्याः ।
पश्चात्तेषां योगे कृते आश्रयगुणको भवतीत्युपपन्नम् । दर्शनम् ।

स्व.	बाध	मि.	म.	श	आ.
१८	१४	१३	८	५	३
३६	४८	५४	७२	१०८	१४४

ननु न ह्यस्ति राजनिदेशो येन स्वस-
माधिचैरिसंघस्थिहोरादिगुणानामेव द्वा-

रांशाः क्रमेणाष्टादशनवभिर्गुणनीया अन्येषां तु न दन्तव्या इति
तस्मादष्टादशादिभिर्गुणनं व्यर्थम् । न च याशनेषाष्टादशानां पटुचि-
शदंशन्तापदेव रूपस्याष्टमित्यादि कने विशेषाभावादष्टादशादिभिः
स्यादिगुणहारांशगुणनं सार्थक्रमेणेति पाद्यम् । गुणान्तरेऽपि समाङ्केन
हारांशगुणने फलोपेक्षिच्यदर्शनादुक्तदोषतादयस्यात् । तस्मादष्टाद-
शादिभिः स्यादिगुणहारांशगुणानां हारांशगुणनं गौरवान्निप्रयोजन-
त्याप्त व्यर्थमेव । अस्तु या स्वसमाधिशुचगुणकानामेव समाङ्केन
हारांशगुणनम् । परं तु अष्टादशादिभिरेव हारांशा दन्तव्या इतरि
दन्तव्या इदमपि गिष्यवन्धनमात्रम् । किं च मिचराशो मिचहोरास्ये
यहे याशनेहोरास्थानीया गुण १३ भूयाशनेव शुचराशयेपि मिचहोरास्ये

यहे गुणः स्याप्य इत्युक्तं तदप्यसंगतम् । यतस्तत्र शुक्राशिमिष-
होराजन्येन गुणान्तरेण भाव्यम् । अन्यथा मित्राधिमित्रादिगुणमा-
धनप्रयासवैयर्थ्यापत्तिः । अपि च । सप्तवर्गस्यापितानां सर्वेषां
गुणकानां योगः कार्य इत्युक्तं तत्र पृच्छते । किं सर्वे गुणकाः
सदृशच्छेदा बिसदृशच्छेदा वा । आद्ये किं सार्वत्रिकाः कादाचित्का
वा । नाद्यः । सर्वे च सर्वगुणकानां समच्छेदत्वस्य बाधितत्वात् ।
नापरः । भौमादीनां होराधिपत्यमाश्रित्यप्यवतोस्त्रिंशंशधिपत्या-
भावाच्च कादाचित्कस्यापि समच्छेदत्वस्यासंभवात् । नापि चरमः ।
असमच्छेदानां योगस्यायुक्तत्वात् । अन्यथा योगान्तरं तुल्यहाराश-
कानामिति सिद्धान्तो व्याहन्येत । तस्मात्सप्तवर्गस्यगुणानामेक्यं कार्य-
मित्युक्तम् ॥ अत्र केचित् । नहि ययं सप्तवर्गस्यगुणकानां समच्छेदत्वं
ब्रूमो येन भवदुक्तो दोषः प्रसज्येत । किं तु बिसदृशहरा ययं
गुणास्तेषां समच्छेदोन्निधाय योगः कार्य इति वदामस्तेन सर्व
समञ्जसमेवेति । स्यादेतत् समच्छेदविधानेन योगः कार्य इत्याचा-
र्येण यद्युक्तं स्यात् । तस्मात्कथमेतदिति दुस्तरजातकार्यवसदेहत-
रङ्गसङ्गमङ्गितहृदया होरिका मिथः परिभाषन्ते । अत्र ब्रूमः । यस्य
राशो यद्वस्तस्यैव चेद्दोरा देष्काणान्यतमवर्गं स्यात्तदा तथापि तादा-
नेव गुणकोशे तद्गुणकराशिगुणकयोः समच्छेदत्वादयोगोपि युक्त
पक्षेत्यत्र न केपि विवादः । होरास्यगुणापेक्षया भगुणरूपांशमात्र-
द्वेगुण्येपि सदृशच्छेदत्वमव्याहतमेवेति हृदयम् । अथान्यराशावन्य-
होरादिस्थे यहे पैराशिकेन गुणान्तराशि यावत्साध्यन्ते तावत् एव
समानराशिहोराद्युक्तगुणा उत्पद्यन्ते किं तु राशिगुणहरतुल्यहरा
अतस्त एव गुणकाः स्याप्याः समच्छेदत्वादयोगाश्चेति सर्वमुपपन्नम् ।
सप्तवर्गगुणानां समच्छेदत्वे सिद्धे सर्वगुणकांशयोग एकेनैव हरेण
भाज्य इति लाघवाद्गुणकांशा एव स्थापिताः पश्चात्तेषां योगो राशिगु-
णस्य हरेणैव भाज्य इति सम्यगुक्तमाचार्यचरणैः ॥ अत्रोदाहरणम् । खेः

सप्तमर्गस्यामिचक्रं सप्तमर्गस्थगुणकचक्रं च अथ शुभसंवन्धिहोरादि-

ग	हा	हे	स	न	हा	त्रि
शुभः	चन्द्रः	शुभः	भौमः	गुरुः	भौमः	शुभः
शुभः	समः	शुभः	अमि	सम	अमि	शुभः

स्थायं गुणो $\frac{1}{100}$ द्विगुणो

जातो गृहसंवन्धिगुणः

$\frac{1}{100}$ । अर्वांशस्याने दशसन्तांति ते स्थापिताः पश्चात्पद गुणधृति-

ग	हा	द	न	हा	त्रि
१०	६	५	१५	६	१५

मिमांज्या इति सुप्रसक्तं द्रष्टव्यमिति शङ्का-

योरपि शुभसंवन्धित्वात्तत्रापि स एव गुणकः $\frac{1}{100}$ । समच्छेदत्वा-
त्तद्योगेऽपि युक्त एवेति न किञ्चिद्विरुद्धम् । अथ होरास्थानस्थगुणः
साध्यते । तत्र समराशिस्ये सति समहोरास्यो गुणः । $\frac{1}{100}$ अपेक्षि-
तस्तु शुभराशौ समहोरायां गुण इति शुभराशिपरिणामोऽस्य गुणस्य
न्याय्यः । तत्र चैराशिकम् । यदि रूपचतुर्थांशमिते समगृहगुण्ये
होरास्थानस्थगुणो $\frac{1}{100}$ लभ्यते तदा रूपपञ्चममिते शुभगृहगुणके
क्रियानिति । अत्र छेदं लब्धं च परिवर्त्येत्यादिना जातोऽयं गुणः शुभ-
राशौ समहोरायाम् $\frac{1}{100}$ । अर्वांशस्याने नयातोऽन्यराशावपि समहो-
रायां नवैव स्थाप्या इत्युपपन्नम् । हरेरपि राशिगुणस्य हरेण तुल्य
इति समच्छेदत्वद्योगेऽपि युक्त एव । किञ्च यदि पूर्वं समसंवन्धि-
होरास्यो गुणको नवमिने गुण्यते तदा शुभराशौ समहोरायां गुणः ।
 $\frac{1}{100}$ । अस्य पुनः राशिगुणेन सार्कं योगे क्रियमाणे मिथो हराभ्या-
मित्यनेन समच्छेदत्वकरणमावश्यकम् । तत्र द्वादशभिर्गुणैस्तदशते-
पथितं नय लब्धास्ते रूपद्वादशांशमिनगुणकस्य हारांशगुणेन जातः
स एव गुणः $\frac{1}{100}$ । एवमपि समच्छेदत्वकरणमावसरे समगृहगुणो
नयगुणो भविष्यतीति पूर्वमेव महामतिमिराचार्यनेत्रगुणः प्रोक्त इति
न कोऽपि दोष इत्यवगच्छ । एवं स्वाधिर्षोऽगुणकयोऽपि धृतिव्या-
भ्यां गुणनं नानर्थकमित्युदाहरणेन बोध्यम् । अथ शुभराशावधि-
मिचसप्तमांशे गुणोऽनुपातेन । यद्येतावति $\frac{3}{4}$ अधिमिचगृहगुणोऽयमधि-
मिचसप्तमांशगुण $\frac{1}{100}$ तदा शुभगृहगुणोऽस्मिन् $\frac{1}{100}$ क्रियानिति छेदं सर्वं

च परिवर्त्येत्यादिना जातः ११० स एव गुणको राशिगुणस्य हस्त-
 ल्यहरोतस्त एव गुणकाः स्याद्याः पश्चाद्वाशिगुणस्यैव हरेण हरणीया
 इति सर्वं परिच्छिन्नम् । अथ वर्गोत्तमस्वांशच्यंगते गृहे गुणे
 द्विमितो वेदोद्भूतो जातो भगुणकोद्भूतमितः १ । यदि तन्गृहे गुणे
 तत्तद्वेरादिगुणकां लभ्यते तदास्मिन्नद्भूमिते वर्गोत्तमादिगुणे किमिति
 चेत्तद्वेरादिगुणान्तराणि साध्यन्ते तावन्त एव गुणाः षट्चिंशन्नुन्यहरा
 उत्पद्यन्ते । गृहस्थानेषु पूर्वप्रकारेण यो गुणकस्तद्वरस्थाने यावत्ष-
 ट्चिंशत्स्याप्यन्ते तावद्वर्गोत्तमान्यतरयथात्प्राप्तगुणकानन्तरताडक-
 घाततुल्य एव गुणक उत्पद्यन्ते । अतस्तत्राङ्कयोगं षट्चिंशतैव भजेन्न
 तु प्रोक्तहरेख्येत्थपि साधु । अथ वर्गोत्तमादिचिकान्यतमस्यो गृहो
 यद्यधिशङ्गेहे भवति तदा गृहगुणकस्यास्य ३ च यो नगांया
 ह्यधिशङ्गरायावित्युत्तरयं गुणः । ३ । तत्र गुणनं खण्डाभ्योमपि
 संभवतीत्येतस्य खण्डद्वयं कृते तत्रैकम् ६ । अपरं च ४ । तत्र प्रथ-
 मखण्डेन गुणने गुणहरयोस्तुल्यत्वान्नान्ते कृते पूर्वानीत आश्रयगुणको
 लब्धः । द्वितीयखण्डेन तु राशिगुणयाहतिस्त्रेदयधेनभक्तेति मित्र-
 गुणनरीत्या गुणिते चतुर्मिषवर्तिते च गृहाङ्कस्यैवाधनखण्डगुणिन-
 त्वः दृष्टगमस्य विषष्टिमो भागो भवतीति गृहाङ्कविषष्टिभागेनः
 पूर्वानीताश्रयगुणको वास्तव आश्रयगुणो भवतीत्युपपन्नम् । यथमधि-
 मिषगृहे गुणः । १० अस्यापि खण्डद्वयं विधाय गुणने गृहाङ्कविष-
 ष्टयं एव भवतीति तथोक्तम् । परमियांस्तु विरोधः । अथ सप्तव-
 तुमिते एकादशानां धनखण्डे कृते विषष्टिभागो योज्य इति । अथ
 शङ्कुगृहगुणः १३ अयमोदृशः कल्पितः । ३१ । अनेन पुरानीनाश्रय-
 गुणेन गुणने गुणकभाजकयोः सप्तत्यादपगमे कृते स एव जातः ।
 गुणकांशम्यानेष्टाश्रयिका गृहीता इत्यष्टानामेकविंशत्यंशेन गुणितरा-
 शिगुणा ३० लब्धं पुरानीनाश्रयगुणाच्छोध्यं तत्र षट्चिंशदेकविंशति-
 तुन्यहरयोवात्म्यास्य ०५६ मातन्त्रेपवर्ते कृते लब्धा साट्टा

चतुर्नवतिः ६४ । ३० स्वल्पान्तरत्वाच्चतुर्नवतिमेव गृहीत्वा गृहाङ्क-
 चतुर्नवतिभागोनः पूर्वानीताश्रयगुणकः कार्य इत्युपपन्नम् । अथ
 घर्गातमादिचिकान्यतरस्थो यद्वा यदि मिश्रगृहे भवति तदायं गुणकः ।
 २६ । अस्यापि धनखण्डे कृत्वा गृहाङ्कचतुर्नवतिभागान्वितः पूर्वा-
 श्रयगुणो वास्तवो भवतीति निष्पन्नम् । वासनावाह्यास्त्वधिरिपुसुहृद्वे
 विपद्भूलब्धोने मिश्रारिमे तु चतुर्नवत्यंशयुतो गृहाङ्कः कार्य इति
 घटन्ति तदतीथ तुच्छमित्यथगच्छ । समगृहे तु ह्यमुद्रासराशावि-
 त्युक्तत्वादूपेण गुणने विकृतत्वाद्ययास्थित एव गुणकः । स्वराशिस्ये
 घर्गातमादिचिकान्यतमस्ये च यद्वा राशिंशराद्रर्गातमादिवशादपि
 द्विमितगुणकप्राप्तौ सङ्गुणमिति वक्ष्येनेकस्येव गुणकस्य नियमनादपर-
 द्विगुणमर्थव्यवाध यथातः सम्यगुक्तं स्ये समे केवल इति ॥ इत्या-
 श्रयगुणकोपपत्तिः ॥

कर्मयोग्यगुणकमाह ॥

तत्स्फुटचतैर्भूतं स योग्यो गुणः ॥

स्पष्टम् । उपपत्तिः प्रागुक्तेषु ॥

अशायुर्दायोपयोगिदायांशानाह ॥

खेटानां च तनेर्त्तवाः स्वयुगहृच्छेषा इच्छांशायुपः ॥ १८ ॥

यदाद्यां लग्नस्य च लघाश्चत्वारिंशद्वृत्तशेषाः सन्तोऽंशायुषे
 लघा भवन्ति ॥ अत्रोपपत्तिः ॥ यद्वृत्तनवांशराशितुल्यं घट्टमाय्यं
 समुपेति मध्यशराशमित्युक्तेर्मपनयमागम्ये यद्वा एकपदमायुर्धृषांशस्ये
 द्वेषे एव क्रमेण मीनांशे द्वादशवर्षाण्यति निर्णीतम् । तत्र मेषादे-
 श्चत्वारिंशदंशान्ते मीनांशान्तो भवतीति चत्वारिंशदशेरकः
 परिवर्तो लभ्यते तदेष्टेयं हलग्नांशेः कर्त्तव्यं चत्वारिंशद्वृत्ता यदलग्नांश
 गतपरिवर्ताः भ्युः शेषा वर्तमानपरिवर्तस्य गतं भवति । कलानां
 द्विशत्ये २०० को नवांशमनुन्यान्त्येव पदार्थान्ति द्विशतकलाभिरैकं

त्रपं तदा दायांशपरपर्यायशेषांशकलाभिः किमिति । वर्षाद्यमंशायु-
भवंति । अत एव वक्ष्यते । दायांशोत्थकलाः स्वयोग्यगुणकक्षाः
खाधनेचोद्भूता इति । अतः सर्वं सयुक्तिकमेव ॥

अथ चक्रार्द्धहानिमाह ॥

पट्टभाल्पे सन्ति खेचरोन उदयेस्यांशोद्भूतैः खाग्निभिस्त्वे-
काल्पेस्य च खाग्निभाजितलवैः सौम्योनिते त्वर्द्धिनैः ।
जना भूर्गुण एकमे द्विवहुषु त्वेकस्य बहुजसः कार्यास्तनु-
यिताः स्वदायजलवायवकार्द्धचानिस्त्वियम् ॥ १८ ॥

खेचरोन उदये पट्टभाल्पे सन्ति अस्यांशोद्भूतैः खाग्निभिर्हना
भूर्गुणः स्यादित्यन्वयः । अयमर्थः । ग्रहे लग्नाच्छेद्यः शेषं यदि
पट्टाधिकं तदा नैषा हानिः । यदि च पट्टाश्रयत्वं तर्हि अस्य पट्टा-
ल्पस्य खेचरोनोदयस्य राशयस्त्रिंशता गुण्या अधःस्यांशयुक्ता अंश
भवेद्युस्तेस्त्रिंशद्वाज्या लघ्येन भूरेकः होनः कार्यो गुणकः स्यात् ।
तुर्विशेषे । एकाल्पे खेचरोनोदये अस्य खेचरोनोदयस्य खाग्निभि-
स्त्रिंशता भाजितलवेहना भूर्गुणः स्यात् । तुर्विशेषे । सौम्योनिते
उदये शुभग्रहोने लग्ने कृते सन्ति अर्द्धितेरंशोद्भूतैः खाग्निभिर्अर्द्धितैः
खाग्निभाजितलवैर्वा जना भूर्गुणः स्यात् । तुर्विशेषे । एकमे द्विव-
हुषु द्विचाटिषु ग्रहेषु सत्सु बहुजसः एकस्यैव गुणः कार्यः, बहु
ओजो वीर्यं यस्येति बहुजास्तस्य एकराशिस्थानां मध्ये यो हृष्य-
पृथंगाधिकबली तस्यैव गुणः कार्य इत्यर्थः । यदा तु हृष्यपृथंगा-
द्वित्रलसाम्यं स्यात्तदा सर्वेषामपि गुणः कार्य इति मिथ्याः प्राहुः ।
वस्तुतस्तु नेमिर्गकबलमेतदुलसाम्येस्मादधिकवर्द्धितेति लघुजातक-
सारावल्याद्युक्तेरेकत्वेकवर्गेवेक इति गर्भोक्तेष्व यस्य निमग्नत्रल-
मधिकं तस्यैव गुणः साध्य इति, अथ विपट्टांशम्यातिमूढमत्वाद्यप-
पट्टांशपर्यन्तं चक्रार्द्धहानिर्भवेत् । गुणकेन दायांशगुणने परिणामे

हानिरेव भवतीति भावः । चक्रार्द्धहानिर्नाम चक्रपातार्द्धहानिः ।
 पातो विपरीतस्तद्विपरीतत्वसंबन्धेन पातशब्दस्य विपरीताभिधेये
 लक्षणा चक्रस्य यद्विपरीतार्द्धं तत्संबन्धिनी हानिरित्यर्थ इति
 मिश्राः ॥ अचोपपत्तिः ॥ बृहज्जातके ॥ सर्वार्द्धविचरणपञ्चपट्टभागाः
 क्षीयन्ते व्ययभवनदसत्सु धामम् ॥ सत्स्वद्धे ह्रसति तथैकराशि-
 गानामेकेशं हरति खलातथाह सत्यः ॥ लग्नाद्द्वादशे राशौ पाप-
 ग्रहे संपूर्णायुर्हानिरेकादशेर्द्वायुर्हानिर्दशमे तृतीयांशस्य नवमे चतु-
 र्थांशस्याष्टमे पञ्चमांशस्य सप्तमे राशौ आयुषः षष्ठांशस्य हानिः ।
 शुभग्रहे तु लग्नाद् द्वादशराशौ स्थितेर्द्धहानिरेकादशे चरणस्य दशमे
 षष्ठांशस्येत्यादि । द्वादशे सर्वत्र संपूर्णा हानिर्न युक्ता क्वचिदेकत्र
 युक्ता तस्माद्यावति मेषादिभागे लग्नं लग्नाद्द्वादशेऽपि तावत्पेव मेषा-
 दिभागस्थिते ग्रहे उत्सर्गविद्धयुत्पत्त्यात्मकसाम्यात् द्वादशस्थमेषादि-
 संबन्धव्यापहारिकराशेरवश्यंभावाच्चेत्तद्वेकादशराश्यन्तरे लग्नार्धाची-
 नेकराश्यन्तरात्मके सर्वो भागो हीयते । सर्वेषु जातकतन्त्रेषु भाग-
 पर्यायपदपर्यन्तधावनात् सर्वेषां भाग एकरूपहरेणायातीत्येकरूपं
 हरः । एवं दशराश्यन्तरे लग्नार्धाचीनद्विराश्यन्तरात्मकेर्द्धो भागः
 क्षीयतेऽर्द्धभागोऽपि द्विरूपहरेणागच्छतीति रूपद्वयं हरः । एवं क्रमि-
 कनयमान्तरेर्धाचीनविमान्तरे चिरूपं हरः । अष्टमान्तरेर्धाचीन-
 चतुर्भान्तरे चतुरूपं हरः । सप्तमान्तरेर्धाचीनपञ्चमान्तरे पञ्चरूपं हरः ।
 लग्नात् पट्मान्तरे षड्द्वयं परमो हरः । अथान्तराभावे ह्रासभावः ।
 तस्माद्लग्नार्धाचीनेकराश्यापचयादेकहरोपचय इति सिद्धम् । अथानु-
 पातः । यदि विंशदंशेरेक रूपं १ हरस्तदेष्टुषेचरोनोदयराश्यंस्तुल्यल-
 ग्नार्धाचीनराश्यंशेः किमिति खेचरोनोदयराश्यंविंशदंशो हरः इति निष्-
 तम् । अनेन सच्छेदेन हरेणायुर्लया भाज्या लब्धमायुर्लयेभ्यः शेषां
 तत्र छेदं लभ्यं च परिषत्यं हरस्य शेषः कायैश्च भागहरणे गुणनावधि-
 रवेति सूत्रेण हरमक्ता आयुर्लया ज्ञानम् । आ.ल ३० अथायुर्लयांश्चिन्तयता

गुणनीयाः खेचरोनोदयांशैर्भाज्याः अथवा खेचरोनोदयांशभक्तचिंशता
 गुणनीया इति निष्पन्नम् । तत्र खेचरोनोदयांशभक्तचिंशद्वया आयु-
 र्लेशा आयुर्लेशेभ्यः शोध्याः खेचरोनोदयांशभक्तचिंशदूनरूपगुणायु-
 र्लेशा वा फलं सममेव । तद्यथा । आयुर्लेशाः १० खेचरोनोदयांशाः
 ६० खेचरोनोदयांश ६० भक्तचिंशता ३० आयुर्लेशा गुणिता लब्ध-
 मायुर्लेशेभ्यः शोधितं जातम् ॥ । यद्वा खेचरोनोदयांशभक्तचिंशदून-
 रूपेणानेन ॥ । ३० आयुर्लेशा गुणिताः फलं सममेव जातम् । ॥ ।
 अतः पद्माल्पे सति खेचरोन उदयेस्यांशोद्धृतेः खाग्निमिहना भूर्गुणः
 स्यादिति युक्तमुक्तम् । एकाल्पे तु खेचरोनोदये चिंशद्वयायुर्लेशेभ्यस्त्रिं-
 शदल्पखेचरोनोदयांशैर्भागे द्विषमाणे फलमायुर्लेशाधिक्रमायुर्लेशेभ्यो
 न शुद्धतीति व्यस्तचेराशिकं कर्तुमुचितमतः खाग्निभाजितलवैहना
 भूर्गुण इत्यपि सुष्ठुक्तम् । सत्स्वर्दे ह्रसतीत्युक्तेः सोम्योनिते लानेऽर्द्धितेः
 खेचरोनोदयांशभक्तचिंशद्विः खाग्निभाजितलवैहना भूर्गुणः स्यादि-
 त्यपि नितान्तं कान्तम् । अनेन गुणेनायुरंशागुणनीया अतस्तद्विणिताः
 स्वदायजलघा इत्युपपन्नम् । अथ केचिद्वाचयशाचक्रार्द्धहानिं कथ-
 यन्ति स्म तन्मतमाचार्येण न स्वीकृतम् । गर्गे सत्याचार्ये वराह-
 कल्याणधर्मादिभ्यो राशिपर्यायपर्यन्तं धावनात् । अतो यदुक्तं तत्सर्वं
 निरवद्यम् । पट्टतिप्रकाशे तु चक्रार्द्धहानिगुणः प्रकारान्तरेण मयोक्तः ॥
 एकाल्पके भद्रिगुणांशतुल्यं रसाल्पके तद्वृत्तरूपंतुल्यम् । शोध्यं
 तदूनेकमितो गुणः स्याच्छुभोनिते शोध्यदलेन युग्वा ॥ १ ॥ खगो-
 नलग्न इत्यनुपद्भः ॥ शेषं स्फुटम् । आचार्योक्तप्रकारे चिंशताऽपवर्त-
 कृत्वास्योपपत्तिस्तान्त्रिकैरुह्या । विस्तरभयादस्माकमनुयोगः ॥
 श्रीपतिपद्मो गुभयहस्य रूपाल्पहरे सत्स्वर्दे ह्रसतीति बृहज्जा-
 तकोक्तेर्हाराद्धरूपच्छोध्यम् । यथास्थितहरोनरूपं हरार्द्धयुक्तं वा
 गुणो भवतीति दृष्टव्यम् । अतएवाह दामोदरः । रूपाल्पकेर्द्धितो

हारस्ततो रूपाद्विशोधयेदिति । हरपयडेन संयुक्तो गुणकः स गुणोऽथ
वेति च । आदिशर्मणा त्वच्चातहानिकर्मणा लग्ने शुभेनिते हारगुणौ
द्विनिघाविति वदता हरोनरूपं द्विगुणं गुणो भवतीति स्वीकृतं तदसत् ।
लग्नराश्यादिसमे पापे सौम्ये चान्तराभावाद्धान्यभाय इति हालि-
कोपि प्रतिपद्यते । तत्र पापस्य हरः शून्यमिति रूपं गुणस्तेन दायाशानां
गुणके दायांश एव भवन्तीति न कापि हानिः । शुभस्य हरो द्विनिघ
इति रूपद्वयं गुणस्तेन दायांशगुणने द्वैगुण्यं भवतीति यत्किंचिदेतत् ।
हानिगुणकेन गुणने हानिरेव भवितुमर्हति न वृद्धिरिति बालोपि
जानाति । यद्यन्यथापि व्यभिचरतीति परिहार्योऽयं पन्थाः । यदप्या-
युष्मता पगोनलग्नपद्माल्यं कुहूतं हरो भवतीति उक्तं तदप्यसत् ॥
तत्र राशयोधो द्विघ्नलघादिना युक्ता हरो भवतीति ध्येयम् । यदपि
गणेशनाम्ना द्विघ्नहरोनं रूपं गुणः स्यादित्यमिहितं तदपि तुच्छम् ।
कदानित् द्विघ्नहरस्य रूपादप्याधिम्यलाभेन रूपाच्छुद्धसंभवात् । रूप-
मेव तस्माच्छेदामिति यदि तथापि व्यभिचरतीति धूलीकर्मणा
प्रदर्शनीयम् । यत्तु भावशशादादिशर्मणा चक्रार्द्धहानिः स्वीकृता
तदसदिति प्राचेतं तदप्यसङ्गतम् । तद्यन्ये तेन तद्यानङ्गीकारात् ।
सूर्येण क्षीणचन्द्रोऽप पाप इत्युक्तं तदपि पद्धतिस्कारविरोधादयुक्तम् ॥

अथांशयुर्दायसाधनमाह ॥

दायांशोत्पत्तकलाः स्वयोग्यगुणकघ्नाः खोऽधनेचोद्भूता
अंशयुर्दसदां समादि तु तनोर्दायांशकास्त्याचताः ।
दिग्भक्ताय समादि चेत्तु वलवत्तमं तदा लग्नभै-
रुल्यान्दैस्सहितं द्विनिघ्नशरहृद्वागादितो मासयुक् ॥ २० ॥

यथाप्राप्रचक्रार्द्धहानिसंस्कृतादायाशानां कलाः स्वकीयकर्मयो-
ग्यगुणकेन गुणिता द्विगत्या भक्ताः फलमंशयुर्वेदाद्यं भवति । अय-
मभिसन्धिः । दायांशकला द्विगत्याभक्ता लभ्यं येषां स्युः । शेषं

सविकृतं द्वादशभिः संगुण्य विकलास्थानात्पृष्ठां कलासु संयोज्य
 द्विशत्या भक्ते मासाः । पुनः शेषं साधयवर्षिंशता गुणयित्वा विक-
 लातः पट्टिलब्धमुपरि प्रक्षिप्य शतद्वयेन भागे गृहीते दिनानि स्युः ।
 पुनः शेषं पट्ट्या निहत्याधःस्थाङ्कयुतं द्विशत्या भजेद्भुज्यं घटिका
 भवेद्युरेधनयोपि लग्नस्य दायंशास्तिगुणाः प्रोक्तरीत्या दशभिर्भाज्या
 वर्षाद्यं लग्नायुर्भवेत् । यदि तु पट्टुपाधिकवर्जनं लग्नं तदा लग्नरा-
 शितुल्यवर्षयुक्तं कार्यम् । लग्नभागादोर्द्ध्वगुणात्पञ्चभिराग्रेण मासादि-
 फलेन मासादौ च युक्तं कार्यं तल्लग्नयुः स्पष्टं भवति । यदा लग्न-
 यत्नं पट्टुपाल्पं तदानीं दायंशास्तिगुणा दशभक्ता एव लग्नायुः
 स्यादिति तात्पर्यार्थः । बलवद्भुज्यं चाल्पे हीनवर्त्तो बली पडधिक
 इत्यग्रे पश्यते । यद्वायुःसाधनवासना यद्येकनशांशकलाभिर्द्वैयतमि-
 ताभि २०० रेकं वर्षं तदेष्टुदायांशकलाभिः किमित्यनुपातेन सुगमा ।
 दशभिरशैस्त्वयो नशांशास्तत्तुल्यन्त्येववर्षाणीति चीणि वर्षाणि भवन्ति ।
 अथानुपातः । यदि दशभिरशैस्त्वाणि वर्षाणि तदेष्टुलग्नदायांशेः का-
 नीत्यग्नं इत्तं तनोर्दायांशकलास्त्याहता द्विभक्ता इति शीर्षान्विता
 राशिसमं च होरेति बृहज्जातयोक्तेर्लग्नमेस्तुन्याय्येः सद्वितमित्यु-
 पपन्नम् । ततोनुपातः । यदि चिंशदंशेर्द्वादशमासास्तदेष्टुलग्नभागेः
 किमिति । अथ गुणहरो पञ्चिष्यस्य लब्धं गुणे द्वौ २ हरे पञ्च ५
 अतो द्विनिघ्नशरदित्याद्युपपन्नम् ॥

अथ पितृनिर्गन्जीवशर्मामुर्दोषोपयोगिभूतान् दायंशान् साधयति ॥

स्वोच्चोनेन्युचरोद्गभात्समधिको आक्षोत्पकोनार्कभं १२

तद्वागा युचरोरिभे यदि गुणांगोना विना वक्तवम् ।

द्याप्ता अस्तमिते विना शनिसिनौ दानिदयेवाधिकै-

कायोपिण्डनिर्गन्जीवगदिने चक्षार्द्धशानिर्भवेत् ॥ २१ ॥

स्वोच्चोनेनो यद्वा यदि यद्वाग्भिर्गोऽधिकमन्दास्य भागाः

कार्याः । यदि षड्भात्यस्तदा तं द्वादशभ्यो विशेष्य भागाः कार्याः ।
 चक्रगं नीचासन्नभावेन चक्रगतिं प्रापं यहं भौमादिषड्भ्योऽन्यतमं वि-
 द्याय यद्यदिभे स्वाभाविकशुक्राशौ यहः स्यात्तर्हि ते तदीया भागा
 निजचतुर्थेन हीनाः कार्याः, चक्रो यहः शुक्राशौ च चंशं नापहरती-
 त्यर्थः । अथ केचिद्विषयकारा आरो चक्रः क्रूरदृक्वाचनेय इत्यभिधा-
 नाद्वित्या चक्रं रिपुगृहगतैर्हीयते स्याद्विभाग इति घराहोक्तौ चक्रशब्देन
 भौमं व्याख्याय तत्स्वरसंद्वक्त्रगमित्यत्रापि भौमं व्याचक्षते तद्वद्ब्रह्मनाम
 संमतत्वादुपेक्ष्यम् । ज्ञानराजसुतमूर्योपि । आरो चक्रो चक्रचारो महीज
 इति भौमनामानि स्येच्छया प्रकृत्य चक्रचारग इति श्रीपत्युक्तौ चक्रचा-
 रगो भौम इति व्याख्यातवान् । तदपि स्वच्छन्दं प्रवर्तमानस्यैकदेशिने
 मतमुपेक्ष्यमेव । बृहज्जातकटीकायां हित्वा चक्रमित्यस्य व्याख्या-
 वसरे भट्टोत्पलेनाप्युक्तम् । चक्रं विपरीतगतिं हित्वा वर्जयित्वा यो
 यहो रिपुगृहगतः शुभेष्वगतो भवति तेन स्वादायुषस्त्रभागो ही-
 यते । यतद्ब्रह्मनां मतम् । आचार्यस्य पुनरेव एव पक्षोऽभिमतः ।
 अन्यथा हित्वा भौममित्याचक्षेत् । अत एव ज्ञायते यथा चक्रगो यह
 आयुर्दायं सवलत्यातिगुणं ददाति तथाचापि नापहरंतीति निश्चय
 इति कथं पुनर्वर्जित्यं विद्यायेति पक्षस्य बहुसंमतत्वमिति चेत् । पश्य ।
 श्रीधरः ॥ चक्रचारं विना चंशं शुक्राशौ हरेद्दयह इति । श्रीपतिरपि ।
 चंशकं हरति शुभे यहः स्यायुषोऽननु चक्रचारगः ॥ दामोदरोपि
 विना चक्रगतिं हरेद्बु । निजायुषस्त्र्यंशमरेर्गृह इति । होरामकरन्दे ।
 चंशं हरन्त्यकुटिला रिपुशिशंस्था इति । बृहज्जातकेपि । हित्वा
 चक्रमित्यत्र चक्रमस्यास्तीति चक्रः अर्थश्चादिभ्योऽच् चक्रिणं हित्वेति
 व्याख्येयम् । प्रामाणिकैः श्रीधरादिभिराचार्यगंगराशरधादरायणदे-
 घलादिषट्पुत्रयस्तज्जातकानि च संपूर्णानि दृष्टान्यासन्नतस्त्येदुक्तं
 तत्समं समूलमेव । । यत्तु बृहज्जातकटीकायां न चायनिमुत्तम्यं
 शुभेष्वगतस्तथेति गंगरायं यदपि ॥ भूम्याः पुंश्च वर्जयित्वादिभ्यः

हृन्मयः स्यात्स्वादायुषस्ते विभागमिति वादरायणवाक्यं तदुभयमप्यंश-
युःप्रकारणे ऽभिहितत्वादंशयुर्विषयमेवेति बोद्धव्यम् । पराशरेण शबुद्धे-
षगतस्त्वयंमिति वदता भौमं विहायेति नोपात्तम् । तथा लघुजातक-
साराधन्यादायपि नोक्तमेवं मतभेदे परायणमतमेव बहुसंमतत्वादंश-
युष्यादृतमाचार्यैरित्यपि ध्येयम् । अस्तम् इति प्राप्ते गृहे ते दायां-
शाद्विभक्ताः कार्याः । शनिशुक्रावस्तंगताद्यष्टौ नापहरतः ।
अथ अंगार्द्धहानिद्वये प्राप्तेऽधिकार्द्धहानिरिवकार्या न हानिद्वयम् ।
अनेन हानिद्वयेपि द्वितयं विधेयमित्यधुनाततोक्तं परास्तम् । गर्गः ।
धुराय हानिः कर्तव्या ततोऽन्यासु बहुष्वपि । प्राप्तास्येकैव
कर्तव्या या स्यातामु महतरा । यघनः । खेचरो जायते
योर्द्ध्वंशयोरपहारकः । आयुषः स हरेदूर्द्ध्वंशं शुक्रयनेश्चरो । ननु
धुराय हानिः कर्तव्येत्यादिगर्गवाक्यस्यांशयुःप्रकारणे पठितत्वाद्नेनां-
शयुष्येव सकृद्वहानिरुक्ता न विषदायायुषि । किं च निष्कृष्टार्थप्रतिपाद-
केर्वराहश्रीधरश्रीपत्यादिभिराचार्यैः विषदायायुर्दायेषु सकृद्वहानिर्नाभि-
हिता । तस्मादुक्तोर्द्ध्वहानिद्वये प्राप्तेऽधिकैका हानिः स्यादिति यदुक्तं तद-
युक्तम् । न चाचार्यकृत्यं तु बहुप्रतापमेवं तु यदूरि तदेव कार्यमिन्धस्य
व्याख्यायसरे शबुद्धेवस्यो नीचस्यश्च यदा गृहे भवत्यस्तंगतो वा
तदासकृदेवायहानिः कार्या नीचेतोर्द्ध्वंशसतीत्यवाप्यनुवर्तनीयमि-
ति भट्टोत्पलोक्तेः सकृद्गुणनिगमनोपपन्नेन सकृद्वहानिरपि स्वीक्रिय-
तामिति वाच्यम् । तथासति नीचस्य गृहे शबुद्धेवगतेस्तमिते वा
सकृदूर्द्ध्वहानिरिव स्यात्त अंगहानिर्नापि द्वितीयोर्द्ध्वहानिरिति प्रसज्येग ।
तत्र यदा भवद्विदोषांशसाधनेनेव नीचस्यत्यनिबन्धनामूर्द्ध्वहानिं
विधाय परवाच्छरागस्ये अंगहानिरस्तद्गतेऽूर्द्ध्वहानिर्ना क्रियते
तद्वद्विहापि अंगार्द्धहानिद्वितये प्राप्ते विनिगमनाघराहदाहानिद्वितय-
मपि स्यादिति सुन्दरोक्तं यत्र पन्था नितान्तमुन्दर इति प्रविमानि ।
अथ ययं तु ब्रूमः । खेचरो जायते इत्यादियघनमुनिशक्ये

विशिष्यं यं शहान्यस्तंगतत्वनिवन्धनाद्धैहान्योर्निर्णयस्योक्तत्वात्तद्वा-
 निद्वये प्राप्तेऽधिकारद्धैहानिरेव स्यान्न हानिद्वयम् । नीचस्यत्वनिवन्ध-
 नार्द्धहानौ प्राप्तायां तथारिभस्थितत्ववशात्सूर्यलिप्रक्रियत्वाद्वा पर-
 हानौ च प्राप्तायां सकृद्धानिनिश्चायकवचनाभावाद्धानिद्वये न किं
 चिद्व्याधकम् । अतो हानिद्वयेवाधिकैकेति सर्वमवदातम् । ऐषरो
 जायत इत्यपि च नमंशयुर्वैषयकमिति प्राञ्चः । तन्न चतुरस्र प्रमा-
 णाभावात् । केयवतः परमप्राचीनेन भट्टोत्पलेन नेदं यवनवचनं
 दृष्टमतः केयवदृष्टमिदं वचनं यककालप्राचीनवचनस्य न भवतीत्य-
 प्याहुः । तद्वयुक्तम् । भट्टोत्पलेन पराशरजातकं न दृष्टमस्माभिस्तु
 किं चित्पराशरजातकं दृश्यते तत्र भट्टोत्पलादृष्ट्यादिदं पराशरीय-
 जातकमेव न भवतीति पक्षमशयम् । तस्मात्प्रामादिकैः श्रीकेश-
 सांघत्सरैर्दृष्टं यवनवचनं भवत्येव । अथिति ॥ अथो इत्यानन्तर्ये ।
 मङ्गलानन्तरारम्भप्रवृत्तत्वात्स्वर्ग्ययो अथेत्यमरः ॥ चक्रार्द्धहानिर्भवेत् ।
 पूर्वानीतस्य कीयचक्रार्द्धहानिगुणेन दायाशा गुणनीया इत्यर्थः ॥ अथा-
 दित उच्यते ॥ वृद्धजातके । मययवनमणित्यगतिपूर्वार्द्धवचन-
 द्विषु यत्परतः प्रोट्टाः ॥ नयतिशिविषयाश्रितभूतरुद्धा दशमद्विता
 दशभिः स्युर्गुणेषु ॥ १ ॥ नीचेतोऽर्द्धे इमति हि तत्तत्त्वान्तरस्येनु-
 पात इति । उच्ये पठितमायुर्नीचे पठितमर्द्धमायुस्तस्माद्विषादयो
 धागपि पट्टागिभिः पठितवर्षार्द्धव्योपपद्ये भवतीति नीचादयिमा
 अर्धाचीनाश्च रागयः पठितवर्षार्द्धगुणाः पद्धक्ता अथ वा पठितवर्ष-
 गुणा द्वादशमत्ताः फलं पठितवर्षार्द्धे योज्यं विषयायुः स्यात् । तत्र
 स्योन्नेने पट्टाधिके पद्धं मंगोध्य शेष नीचादयिमराग्यादि तत्पठित-
 वर्षगुणं द्वादशमत्तं फलं पठितवर्षगुणितवर्षमेव द्वादशमा-
 गात्मके पठितवर्षार्द्धे योज्यमिति नीचादयिमराग्यादौ प्रागेव
 पट्टागिधोगाद्यधाम्यनं स्योन्नेनदुष्वरं पट्टाधिकं गृहीत्वायुःसाधने
 नैकापि विशेष इति धानेति ज्ञायाति । अतः स्योन्नेनो नुष्वरोऽ-

भात्समाधिको ग्राह्य इत्युपपन्नम् । पञ्चान्ते तु स्वेच्छेने तं पञ्चाद्वि-
शोऽप्य शेषं नीचादर्वाचीनराश्यादि प्राग्ग्रहिहापि प्रागेव पञ्चयोगात्प-
ञ्चाल्पं द्वादशराशिभ्यो विगोच्य ग्राह्यमित्यपि युक्तम् । अस्य स्वेच्छे-
नपञ्चाधिकयहस्य राश्यादिपठितवर्षगणं द्वादशमस्तं कार्यं तत्राचार्य-
शांशा एव कृता अनस्तद्वागाः पठितवर्षेण भगणांशैर्भाज्या इत्युपपन्नम् ।
अन एव वक्ष्यते । द्वायांशाः स्वगुणैर्हता हि भगणांशा ३६० प्रा-
समादि पिण्डायुरिति । च्यंशार्द्धहानिवासना द्वागममूनैव । अंशायुपि
वक्रगतिगहस्य सञ्चलत्वेनायुपस्तिगुणितत्यादिहापि सञ्चलत्वान्न च्यं-
हानिहचिता । अतो विना वक्रगमिति साधु । सूर्येण शबुणास्तमित-
योरपि शनिशुक्रयोर्वैराभिनिवेशेन नैवायुर्हानिरित्यपि सुशुक्तम् । पूर्वोक्तं
चिन्तयेत्सर्वमिति साराश्यामुक्तत्वाद्वाक्काटुहानिः कार्येत्यपि सुशु-
क्तम् । अचारिभ इति सामान्यतो निर्देशात्स्वामाधिकशचरेव ग्राह्यो
न तात्कालिकशचः । यतस्तथापि कदाचिदधिशचरपि संभवति ।
तद्वाशापि प्राग्ग्रहानिविशेषेण भाव्यं । हानिस्तु नामिहिततातो यद्वा-
ख्यातं स्वाभाधिकशचम इति तत्सर्वं समीचीनमेव । न चाधिश-
चरपि शबुर्भक्ष्येवेति तद्वेपि च्यंशहानिरिति वाच्यम् । अप्रयोजक-
त्वाद्ब्रह्मनामसमतत्वाच्च ।

अथ लग्ने कूरे हानिमाह ॥

द्वायांशा द्युसदां पृथक्तनुनवादिघ्नाः खपट्च्युद्धता
आप्तोनास्तनुगे खले च यदि सहृष्टेर्दयाथापरे ।
निघ्न्यग्रेद्यभावजेन तनुगोत्रौ चैवलिष्ठस्य तत्तास्ये
पुष्टफलेन नेति तनुपेस्मिन्नांशजेसौ क्रिया ॥ २२ ॥

द्युसदां गहाणां द्वायांशा अनन्तरानीता यथाप्राग्ग्रहाद्वाक्काटुहानि-
गुणितास्ते पृथक् स्थाप्याः । तनोर्लग्नस्य राशोनपहायांशादिना गुण्याः
प्राग्ग्रहिकयत्रयेण भाज्याः आप्या लग्नेनांशादिना पृथक्स्था हीनाः

कार्याः । तनुगे लग्ने खले क्रूरग्रहे सति । अथ क्रूराः सूर्यभौमशनय
 ग्रह । यत आह वादरायणः । सूर्याङ्गारशनीनामैकस्मिंल्लगे भवति
 हानिः । विधिनात्यनेन सौम्येविते दलं पातयेत्तद्व्यात् ॥ लब्धादुलं
 लब्धस्यादुलं पातयेदित्यर्थः । आयुः पिण्डादिति शेषः । यदा शुभः
 क्रूरश्च द्वावेतौ लग्ने भवतस्तदापि क्रूरान्तत्वनिवन्धना हानिः
 स्यादेव । यदाह पराशरः । तिष्ठतः शुभपापौ चेत्यापोदयविधिः
 स्मृत इति । यतदर्थेलाभार्थमेवं चशब्दोपादानमचेति बोध्यम् ।
 यदि लग्नस्यखलः सता शुभग्रहेण दृष्टस्तर्हि अर्द्धेण आप्या जनाः
 कार्याः । अथ शुभाश्चन्द्रबुधगुरुशुक्राः । अथापर इति । अथशब्दो
 मतान्तरसूचनार्थः । ग्रहाणं दायशा उद्योदयभाषजेन निघ्न्या आप्या
 जनाः कार्याः । उद्यो लग्नं तदुदयभाषातनुभाषात् दायते तदुदय-
 भाषमर्थात्फलमुद्योदयभाषजे तेन लग्नवर्तिकरस्य लग्नोत्पन्नारो-
 हारोहफलेनाग्निगुणनीयेत्यर्थः । सौम्यदृष्टे तु लग्ने क्रूरे उद्योदय-
 भाषजेन निघ्न्यार्द्धेण आप्यानाः कार्याः । ननु यदि द्विषाः पापग्रहा
 लग्ने स्युस्तदा कस्य भाषफलेन गुणनीयेत्यत आह । तनुगोयो चेदु-
 लिष्टस्येति । पृष्टंशमाचयलेनाप्यधिक्रयलशालिन इत्यर्थः तनो लग्ने
 गच्छतस्तौ तथा तौ च तावयो च तनुगोयो ॥ अथ द्वित्वं वित्यो-
 पलक्षकं । बलसाम्ये विनिगमकाभावाद्द्व्यादिकलक्षणं गुणनं निषे-
 धति तत्साम्ये पुष्टफलेनेत्यनेन । तत्साम्ये पुष्टफलेनाधिकारोह-
 षरोहफलेन, बलफनसाम्येतु द्वादिफलगुणनमर्थात्सिद्धम् । अपरं
 ह्यालुगिरामकृष्णादय इति घटन्तीत्यध्याहारः । यथैकैरुदेगिमतमनू-
 द्यदृष्यति । नेतीति । इति उक्तं यत्परमतं तन्न रमणीयमित्यर्थः ।
 लग्ने क्रूरे लग्ने इयं हानिः कार्या न चेत्याकाङ्क्षायामाह ॥ तनु-
 पेस्मिन्निति । अस्मिन् लग्ने क्रूरे तनुपे लग्ने सति अथैव हानि-
 रूपा क्रिया कार्या । अन्यं विरोधमाह ॥ नांशजेमौ क्रियेति ।
 स्पष्टम् । अथैव क्रियेति कारकादिगोलकन्यायेनोभयच संवध्याते ।

यद्वा । नेति तनुपेस्मिन्नित्यत्र, अस्मिन् लग्नगे क्रूरे तनुपे सति असौ
हानिर्न कार्येत्यपरे वदन्तीति व्याख्येयम् । अत्रोपपत्तिः । बृहज्जा-
तके । सार्द्धादितोदितनवांशहतात्समस्ताद्वागोष्ठ्युक्तशतसंख्य उपैति
नाशम् । क्रूरे विलग्नसहिते विधिना त्वनेन सोम्येविते दलमतः
प्रलयं प्रयाति ॥ अर्द्धशब्दः खण्डशचक्रस्ततोर्द्धेन खण्डेनोदितोर्द्धादि-
तस्तेन सह वर्तमानाः सार्द्धादिताः सावयवा इत्यर्थः । सार्द्धादिता
उदितारश्च ते नवांशश्च तेर्हतात् । अत्र लग्ननवांशेतिप्यङ्कोदितन-
वांशेत्पुण्डानं लग्नस्य राशीन्विहाय शेषभागानां कलाः शतद्वयेन
भाज्या लब्धं सावयवनवांश इत्येतदर्थम् । उत्पलस्तु, लग्नं राश्या-
दिकं लिप्यापिण्डोक्त्य शतद्वयेन भागमण्डुल्यायां भवक्रस्य तावन्तो
नवांशा उदिताः । यश्चार्द्धादितनवांशः स तत्रोदितनवांशसमूहे
योज्यः एवं कृते सार्द्धादितोदितनवांशसमूहे भवतीति व्याख्येयो ।
तत्र अद्वेयम् । यस्माद्वादरायणः । लग्नांशलिप्रिकाभिर्हत्यायुर्भजेव-
क्रलिप्राभिः । कल्याणशर्मा । लग्नांशलिप्रिका इत्येत्यादि । श्रीधरः ।
लिप्रीकृतेर्लग्नभागेर्दायान्द्वयन्यादिति । गुणाकरोपि । लग्नस्य खलखेचरे
तनुलया व्योमोक्तसामिति । दामोदरः । क्रूराय हानिश्च ततोच राशी-
न्विहाय लग्नस्य लशत्रिकेनेति । आदिशर्मा । पृथक्स्यं खेटायुस्तनु-
लषहृतमिति । विश्वनाथोपि । तनुगखले खेटदायाः पृथक्तन्वांश-
द्विधा इत्यादि । अत्र सर्ववांशपर्यायपदपर्यन्तधावनस्य लग्नराशी-
न्विहायांशा ग्राह्या इत्यत्रैव तात्पर्यम् । अन्यथा लग्नलिप्रिकाभिर्ह-
त्वेत्याद्युक्तं स्यात् । अत एव तेनोक्तमन्ये त्वेवं व्याचक्षत इत्यादिने-
तदपि समूलमित्यन्तेन । यत् । कुम्भलग्नस्याद्यांशक उदये आदित्यच-
न्द्रशुक्राः परमोच्चैः बुधजीवशनेश्चराः परमनीचे भौमश्च कुम्भेष्टावि-
शतिभाग इत्यस्मिन्नुदाहरणे लग्नस्य भुक्तनवांशगून्त्यत्वेन पापयह-
भौमसंबन्धनिबन्धनहान्यभावेपि यदुच्छ्रया हानिं ग्रहायुर्दायेषु कृत्वा
सार्द्धपञ्चदशवर्षतुल्यमष्टाभ्य उच्चैः विंशतेरथस्तादायुरानीय च विंशतेर-

धस्तादायुर्न स्यादिति वराहोक्तमयुक्तमित्युक्तं तदयुक्तमिति बोध्यम् ।
 चक्रस्योदितनवांशा ग्राह्या इत्यस्मिन्त्यक्षेपि लग्नस्य दश राशय इति
 नवतिनवांशा भुक्तास्तस्मादेकनवतिनवांशा भुक्ता इत्युक्तं तदप्यस-
 गतम् । लग्नगतनवमाशस्य युक्तत्वात् । तस्मान्नायुर्विशतेः स्यादध-
 स्तादिति युक्तमुक्तं वराहमिहिराचार्यैः । यद्वा । विशतेरधस्तादायु-
 सदाहरणान्तरे भवतु नास्माक्रमचायहस्तथापि भट्टोत्पलप्रदर्शित-
 विशत्यल्पायुर्दोषाहरणमसदेवेति धूमः । किं च । धर्मितः पुनः
 शुभक्षेत्रगतोपि नापहरति । एतद्वचूनां मतमिति पूर्वमुक्तं पश्चादङ्गा-
 रकस्य शुभक्षेत्रगतस्यापि न पततीत्यभिहितमतः पूर्वापरयन्यत्रि-
 रोद्योपि दूषणम् । यदपि चेत्तम् । परमोच्चगतानां परमनीचगतानां च
 शुभक्षेत्रस्यत्यात्त्यशोस्तंगतानामर्द्धं च न पात्यते । यतो निमिषपर-
 माशके विलग्न इत्यथ घृष्यस्य चन्द्रस्य शुभक्षेत्रस्यत्वेन च्यंशहानौ
 कृतायां परमायुर्न प्राप्नोतीति । तदपि मन्दम् । यद्यनमतेन शुक्रस्य
 चन्द्रशुभत्येपि सत्यादिमतेन स्वाभाधिकृतत्कालमिषामिषप्रकाराभ्यां
 सममिषत्वोपलम्भेन च्यंशहानेरप्राप्तत्वेन तन्निषेधस्यान्याप्यत्वात् । किं
 च तत्कालजशुभेहे च्यंशहानिवादिमते शुक्रस्य यद्यनप्रकारेण चन्द्र-
 स्वाभाधिकृतशुभत्येन तत्कालमिषत्वेन च समत्वात्च्यंशहानिकथनम-
 युक्तम् । ननु सत्ययद्यनमतयोर्विरोधे किं क्वायः । उच्यते । धहु-
 संमतत्वात्सत्याचार्यमतमेव प्रमाणमिति । श्वमादि भट्टोत्पलेनास-
 द्भूतमुक्तमित्यास्तां तावत् । प्रकृतमनुसरामः । लग्नग्रान्ते यद्वायुर्द्वाद-
 शंशतुन्या परमाहानिलग्नौ तु हान्यभाषस्तत्र नवांशानामपि
 परमत्वाभाषायतो नवांशेभ्यः साधनमुचितं हान्याः । तत्र नवां-
 शानयनार्थमनुपातः । यद्वि कलानां द्विशत्या २०० गङ्गानयमां-
 शस्तदेष्टृविराशिलग्नकलाभिः क्रिमिति । अन्योप्यनुपातः । यदि
 नवभिर्नवमांशेरायुर्द्वादशंशतुन्योपचयस्तदेष्टृनवांशेः क्रिमिति । अन-
 न्तरोद्धारितपेरायुर्द्वादशंशतुन्योपचयस्तदेष्टृनवांशेः क्रिमिति । अन-

भागो ह्यीयत इति सम्यगुक्तमत्र भवद्विधराहमिहिराचार्यैः । एनमपि
हरं १०८ द्विशत्या संगुण्य निष्यन्नचक्रकलातुल्यहरेणा २१६००
युर्दायं लग्नांशकलाहतं भजेदिति वादरायणकृत्याणवर्मश्रीपत्या-
दिभिरपि युक्तमुक्तम् । श्रीकेशवसाधत्सरैस्तु लग्नस्य कलास्थानेशा
गृहीतास्तथा चक्रकलास्थाने चक्रांशा गृहीता अतो यदुक्तं तत्स-
म्यमेव । श्रीपत्यादिभिर्दायांशनितवर्षाद्यायुष एव ह्रासोमिहितोच-
तु तद्वेतोरिति न्यायेन दायांशानामेव ह्रासो विहित इति युक्तमु-
त्पश्यामः । अयं ह्रासो दायांशेभ्यो विरोध्योक्त आय्योना इति
साधु । सद्गृहेर्द्वयेत्यत्रागम एव प्रमाणम् । अथ परमतवासनो-
च्यते ॥ उग्रग्रहस्य लग्नभावफले संपूर्णं प्रोक्तहानितुल्या हानिभाव-
फनाभावे हान्यभावः । अन्तर्ग चेराशिकेन हानिसाधनं न्याय्यं
तत्रेदं चेराशिकम् । रूपमितेन संपूर्णं क्रूरलग्नभावफलेन प्रोक्तं
हानिर्लभ्यते तद्वेदेन किमित्युद्योगभावेन निघ्न्याप्येत्युपपन्नम् ।
अत एवेतत् रत्नाशल्याम् । संस्कार एवमुदितो यहजीवितांशसंशो-
धने परमभावफलानुसारम् । उक्ताल्पके सति च भावफलेनुपाता-
दृष्टो दुर्धोर्विधिरसाधिह युक्तियुक्तः ॥ १ ॥ नेदं युक्तं मन्यामहे ।
गर्गपराशरवादरायणाद्यनुक्तत्याद्वराहाद्याचार्यानुक्तत्याद्य । किं च
यद्येवं युक्तिबलात्स्वीक्रियेत तदा लग्नगह्वरं प्रति शुभस्य संपूर्णदृष्टो
भावफलगुणितलब्धेर्दलं शोध्यं द्वयोः न्यूनदृष्टो तद्वृष्टिगुणितं भावफ-
लघ्नलब्धेर्दलं शोध्यं शुभयोर्दृष्टो बलवद्ग्रहदृष्टगुणितं तद्वलं शोध्यं
बलशाम्येधिकदृष्टिगुणं तद्वलं हेयमित्याद्यातिप्रसङ्गे । भूयानाप-
द्येत । तस्मादात्किंचिदिति ॥ अथ योयो भावः स्यामिदृष्टो युतो
या सैम्येवा न्यातम्यतस्यामि । पृतिरिति स्यामियोगस्य
शुभत्यामिधायकस्यात्स न हानिकरो मयनीति लग्ने क्रूर-
लग्नेग्रेयमो हानिः कार्येति यत् व्याख्यानं तन्न विधायपदशीमा-
रादुमर्हतीति । अत्राहुः ॥ योयो भाव इति वाक्ये भिन्नविषयके

सत्यपि यदि हानिर्न स्वीक्रियते तदा सिंहराशिपतावपि रवौ सिंहस्ये
 वराहाद्युक्तं निशान्धत्वं दत्तजलाज्जलि स्यात् । तत्र यथा सिंहसंस्थे
 निशान्ध इतिवाक्येन निशान्धत्वं दुष्परिहरं तद्वदिहापि लग्ने क्रूरे
 लग्नपतावपि वाक्यादियं हानिर्दुष्परिहरैव किं चेवं युक्तिसंचारे क्रूरे
 सौम्ये च ग्रहे लग्नस्य साम्याद्रेषा हानिर्न स्यात् । अपि च लग्नस्ये
 क्रूरे शुभदृष्टे पापदृष्टे च शुभाशुभत्वसाम्यात्संपूर्णैव हानिः स्यात्
 तदर्थं हानिरित्यादिको भूयानतिप्रसङ्गः प्रसज्येतेति ॥ वस्तुतस्तु लग्ने
 क्रूरे यद्येषा लग्नायुष्येव हानिरुक्ता स्यात्तदा तस्मिंलग्ननेत्रे योयो भाव
 इति घात्यबलाद्धान्यभावोपि स्यात् । बृहज्ज्ञानके सार्द्धादितोदितन-
 वांशहतेत्यादिवाक्यस्य ग्रहायुहानिप्रकरणे पठितत्वात्सारायल्यां विह-
 गायुपेति व्यक्तमुक्तत्वाच्छ्रीधरेणापि लब्धं वर्षादिकं योध्यं ग्रहाणां
 तद्विजायुपीत्युक्तत्वाच्च, ग्रहायुष्येषां द्राघे च लग्नयुपीति लग्नने क्रूरे
 लग्नपतावपि ग्रहायुहानिप्रकरणे न किं विद्वाधकमिति स्वामियोगस्य
 शुभत्वादभिः परैरप्यवश्यमास्येयम् । पराशरहोराशामपि हानिः
 कार्येत्येवोक्तमतो यदुक्तमाचार्येण तनुपेस्मिन्नसौः क्रियेति तदाप्यंश-
 स्त्रसंमतं युक्तियुक्तं च । अत एव सुन्दरमिश्रैरप्येषमेवोक्तम् । क्रूरे
 तदीशेपि मतेष हानिरिति । यस्याचार्येऽप्यप्यामन्यादृश्याप्यानं
 तल्लेशकटोपात्पतितमित्यादिगतिरिचिन्त्या । क्रूरोदये योषवयः स
 नावांशायुपीत्युक्तत्वात्रांशजमेव क्रियेति सर्वमवदानम् । यत्तु श्रीपति-
 पट्टतिटोकाशमंगायुदांयस्तु लग्नवनाधिकृत्यादेवोत्पद्यते तत्र क्रूर-
 योगाद्धानिर्युक्तैरेति घासनां घदता मूर्ध्निंशायुष्येषा हानिरिति स्वीकृतं
 तदनेन परान्तम् । यदपि च घासनानभिद्यतया चक्रकलाभिरायु-
 दांयो लभ्यते तदा लग्नकलाभिः किमित्यभिधायि तदप्यवदेयेति
 बोध्यम् ।

यथं दायंशानभिधायधुना पिण्डनिर्गमजीवगमंयुदांयानयनमाह ॥

गोक्षास्तत्त्वतिथिप्रभाकरतिथिस्वर्गा नखाः पैण्डजे
नैसर्गे नखभूद्भिर्गोधृतिनखाः पञ्चाशदर्काङ्गुष्ठाः ।

दायांशाः स्वगुणैर्हता हि भगणांशाश्चा समाद्यायुषी
स्वर्गाप्ताश्च समादिजैवमिमहत्स्वांशैर्घटीघन्वितम् ॥ २३ ॥

अर्कादिति त्यक्त्वापे पञ्चमी । अर्कमारभ्येत्यर्थः ॥ अथ
समादि पूर्वोक्तरीत्या यावत् । शेपं स्पष्टम् । स्वर्गाप्ता इति ।
सर्वेषां यद्वाशां दायांशा यकत्रियत्या भक्ता लब्धं वर्षादि जीव-
शर्माचार्यमते आयुःस्यात् ॥ तद्वत्त्वादि दायांशेभ्योऽष्टमत्तेभ्यो लब्ध-
घटीमुखेन युक्तं कार्यमित्यर्थः । पिण्डायुर्वर्षादिसाधनोपपत्तिः
प्रागुक्ता । नैसर्गिकेपि दायांशवर्षाद्यानयनयुक्तिः सैव । एवमेव प्रक-
र्तव्ये जीवशर्मोक्तवन्द्वजे इति साराधन्यामुक्तेश्चक्रार्द्धहान्यादिकमत्रापि
कार्यमित्युपपन्नम् । अथ जेवे युक्तिः । जीवशर्मा । सप्रदेशेको द्वियमा
वसवे। वेदाग्रयो गहेन्द्रायाम् । यथोद्युच्चस्थानां नीचस्थानामतोर्द्धं च ।
मध्येत्यनुपात्तात्स्यादानयनं शेपमत्र यत्किञ्चित् । पिण्डायुष एव कार्यं
तत्सर्वं गणिततन्त्रजैरिति ॥ अतस्त एव हानिसंस्कृता दायांशा
अत्रापि यावद्वा इत्युपपन्नम् । उच्चस्थे दुर्वरे दायांशा भगणांशमिता-
स्तथायुःपरमं परमायुर्गांशतुल्यं परमायुस्तु सप्तत्रिंशदिनं विशत्यधि-
कवर्षयत् ॥ १२० । ० । १ । ० । ० अथ पञ्चदिनानि त्यक्त्वा शेप-
मायुः १२० परमायुष्टेन तावद्धृतम् । अतोनुपातः ॥ यदि भगणांश-
मितेर्दायांशेः २६० परमायुःसप्तमांश १३० तुल्यमायुस्तदेष्टे । किमिति ।
अथ हरघातो हरः २५२० गुणः १२० यतो गुणेनापधत्त्यं प्रप्रा
यकत्रियतिहरे २१ अतो दायांशाः स्वर्गाप्ता वर्षादि जेवमायुरित्युप-
पन्नम् ॥ अथ पञ्चदिनेभ्य आयुःसाधनार्थमन्योन्योपातः । यदि भग-
णांशेः २६० पञ्चमप्रमांशा ३ आयुस्तदेष्टे किं लब्धं दिनादि भवति ।
तत्र घट्यादिफलानयनार्थमन्योन्योपि षष्ठिगुणः ६० ॥ यथमत्र गुणघातो

गुणः २०० हरघातो हरः २५२० गुणहरौ गुणेनापवर्त्य हरे किं चिद-
 धिका अष्टौ लभ्यन्ते तत्र स्वल्पान्तरत्वाद्दृष्टव्योपानास्तेनेमदृष्टित्यादा-
 प्युपपन्नम्, अथैव गुणहरौ पट्ट्यापवर्त्य लवतः शरघा द्विवेदभागाप्रव-
 टोभिराद्यमिति मिश्रैरपि सुयुक्तम् । अथ प्रसङ्गात् श्रोतृकृतप्रकार-
 घासनोच्यते । तत्र परमायुर्वर्षाणि १२० येषु पञ्चदिनान्येकवर्षद्विसप्त-
 त्यशक्तिमत्तानि ^{१६४१} _{६२} सम्यक्द्विविधिना संयोज्य जातं परमायुः । ^{१६४१} _{६२}
 अस्य सप्तमांशोऽयम् । ^{१६४१} _{५०४} अथ मगणांशमितेर्दशांशैरेतावदायुः ^{१६४१} _{५०४}
 सप्तद्वेष्टैः किमिति । अथ दिनादिकलानयनाद्य युनर्भगणांशो गुणरुस्तु-
 ल्यगुणहारयोरपगमे ग्रहः स्वोच्चहीनः स चेत्पद्धहीनो भवत्काद्विशो-
 ध्याय भागीकृतः सन् ॥ कुत्रेदत्तुर्नगैर्हन्ते घटपात्तैर्विभक्ते । दिनाद्यं
 भवत्येवमायुरिति प्रकारो निष्पद्यते । एकदेशिनस्तद्वस्ये ग्रहे शून्यमि-
 तमुच्चग्रहान्तरं स्यात्तदानीमेव परमायुरांशमितमायुर्भवति यदोच्चग्र-
 हान्तरं शून्याधिकं स्यात्तदानीपातः । यदि शून्यमितैरन्तरांशैः पर-
 मायुपोशो लभ्यते तदेष्टग्रहोच्चान्तरभागेः शिमिति चैराशिकेन घासनां
 व्यापणंयन्ति ॥ श्रीमच्छ्रिगुरुवरणान् प्रणम्य राशेः ग्रहरत्वेन फला-
 नन्त्यादेतदयुक्तमेवेति यद्वयं घटामस्ताद्विद्वाषो विदां कुर्वन्तु । न ॥
 शून्यसप्रहरघाते सप्रैव भरन्तीति न ग्रहरत्वेमिति वाच्यम् । एगुणः
 व्यमितिपाटीगणितेक्तेः । तस्मादपठितपाटीगणितेन सूयेण यदुक्तं
 तत्पाटीगणितानभिघतया यद्विमाधनं भास्करोक्त विपुशद्विवसे व्यमि-
 चरतीतिमुन्दरमिद्वान्ते क्षानराजोक्तिपत्राख्यास्येयम् । यद्व्यायुम्पता
 शून्यमितैरन्तराशेर्वर्षादिपरमायुराशो लभ्यते तदेष्टैः किमिति चैरा-
 शिकेन फलं दिनाद्यं भवतीत्युक्तं तदपि फलमन्यवातिमध्ये तदिति
 पाटीगणितक्षानादेवेति बोध्यम् । एतन्तन्तु दिनादिकमेव फलमा-
 याति परं तत्र हेतुरपर इति व्युत्क्रमित्युपरम्यते ॥

अथेतेषु सिद्धेषु पिण्डाद्यायुष्षु ज्ञानायुरानयनमाह ॥

स्थासिप्लाः खनसोदृता विभक्तनोर्वर्पादिपैण्डा-
चिके लग्नायुः ॥

विभक्तनोः विराशिलभस्य । शेषमुत्तानम् । अत्रोपपत्तिः ।
बृहज्जातके । होरा त्वंशप्रतिममायुः प्रयच्छतीति विष्टायाः प्रकरणे-
भिहितस्याङ्गनभुक्तनवांशतुल्यमायुः सिद्धम् । तन्निर्गतातः । आभिः
कलाभिः २०० चेदेका नवांशस्तद्विष्टाशिलभनलिप्राभिः कतीनि न-
वांशा भवेयुः । एकेन नवांशेनैकं वर्षं तद्वैभिर्नवांशैः कियन्तीति
नवांशसमान्येयवर्षाणां त्वंशप्रभम् । विष्टायुर्वदेव निर्गमजीवशर्मोक्तं
कर्तव्यं इत्युक्तेस्तत्राप्येव देयमिति युक्तम् । नन्वंशायुषि विष्टायुषि
वांशप्रतिमं लग्नायुरिति सर्वज्ञातकृद् द्विरुक्तमस्ति । आचार्योक्तप्रकारेण
त्वंशायुषि लग्नायुः परमं द्वादशवर्षतुल्यं विष्टायुषि परमं नववर्ष-
तुल्यमागच्छति तत्र को हेतुरिति चेत् । शृणु संहि । विष्टायुषि
होरा त्वंशप्रतिममायुर्देवतात्त्युक्तं तत्र नयेव नवांशा इति परमं
लग्नायुर्नयेव वर्षाणि । अंशावर्ताये तु किं त्यत्र भांशप्रतिमं ददाती-
त्यभिहितं तत्र भवदोषादानस्येदं तात्पर्यं लग्नं यस्य राशेर्नवमांशे
वर्तते स राशिर्मेघादेर्मेघाश्चन्द्रो भवति तावन्त एवाद्या इति ।
अंशांशायुषि परमं लग्नायुर्देवदशवर्षाणां सिद्धम् । अंशायुषि धीर्या-
न्विता राशिर्दमं चायुः प्रयच्छन्तीति सर्वैकत्वं विष्टायाः पुटायुषे
केनापि प्राशिकेन तथा नातं केन विदेकदेयिनोक्तं तन्मगमेदेव
यहुषं प्रतत्वाद्रंशतुल्यमेवायुर्गतिं पूर्वमसं साधु ॥

अथ यगादः ॥

निखिलैस्तदंशकसमं कैथिहृतुल्यं स्मृतम् ॥

स्पष्टम् । तया ॥ योवनिः । आयुष्ययेतेष्वप्रनाट्यलग्ने
विष्टाय राशौ नृकानि प्रिकेव । भक्ते द्विगत्या फलमश्नुष्ये यस्याद्वि-
लग्नायुषि सप्त योवयम् ॥ १ ॥ एतेषु विष्टादिषु आयुष्यु । अथ

चार्याद्वले नतलमं तस्मिन् अवले बलाद्ये वा लग्न इत्यर्थः ।
 लग्नस्य राशीन् विहाय शेषभागानां कनाद्विमत्या हृता लब्धमव्यादि
 यतल्लग्न्यायुषि लग्न्यायुर्निमित्तं योज्यं संग्राह्यमित्यर्थः । चर्मणि द्वौषिं
 हन्तीति च लग्न्यायुषीति निमित्तसंग्रहो । आयुष्षयाप्येषु बलाद्वलग्न
 इति पाठेऽपिशब्दो भिन्नक्रमस्तेन बलाद्वलग्नेपि । अवले बलव-
 त्यपि वा लग्ने इत्यर्थः । बलाद्वलग्नेपीति कथनमंशपूर्वलग्ने
 बलवत्यपि किं च लग्न्यायुषि न वेद्यमित्येतदर्थमिति मिश्रैः सम्य-
 गुक्तम् । मूर्धज्योतिषिकेस्तु आयुस्तथेतेष्वबले विलग्न इति पाठः
 कल्पितः । न चासौ युक्तः । बलवति लग्ने सत्यायुरनिर्देशे न्यून-
 तादोषप्रसङ्गात् । के चित्त्वायुस्तथेतेषु बलाद्वलग्ने इति पठित्वा
 तथैवायुः साध्यं राशितुल्यवर्षे योज्यमित्यर्थः । बलवति लग्ने सतीति
 व्याचक्षते तदपि न चतुरस्रम् । सवल्ले लग्ने-राशितुल्यवर्षेयोगेनार्ध-
 शास्त्रविरोधाद्वले त्यायुषोनुक्तत्वान्न्यूनतादोषतादवस्थाच्च ॥

अथ परमतमाह ॥

यद्यंशेशो बली तदांशतुल्यं लग्न्यायुर्मदिराश्याधिषे । बल-
 यांस्तादा राशितुल्यमिति परैः कल्याणवर्मगुणाकरादिभिर्मुक्तं राशिन-
 यांशनाययोर्वलिनाः सता राशितुल्याब्दयुक्तं लग्नांशायुःकार्यमित्यर्थेन
 एव सिद्धम् ।

अन्यदप्याह ॥

तेनाद्यमन्यैर्यदंशायुर्वत्तु ॥

अंशेः सममायुरंशायुषा तुल्यमंशायुर्वत्तु तेन तुल्यमित्यादिना
 घतिप्रत्ययः । यल्लग्न्याः स्याल्लिगाः खनणादृता इत्यादिप्रकारानीतं
 तत्तेन राशिनये वलोपेते राशितुल्यायुषा युक्तं कार्यमंशेन वलिन्यंशम-
 मेन युक्तं कार्यं द्विगुणं कार्यमिति गद्यत् ॥

एवमन्यैरुक्तं सिद्धान्तमाह ॥

अथ चांगतुल्यमखिलोक्तं आह्वयेवादिमम् ॥ २४ ॥

अथैवकारो भिन्नक्रमस्तोनाखिलोक्तमंगतुल्यमादिममेव ग्राह्य-
मित्यर्थः ।

अथैषां चतुर्णामायुषां व्यवस्थामाह ॥

अंगायुश्च तनाविनेधिकवले पैण्डं निसर्गं विधौ-
स्याच्चेत्तुल्यबलं द्योयुर्निदलं तज्जायुषोश्चैत्रयः ।
व्यायुं पि विबलैर्निहत्य च युतिर्वैर्यैवहृद्वा विजायु-
र्युत्या विबलोय जैवमुदितं चेद्दीनवीर्यास्त्रयः ॥ २५ ॥

अत्राधिकबल इत्यपह्निहृदिपरिणामेनाधिकबलायासिति तनु-
विशेषणं बोद्धव्यम् । स्त्रियां मूर्तिस्तनुमनूरित्यभिधानेन तनुशब्दस्य
स्त्रीलिङ्गत्वात् । पट्टपाधिकं पट्टवलैश्च यस्य सोधिकबलस्तत्र लाने-
धिकबलैर्गायुः सूर्योधिकबले पिण्डायुश्चन्द्रे नैसर्गिकं साध्यम् ।
चेद्लग्नार्कचन्द्रास्त्रयोपि दीनवीर्यास्त्रिहृत्पात्पबलास्तादा जीवशर्मामु-
र्दायः साध्यः । यम्य विहृपाधिकं पट्टपाल्पं बलं स मध्यबलस्तत्र
लाने मध्यबलैर्गायुः सूर्ये पैण्डं चन्द्रे निसर्गजं साध्यम् । अथ मिश्रा-
युः संभवज्ञानपूर्वकं तत्साधनमाह । स्याद्वेदिति । अस्यायं तात्प-
र्यार्थः । यदि लग्नार्कचन्द्रास्त्रयोपि पट्टपाधिकबला अथ वा अथोपि
मध्यबलास्तदा च लग्नबलेन दिनादिकर्मगायुः संगुण्य सूर्यबलेन
पिण्डायुः संगुण्य चन्द्रबलेन निसर्गायुः संगुण्येषां योगं लग्नार्कच-
न्द्रबलानां योगेन मत्तैल्लब्धं वर्षादि स्फुटं मिश्रायुर्मयतीत्ययं मुख्यः ।
अथ चांगपैण्डनिसर्गायुयोगस्य मृत्तोयांशो मिश्रायुः स्यात् । अथ
यदि द्वौ पट्टपाधिकबलेन यद्वा अयाणामपि पट्टपाधिकबलाभावे द्वौ
मध्यबलेन तदा ततश्चायुस्सतद्वलेन संगुण्यनयोर्भागं तयोर्द्वयोर्बलयो-

मेन भजेत्तद्व्यं स्पष्टं मिश्रायुः । मुख्यः पक्षायम् । यद्वा तत्तदायु-
 पोयोगस्याहुं मिश्रायुः स्यात् । अथोपपत्तिः । सारायन्याम् । अंशो-
 द्वयं विलनात्पेण्डं मानोर्निर्गमजं चन्द्रात् ॥ एतेषां यो बलवानेक-
 तमं तस्य दिन्तयेदायुः ॥ लग्नदिवाकरचन्द्रास्त्रयोपि बलरिक्ततां
 यदा यान्ति । परमायुषः स्वरांशं ददति खगा लीवयमौक्तम् । अतो
 यदुक्तं तद्युक्तम् । अथ यदि द्वे कृपाधिकबले मध्यबले वा तदा
 तत्तद्वलवशादायुर्द्वयप्राप्नो सत्यां विनिगमकामाघादेकतरायुरवन्यो
 न कर्तुमुचित इत्यायुर्द्वययोगाहुं याह्यमिति पर्ययसितम् । पर तत्त-
 द्वलवशात्प्राप्तिरिति द्वयोर्बलयोरेकाकारतायां तत्तदायुपोर्द्वययुक्तं विल-
 चणयोर्द्वयोर्बलयोरेकाकारतायोगाहुं विद्यान्ता । तथानुपातः । यदि बल-
 द्वययोगाहुं नेतदायुपोर्द्वं लभ्यते तदायुः प्रापकेतद्वलेन किमित्यत्र हरस्य
 छेदांशयोः परिवृते द्वयं गुणो द्वयं हरोस्त्येवेते तुल्यत्वाद्वयस्य नागे
 कृते एतदायुष एतद्वलं गुणो बलद्वययोगो भाजकः । एवमेव द्वितीया-
 युर्दाये तद्वलं गुणो बलद्वययोगो भाजकः । एवं भाजकयोरेक्ये तत्तदा-
 युस्तत्तद्वलेन संगुण्य योगं बलैश्चैन भजेत्तद्व्यं मिश्रायुर्भवतीत्युपपन्नम् ।
 यद्यं विष्यपि पदूपाधिकबलेषु मध्यबलेषु दोषपतिर्वेद्या । ययस्तुल्यब-
 लाहृत्यच विपद्यंशपर्यन्तं बलसमत्वं विवक्षितमिति केनचिदुक्तं तदस-
 ह्यम् । यतस्तादृशतुल्यबलत्वे प्रकारद्वयसंघितमिश्रायुषस्तुल्यत्वेप-
 लम्भेन लावयाविजायुर्मुत्यास्त्रिलवहत्येवौक्तं स्यात् । तस्माद्दीनत्वं
 मध्यत्वमुत्तमत्वमादाय तुल्याधिकतेत्येव समीचीनमिति मन्तव्यम् ।
 किं च पराशरेण विजायुर्योगस्य तृतीयांशं विहायेव मिश्रायुस्तम् ।
 आयुश्च परमं हत्वा स्वेनस्वेन बलेन च । विभजेद्बलयोगेन यद्वाणां
 दाय एव ॥ इति । तस्माद्विषयंशपर्यन्तबलसाम्यं याह्यमिति पक्षो
 युक्तः ॥ यत्तु ह्यायुयागाहुं चायुस्तृतीयांशो वा कार्येलाक्रीधराचा-
 र्यसमतं मिश्रायुरिति शेषतिनेतं तदशुद्धम् । यत आह श्रीधरा-
 चार्यः । अंशयुल्लानवांशेण पेशडमानोर्निर्गमजम् । हन्याद्वान्द्रेण

सर्वाणि संयोज्यैकत्र भाजयेत् । लग्नार्कचन्द्रवीर्याणां संयोगेन स्फुटं
फलम् । वर्षादिकं भवेदायुः श्रीधराचार्यसंमतमिति ॥

अथ हीनबलवत्त्वादिलक्षणं तथांशायुरेव बहुसंमतत्वाद्ग्राह्यं

तथेदमायुः केषां घटत इति वदति ॥

अल्पे हीनबलो बली पडधिके वीर्या अथ्योदयो
भिन्नं स्वस्वमते स्मृतायुरिति यत्प्राज्ञैर्यवस्थापितम् ।

अंशायुर्वैहुसंमतं भवति यत्सत्यं च सत्योदितं

स्याद्दमोष्ठसुशीलपथ्यसुभुजां न स्यादिदं पापिनाम् ॥ २६ ॥

अधिके पडल्पे बले यत्तो लग्नं वा मध्यबलमित्यथोक्तं
विदुम् । शेषमतिरोहितायै व्याख्यातं च स्यकृतं कायमाचार्यैः ।
अथोपपत्तिः । पट्वेव बलानि सन्तीति प्रत्येकं यदि संपूर्णात्मकं रूपं
बलं गृह्यते तदा पटूपाणि भवन्तीति पटूवबलवान्प्रत्येकं संपूर्णब-
लोपपन्नो बली युक्त एव । पटूपादयः सनिहितं मध्यबलं पटूपा-
णामधः सानिध्यं त्यर्द्धात्मकश्चिरुपपन्नम् ॥ मध्यबलाधः सनिहितं
चिरुपाल्पहीनं बलमिति युक्तमेव ॥

अथ शिष्याभ्रान्तिनिरासार्थमाह ॥

हानिर्यास्तमितेरिभेष्यनुमतांशित्येल्पबुद्ध्या न त-
द्यस्माच्चैष्टिक आश्रयेस्ति निखिलैः पिण्डादिपूक्त्या ततः ।

आयुः सौरमिदं यतोब्दगणना सौरात्ततः सूरिभिः

प्राक्तं सव्यमसद्यदल्पकथितं नाक्षत्रकं सावनम् ॥ २७ ॥

केन विद्वाचार्येण अस्तमितेरिभे या हानिरर्द्धचंशतुल्या
सांशित्ये आयुर्दोषे अल्पासौ बुद्धिश्च तथा हेतुभूतया अनुमता
स्वीकृता न तदिति तन्मतं न समीचीनमित्यर्थः । अल्पबुद्ध्येति
कारणेत्तीक्ष्णः । शेषमाकरे स्पष्टम् ॥

एवं मनुष्यायुर्विधियद्वावस्याप्याधुना तत्परमायुरन्यप्राणिनां
परमायुःपुरःसरमायुर्दायानयनं चाह ॥

पञ्चाहं नखभूसमा १२०।०।५ नृकरिणां व्याघ्राद्यजादेर्मृपाः
१६ गोकाल्योश्च जिना २४ स्तथोद्गुरयोस्तत्त्वानि २५ सूर्याः
१२ शुनाम् । अथायुः परमं रदा ३२ नृवदिहानीयायुरेपां
परायुर्निघ्नं नृपरायुषा च विहृतं तेषां स्फुटायुर्भवेत् ॥ २८ ॥

गतदप्याकरे स्फुटम् । उपपत्तिस्तु यदि मनुष्यपरायुषा १२०
। ० । ५ प्रमाणोभूतेनेदमानीतं मनुष्ययदायुरश्यादीनामप्यते
तदा स्वस्यपरायुषा किमित्यनुपातेन सुगमा ॥

मधामना या समकारि वृत्तिर्दियाकरेणामलकेश्वोक्तेः ॥
सलग्नखेटायुष एष तत्र दायाधिकारः परिपूर्तिमागात् ॥ ५ ॥
इति दिवाकरप्रणीतायां केशवपद्मतिटीकायां प्रौढमनोरमा-
भिधायामायुर्दायाध्यायः पञ्चमः ॥

अथ दशाध्याय आरभ्यते ।

तत्रादौ दशास्वरूप तच्छुभाशुभफलं चाह ॥

यस्यायुर्यदसौ दशास्यं च शुभेष्टोच्चस्वभांशे तथा-
रोक्षी नीचपरिच्युतस्य यदि सा कष्टारिनीचांशभे-
त्यक्तोच्चे त्ववरोक्षिणी भवति सा मध्योच्चमित्रस्वभां-
शे सदृष्टयुतस्फुरत्करबलिष्ठेष्टाधिके स्याच्छुभा ॥ २९ ॥

यस्य गृहस्य यदायुरसौ अस्य दशा स्यात् ॥ अत्रादस्य-
व्यस्य विधीयमानलिङ्गता शैत्यं हि यत्सा प्रकृतिर्जनस्येत्यादौ
प्रसिद्धा । देवे पुनसहस्रे द्वे चाहस्यः कल्पे तु तौ नृणामित्यस्य व्या-
ख्यायसरे लिखितं च क्षीरस्वामिना । सर्वेनाम्नां विधीयमानानूय-
मानलिङ्गग्रहणे कामचार इति । इष्टोच्चस्वभांशे वर्तमानस्य गृहस्य

दशा शुभा स्यात् । भं चांशश्च भांशम् । इष्टं च उष्टं च स्व च
तेषां भाशं तस्मिन् मिचस्योच्चस्य वा स्वस्य वा राशौ नवांशे वा
तिष्ठतो ग्रहस्य दशा शुभा स्यादित्यर्थः । नीचपरिच्युतस्य दशारोहा
स्यात् ॥ यदि नीचपरिच्युतो ग्रहः अरेः शेषोर्नीचस्य वा अंशके
नवमांशे स्यात्तदारोहिणी दशा शुभापि कष्टा स्यात् । मिश्रफलदा
भवतीत्यर्थः । त्यक्तमुच्यं येन च तथा तादृशे ग्रहे दशाऽधरोहिणी
स्यात् । इयमशुभफलप्रदा । उच्चमिचस्वराशीनां नवांशे यदि त्यक्तोच्चो
ग्रहः स्यात्तदाधरोहिणी दशापि मध्या स्यात् । षट्पुण्युतस्फुरत्कर-
बलिष्टेष्टाधिके ग्रहे सति दशा शुभा स्यात् । सद्भिः शुभग्रहेर्दृष्टपुण्यतः
षट्पुण्युतः । स्फुरन्तः करा यस्य स तथा । बलिष्ठः पङ्कपाधिकब-
लवान् । इष्टेनाधिक इष्टाधिकः अथ कर्मधारयः समासः । तदेत-
दुक्तं बृहज्जातके । भूषस्य तुङ्गादवरोहपञ्चा मध्या भवेत्सा सुहृदु-
च्चभाशे । आरोहिणी निम्नपरिच्युतस्य नीचारिभागेष्वधमाभवेत्सा ।
लग्नदशायाः फलं तथैवोक्तम् । उभयेधममध्यपूर्वविता द्वेष्ठाणेश्वर-
मेषु चोक्तमात् । अशुभेष्टसमा स्थिरे क्रमाद्धोरायाः परिकल्पिता
दशैति ॥

इदानीं दशाक्रममाह ।

स्यादाद्या हि दशाधिकौजस इच्छाङ्गार्काङ्गकानां तत-
स्तत्केन्द्रादियुजामथ द्विवक्षो वीर्यक्रमेणैव हि ।

चेदौजःसमतायुषोऽधिकतयायुस्तुल्यता चेदशा

मौढ्यात्स्यादुद्दिनवमात्क्रमविधौ वीर्यं हि तत्रोच्यते ॥ ३० ॥

अङ्गार्काङ्गकानां लग्नसूर्यचन्द्राणां मध्येऽपेक्षया यः किं चिद-
प्यधिकपञ्चलेख्यमस्तस्याद्या दशा स्यात् । चलमाम्ये यस्यायुर्वर्षाण्यधि-
कानि तस्य प्रथमा दशा । आयुः साम्ये तु पूर्वं पठितस्य प्रथमा दशा ।
नानासंख्येन्द्राणां लग्नार्कयोगेर्लग्नचन्द्रयोगेनां नलायुषोः साम्ये लग्नम्य

प्रथमे पठितत्यादाद्या दशा । सूर्येन्दोर्वेलायुपोस्तुल्यत्वे सूर्यस्य प्रथमा
 दशेत्यपि ध्येयम् । के चिद्वर्गान्दद्यानामिति पठन्ति । तदयुक्तम् ।
 लग्नार्कचन्द्राणामिति क्रमस्य सर्वः पठितत्वात् । तथा च गगः ।
 बली लग्नार्कचन्द्राणामिति । बृहज्जातके ॥ उदयरघिशशङ्केति ।
 लघुजातके लग्नार्कशशङ्कानामिति । श्रीनाभेयपटुतो लग्नार्कशीतर-
 श्मीनामिति । सारायल्याम् । लग्नार्कशीतरश्मीनामिति । होरामक-
 रन्दे । बिललग्नार्केन्दूनामिति । श्रीपतिपटुतावपि । लग्नादित्योद्गुण-
 नामिति । एवं सर्वेषां प्रामाणिकरीत्यापाठक्रमात्तस्य च घलायुः साम्ये
 दशाक्रमनिर्णयप्रयोजकत्वाच्चान्नार्कान्नकानामिति पाठः साधीयान् ।
 अन्न एवाद्भक्तः स्वार्थे क प्रत्ययः । ततोऽनन्तरं लग्नार्कचन्द्रान्यत-
 मस्य यस्य पूर्वा दशा तस्मात्केन्द्रणफरापोक्तिमस्यानां यद्वाणां दशाः
 स्युः केन्द्रस्यस्य पूर्वे दशानन्तरं पणफरस्यस्यानन्तरमापोक्तिमस्यस्ये-
 त्यर्थः । अथ यदि केन्द्रादिगता द्विचादयो भवेयुस्तदा यद्यमाण-
 यीर्याधिक्यशालिनो ग्रहस्याद्या दशा तदनन्तरं ततोऽल्पजघस्य तदु-
 परि तस्मादप्यल्पबलस्य दशा स्यादित्यर्थः । यदि रवीन्द्वन्यतर-
 स्याद्या दशा तदा तत्केन्द्रादिस्थलग्नस्यापि दशा स्यादिति बोध्यम् ।
 बलसमत्वेधिकवर्षेदातुः पूर्वा दशानन्तरमल्पवर्षेदातुर्दशा स्यात् ।
 वर्षसाम्ये तु मौढ्यात्सूर्यशान्तिध्यवशेनास्तमनादुदितक्रमादृशा स्यात् ।
 मौढ्यादिति ल्यङ्गोपे पञ्चमी । मौढ्यं संप्राप्येत्यर्थः । यस्येनासन्नभा-
 वेनास्तं प्राप्स्य पूर्वमुद्गमस्तस्य पूर्वादशानन्तरोदितस्यानन्तरं दशा ।
 अचोदयसाम्ये उदितक्रमाद्भयार्कसोमावनिजबुधेत्याद्युक्तक्रमादृशा स्या-
 दिति ध्येयम् । बृहज्जातके वर्षसाम्ये प्रथमोदितस्य प्रथमं दशेत्युक्तं तच्च
 प्रथमोदितस्येति सामान्यतः कथनमर्थद्वयलाभार्थम् ॥ सूर्यवशात्प्रथम-
 मुदितः प्रथमोदित इत्येकार्थः । प्रथममुदित उक्त इति द्वितीयः ।
 अनयोर्मध्ये बहुसंमतत्वात्प्रथमपक्षो मुख्य इतरो गोण इत्याहुः । तच्च
 सूर्यवशादुदयसाम्ये प्रथमपक्षेण निर्णयासंभवे गोणपक्षेण निर्णयोऽयुक्त

एव । तथा च यवनेश्वरः । अयोधिको यः प्रथमोदितो वा ग्रहः स
पूर्वे पठितो दशेशः ॥ अस्यार्थः । बलसमानतायां सत्यां यो घ-
सायुषाधिकः स पूर्वे दशेशः । यदि चायुःसाम्यमपि तदा सूर्यव-
शात्प्रथमोदितो यः स पूर्वे दशेशः । यद्युदयसाम्यमपि तदा यः
पूर्वे पठितः स दशेश इति ॥ अथेदमवधेयम् ॥ चन्द्रस्याद्यायां
दशायां केन्द्रादिगानां लग्नाकर्मोपगुह्यां बलायुषोः साम्ये लग्ना-
कर्मोः सूर्यवशात्प्रथमे द्गमनलक्षणप्रथमपक्षस्यासंभवादपरपक्षान्वयणेन
लग्नस्य प्रथमोक्तत्वाद्या दशा ततोऽकस्य द्वितीया । भौमगुर्वार्यः
सूर्यवशात्प्रागुदितस्तस्य तृतीयापरस्य चतुर्थोदश । उदयसाम्ये तु
गोणपक्षेण निर्णये प्राप्ते प्रथमं पठितस्य द्वेऽपस्य तृतीया चतुर्थी गुरो-
रिति । अत एव मिश्रोक्तपटुतौ तस्यापि साम्ये प्रथमोदितस्य लग्ना-
कंचन्द्रावुधादिकस्येति । यत्तु मिश्रकृतश्रीपतिपटुतिटीकायां लग्नस्य
तृतीया चतुर्थी सूर्यस्येत्यादि दृश्यते तल्लेखकदोषात्पतितमिति
ध्येयम् । इदं पुनरिहावधेयम् । यदि केन्द्रे कोऽपि न ग्रहस्तदा
पणफरस्यस्य पूर्वो दशानन्तरमापोऽक्रिमस्यस्येत्यादि । तदाह वराहः ।
तुहिनफलविपाकः केन्द्रसंख्यादभावे भवति हि फलपक्तिः पूर्वमा-
पोऽक्रिमेपि ।

इदानीं लग्नदशाप्रादम्ये सति तत्केन्द्रादियहदशाक्रम-
मार्थं बलं माधयति ॥

चेत्लग्नाद्यदशा स्वभावजफलमौजांसि पाककमे ॥

ओजांसि स्वस्वपटुचलेभ्योनि । पाकक्रम इति निमित्त सप्रमो ।
पाको दशा तत्क्रमनिमित्तं चलानि श्रुतिर्यथैः । शेषं स्पष्टम् । अवा-
पपतिः । लाग्निकदश प्रायम्ये लग्नाद्ग्राहाः सन्तीति लग्नात्केन्द्रपण-
फरादयो भागः सिद्धा चातास्तथा सत्येको भाषांगुल्ये मुख्ये
केन्द्रेऽन्यो गोणकेन्द्रे स्थित इति संपूर्णन्यूनभावफलात्मिकया मुख्य-
गोणकेन्द्रादिस्थित्या वचनाद्वलेन च दशाक्रमविधारे प्राप्ते समभावफ-

लेपु सर्वेषु ग्रहेषु यथास्थितवलेन निर्णयो यस्याधिकं बलं पूर्वं तस्य
दशा ततस्तदूनवलस्येति । तच्च रूपतुल्ये समभावफले कल्पितेवानु-
पातः ॥ यद्यखिलखगानां रूपतुल्ये समभावफले ग्रहस्य तदवलतुल्यं
बलं तदमुष्मिन्भावफले किमिति स्वभावजफलघोषांसीत्युपपन्नम् ।
अथार्कस्य चन्द्रस्य बाह्यदशायां केन्द्रादिगदशाक्रमचानार्थं धीर्यमाह ॥

अर्केन्दोऽथेत्ययमाखगोदयवलांघ्रिर्भेन्यवर्गेऽर्द्धतः ॥

स्वैर्धर्गेशवन्तैर्द्धता बलमिच्छैक्यम् ॥

स्पष्टमेतदाकरे ।

अथैकदेशिमतमाह ॥

मूलिनैक्यं परे ॥

परे आचार्यो गणं यदन्ति मूलं संजातं येषां ते मूलिर्गोष्ठा-
दस्य संजातं तारकादिभ्य इतजितोत्तम् । तादृगानां सप्रधर्गस्याना-
मङ्गानामैक्यं बलं म्यादिति ।

अथ प्रसङ्गेन रिष्टकरिष्टदरघलमाह ॥

अथैवं रिष्टदभङ्क्तृजेऽधिकबलो भङ्गा तदा रिष्टहत् ॥ २१ ॥

पगोदयवलाङ्घ्रिगित्यनेनेय प्रकारेण रिष्टदभङ्क्तृजे घले माधो
इत्यर्थः । अथ प्रगृह्यत्याभावः प्रामादिकः । अतो रिष्टदभङ्क्तृजे घट्ट-
घले इति पाठ्यम् । यत्र रिष्टदभङ्क्तृजे घले माधिगे मभोति सप्रध-
न्तात्येन यथाश्रुतमेव व्याख्येयमिति या । यद्वि रिष्टभङ्गा रिष्टकरापेक्षया
घट्टधीर्यस्तादा रिष्टभङ्गः म्यात् । अयं मुख्यः पथः ।

यदा तयोर्धलमास्यं तदानेन मुख्यदशेण निवेष्टात्तमे

पथान्तरेण निर्णयमाह ॥

भङ्क्तृ रिष्टहतो रिष्टाक्षितशुभामत्वं च नीचाक्षभुक्ता-
यस्याश्रयतां विचार्य गतिमान् रिष्टेण भङ्गं यदेत् ॥

मङ्गलरथादिप्रभङ्गः । अथ द्वयोः पूर्वस्य दीर्घ इति सूत्रेण दीर्घत्वम् । अथ वर्ग इत्यध्याहर्तव्यम् । नीचोच्चमास्तादस्येत्य-
चाद्यगण्डेन मूलचिकोणस्याधिमित्रमित्रमित्राध्यामित्रगृहजयपराजयो-
त्पातानां संग्रहः । मतिमानिति हेतुगर्भम् । तिनारमयः संग्रहः ।
रिष्टेभमङ्गेश्वरयोर्वर्गे राशिहोरादौ शुभासत्वं सौम्यपापसंग्रहान्वितं
तथा स्थावचिकोणस्याधिमित्रमित्रमित्राध्यामित्रगृहजयपराजयोत्पाता-
न्तनीचेषु समाश्रितानां संग्रहान्वितं हिताहितत्वविशिष्टं विचिन्त्यम् ।
रिष्टेभमङ्गेश्वरयोः सप्तमेशान् सौम्यपापान् दर्शितस्वाच्चान्त्रिनीचान्त-
ममाश्रिताश्चेते हिता गते त्यहिता इति चिन्तयेदित्यर्थः । रिष्टेभ-
मङ्गेश्वरयोः सौम्यपापत्वचिन्तनं विहाय दर्शिततुङ्गादिनीचान्तसमा-
श्रयत्वं च हिताहितत्वेन चिन्त्यम् । तथा च श्रीधरः । वर्गनाथा-
न्विचिन्त्यादौ सौम्यपापान् हिताहितान् । नीचोच्चमास्ताभ्यांश्च
योधयेतान्परस्परमिति ॥ अथ समस्यार्द्धमित्रत्वाद्धैमवृत्त्येन हिता-
हितत्वसाम्यात्समे न गणनीय इति प्रोचुः । एकेन शुभेन समं
मित्रमधिमित्रं च । एकेन पापेन समानममित्रमध्यमित्रं च ॥ द्वाभ्यां
शुभाभ्यां समं विज्ञेयं स्वगृहं च । चतुर्भिः शुभैः समानः स्थावरो
युद्धजयश्च । चतुर्भिः पापैः समो नीचस्य श्रोतृत्विको युद्धक्षितोन्त-
गतश्च ॥ तथासति रिष्टकरस्य सप्तमेशानां सौम्यपापत्ववशेन
स्याधिमित्रादिप्रभङ्गस्य निधयेन दर्शितस्वाच्चान्त्रिपणेन च या हितसंख्या
या चाहितसंख्या तयोरेतन्तरं कृत्वा हितमहितं वा ज्ञेयं ग्राह्यम् । यथ
भङ्गेश्वरस्यापि हितमहितं वा ज्ञेयं ग्राह्यम् । परत्वादतिष्टेभमङ्गेश्वरयोर्द्ध-
योरपि यदि हितममित्रं ज्ञेयं तदा रिष्टमङ्गेश्वरं वा रिष्टकरं हितात्मक-
शेषादिप्रभङ्गकर्तृत्वात् एके ज्ञेयधिके रिष्टमङ्गेश्वरं वा रिष्टकरं हितशेषा-
दिप्रभङ्गस्य हितशेषधिके रिष्टमङ्गेश्वरं वा तु रिष्टमेवेत्यध्याहुः । अथ
रिष्टकररिष्टेश्वरसमान्यने ताद्यदुपपत्तिरुच्यते । युद्धययनः । दृग्गापम्-
त्यार्थलिनन्तु कर्म मङ्गलस्तदा रिष्टकरादुच्यते । रिष्टकरो न्यूनजनस्य

सप्रवर्गे न्यूनबलो रिष्टकर्तुरपेक्षया रिष्टहर्ता बलिनः सप्रवर्गे बलाधिक-
 स्तदा रिष्टभङ्गेन्यथा तु रिष्टमेव ॥ अयमर्थः रिष्टकर्ता न्यूनबलस्य राशेः
 न्यूनबलस्तथा न्यूनबलस्य होरायां न्यूनबल इत्यादि तदपेक्षया रिष्टभ-
 ङ्क्ता बलिनो राशेः बली तथा बलिनो होरायां बलीत्यादि । अथ प्रागु-
 क्तयघनवाक्ये राशेर्द्विवर्गात्मकत्वमित्यष्टे । वर्गस्ततो रिष्टेशभङ्गे शयोर्व-
 लमष्टसु स्थानेषु स्थित्यं तत्र द्वे स्थाने गृहसंशान्धिनी पट् स्थानानि होरा-
 दिसंशान्धिनि । अथ रिष्टेशभङ्गेशयोर्द्वयोरपि सप्रवर्गेशवलानां साम्ये
 यथास्थिततत्तद्वर्गेशबलेन निर्णय इति स्थितौ सुगमार्थमष्टतुल्ये सम-
 बले पूर्वस्यापनेन साक्रमेकक्रमलामार्थं कल्पिते च चैराशिकम् । द्वयो-
 रपि वर्गेशानां सर्वेषामष्टतुल्ये समबले स्थिते यदि राशीशस्याष्टतुल्ये
 समबले राशिस्थबलतुल्यं बलं तदास्मिन् राशीशबले किमिति
 राशिस्थबलं राशिबलेन गुणनीयमष्टभिर्भाज्यमेवं राशिसंशान्धिं द्विती-
 यस्थानस्यबलं राशिनायबलेन गुणनीयमष्टभिर्भाज्यमनयोर्योगे राशि-
 स्थबलमेकस्थानस्यमेव राशीशबलेन गुण्यं चतुर्भिर्भाजनीयमित्युप-
 पन्नम् । यद्यं होरादिस्थबलं होरादीशबलेन गुण्यमष्टभिर्भाज्यमित्यप्यु-
 पपन्नम् । यद्वा द्वयोरप्यष्टस्थानस्य तुल्ये समे बले स्थिते यदि राशिस्थे
 समबलेष्टतुल्ये राशीशबलतुल्यं बलं तदास्मिन् राशिबले किमिति
 न यद्य राशिस्थराशीशबलघातोऽष्टभक्तो निष्पन्न इत्यनयोः पक्षयोर्न
 कोपि विशेष इति मिथ्याः । पश्चादेषामेकं सर्वबलमिति युक्तम् ।
 यत्सर्वबलमधिकं तन्मूलमध्यधिकमिति सर्वबलस्य मूलपदद्वये न
 कापि हनिः । यत्तु प्रत्येकं मूलमादाय तदेकं सर्वबलमिति मतं
 तन्निर्मूलत्वादुपेत्यम् । किं च यद्य रिष्टकर्तुर्वलयोगाद्विष्टकर्तो बलयो-
 गोधिकस्तत्र रिष्टकर्तुर्वलमूलयोगाद्विष्टकर्तुर्वलयोगः स्थल्प इत्यादि
 दृष्टं धीमद्विरचलोक्त्यम् । यत्तु श्रीपतनेष्टकगुणितबलयोः नाराद्व-
 लमित्युक्तं तत्र यत्तत्तथासति रिष्टकरस्य भङ्गकरस्य वा बलपूर्वप-
 दोच्चेष्टाबलयोगो रूपं तदेष्टकरबलयोः साम्यात्तदन्तरबले गून्वे

सर्वबलस्य शून्यत्वात्पटुबलपूर्णापि गृहो रिष्टकर्ता रिष्टहर्ता वा न
 स्यात् । स्वप्राचीनश्रीधराचार्यविरोधश्च । अन्यान्यपिदूषणानि श्रौके-
 यप्रणीतटीकातोध्यवसेयानीति संक्षेपः । अथ शुभात्मत्वमित्याद्यु-
 दाह्रियते । तच्चेदं सप्रवर्गचक्रं गृहाणाम् । अथ रिष्टकर्ता भौमश्चतुः-
 शुभात्मकस्योद्भूतस्य एकशुभात्मकमिषगृहस्यः पञ्चसंख्याकसौम्यवर्गस्यो
 भौमहोरेणश्चन्द्र एकशुभात्मकमिषगृहस्यो भौमविंशशिशो गुरुरेक-
 शुभात्मकाधिमिषगृहस्य इति शुभात्मकयोगे हितसंख्या जाता १९ ।
 एवं भौमो द्विसंख्याकपाष्यवर्गस्यो भौमराशेशः शनिरैकपाशात्मकश्च-
 गृहस्यो भौमद्वेष्काणाटिचिक्रस्वामी शुक्रश्चतुःपाशात्मकास्तंगश्च-
 तुःपाशात्मकनीचस्यश्च भौमद्वादशशिशो बुधश्चतुःपाशात्मकास्तंगते।
 द्विशुभात्मकस्वगृहस्य इति द्विपाशात्मक इति तद्योगे जाता चाहित-
 संख्या २६ । हिताहितसंख्ययोरन्तरे शेषमहितात्मकं भौमस्य १० ।
 यत्र रिष्टहर्तुगुरोर्हिताहितसंख्ये १९ । ८ अनयोरन्तरे शेषं हितात्मकं
 गुरोः । अथ रिष्टकर्तुर्भौमस्याहितशेषाद्विष्टहर्तो गुरोर्हिताशेषमल्पमि-
 त्यरिष्टमेव । अथेदमवगन्तव्यम् । यथोक्तविकीर्णं स्वगृहं च प्राप्तं
 स्यात्तथोक्तमेव याह्यम् । यथ तु विकीर्णस्यगृहे प्राप्ते स्यातां तत्र
 मूलविकीर्णमेव याह्यम् । अथ तु स्योद्धाधिमिषगृहादिकं विकीर्णा-
 धिमिषगृहादिकं वा प्राप्तं तत्र बाधकाभावात्पक्षमपि याह्यमिति ।
 अथ केन्द्रादिगेषु समधीर्गेषु ग्रहेको बलिनः सप्रवर्गेन्यो निर्वलस्य
 सप्रवर्गे तद्वानयोः पौर्वापर्येण दशक्रमनियंये न्याय्ये पूर्वग्रहप्रस्था-
 नस्यं बलं तत्तद्वर्गेयवत्पुणितमेवां योगे पूर्वग्रहत्सर्वबलं सिद्धम् ।
 शेषोपपत्तिः सुन्दरमिथ्यामथलोत्प्रेषि संक्षेपः ॥

अथ रिष्टकर्ता दशाक्रम इत्येजः श्रीधराद्योदितं

कष्टेष्टमथचान्तरात्क च कृतं तद्युक्तिगूढं त्वसत् ॥ २२ ॥

व्याख्यातपरमेतत् ।

इदानीमन्तर्दशनयनमाह ॥

अर्द्धस्यैकभगस्त्रिकोणगृहगस्त्र्यंशस्य चास्ते नगां-
 शस्याङ्घ्रेयतुरस्त्रगो निजगुणैः पत्तैकमे स्याद्वली ।
 अंशादौ कुरु रूपमच समतां कृत्वा च नाशं किदा-
 मंशघ्नाः स्वदशा पृथक् खलु लवैक्याप्ता स्युरन्तर्दशाः ॥ ३३ ॥

मूलदशापतेरेकभग गकराशिस्यो ग्रहो निजगुणे स्वीयगुणे
 रारोहोवरोहोच्चनीचेष्टकृष्णादिभिरर्द्धस्य पक्षा पाचको भवति । चि-
 कोणगृहगो नयमपञ्चमस्यानस्यस्त्र्यंशस्य पक्षा स्यात् । अस्ते सप्तमे
 वर्तमानो ग्रहो नगाशस्य पाचकः । चतुरस्रगश्चतुर्थोष्टमस्यानस्य
 अङ्घ्रेश्चतुर्थोष्टमस्य पक्षा भवति । मूलदशापतेरिति सर्वत्र व्याहृतं
 व्यम् । अथ ग्रह इत्युपलक्षणं तेन लग्नम्याप्यन्तर्दशाभागत्यमिति
 मिश्रा । घराहमिहिराचार्यो अपि । सहोरास्त्वेव परस्परगता
 परिपाद्यन्ति । गर्गोपि । लग्नेन सहिता सर्वे ह्यन्योन्य फलदा-
 यका इति बृहज्जातकटीकायामुत्पलोदाहृतमेवम् । ज्ञानराजकृतयथ
 नजातके लग्नी दशा जीवदशाप्रयाता दत्ते मराणा सुधनानि सौ
 ख्यम् । सप्त्य नरेन्द्रेण विजेकता चेत्येवमादि फलमपि लग्नान्तर्
 दशा सप्तम गमयति तेन सर्वग्रन्थेषु ग्रह पाचयतीति ग्रहशब्दा-
 दग्रहा ग्रान्तर्दशापाचका न लग्नमिति प्राचो मत परास्ताम् ।
 गुरुमे गकराशौ नयमपञ्चमान्यतरस्मिन् सप्तमचतुर्थोष्टमान्यतरस्मिन्
 वा यदि द्विच्यादयो ग्रहा भवेयुस्तदा तन्मध्ये योऽनन्तरानीतवीर्यं
 दान्ध ग्र पक्षा स्यात् । अथ गुणाकरः । गुरुर्चै यदि भूयास सप्त
 यन्ति नमश्चरा ॥ गुरु ग्र तदा तेषा दद्यादन्तर्दशा वलीति ॥
 अथ युक्तिमाह भट्टोत्पलः । सर्वग्रन्थेषु गुरुर्चैगस्त्रिकोणगृहग इत्ये-
 कयचननिर्देशाद्य गको वली स ग्रान्तर्दशाभागीति । अथेदं चि-
 न्त्यम् । यद्येकचननिर्देशादेकम्येवान्तर्दशापाचकत्वं तर्हि नयम
 पञ्चमस्थितयोर्मध्ये एकम्येवान्तर्दशापाचकत्वं स्यात् । न चेष्टापति ।
 अपिहिद्वान्तात् । तन्माद्युतया गुरुभ्यान्तर्दशेति न साधु । किं तु

वचनादेव । तथा च मयः । शक्योपगतानां ग्री भवति बलाधिको
विशेषेण । एकः स एव हर्ता नान्ये तत्र स्थिता विहगा इति ।
वन्तुतस्तु । बहवश्चेतु तेखिलाः । केन्द्रादिगा ग्रहाः सर्वे ददत्ये-
वापहृत्य चेति पराशरोक्तेरन्तर्दशा यदा स्याद्विचतुर्णामेकराशिषंस्था-
नाम् । बन्धनप्रिनाशदैव्यं विदधात्यगुमग्रहाणां त्विति सारायल्या-
मुक्तत्वाविष्कृतायेति पादकघराहादिभिरैकराशिगानामेकांशं हरति
बलीत्यादिषदनुक्तत्वाद्वाग्येनमयवचनस्य चक्रार्द्धहानिगुणकविषयक-
त्वादेकभस्त्रिकेणगृहग इत्याद्यान्नातेकत्वस्योद्देश्यविशेषणत्वेन स-
हैकत्वयदप्रिवर्तितत्वाच्चैकराशिगाः सर्वेपि अन्तर्दशापाचका इति ।
अतोऽप्येकमे तेखिला इति पठितव्यम् । एकमे धर्तमानास्ते
ग्रहा अखिला अपि पक्षारः स्युरित्यर्थः । न च मयवाक्यादेकस्यै-
वान्तर्दशाप्रदत्वं शङ्क्यते । तस्य चक्रार्द्धहानिविधायकहरिणायक-
त्वादित्युक्तम् । हर्तेतिपदाम्बानवामर्थ्यात् अन्यथा एकः स एव
दातेति पदेत् । बहवश्चेदित्यादिपराशरवाक्यस्यायमर्थः । चेदेकमे
पहये गृहाः स्युस्तदा तेखिला अपि यथोक्तं भागं मूलदशापतेरप-
हृत्य स्वं भागं ददति प्रयच्छन्ति । अत्राखिला इत्युक्तेपि पुनः सर्वे
इति पदोपादानं सर्वेपि अन्तर्दशापाचकाः स्युर्न त्वेक इति दात्र्या-
येम् । ननु भयन्तु नाम समे धर्गेऽप्यन्तर्दशाप्रदाः का ने। हानिस्त-
थाप्यन्तर्दशाक्रमः कथं स्यादित्यतो विशेषणद्वारेणाह ॥ केन्द्रादिगा
इति । शकराशिगानां मध्ये यः सर्वाद्यदशापतेर्लभार्कान्नान्यतर-
स्मात्केन्द्रगस्तस्य प्रथमान्तर्दशा । तदनन्तरं पणफरस्थस्य तद-
नन्तरमाषोक्तिमस्थस्य केन्द्रगेऽप्यु बहुषु यस्य दशाक्रमधीये बहु तस्या-
द्यान्तर्दशानन्तरं तदूनवलस्य एवं पणफराषोक्तिमस्थेष्वपि । चल-
साम्ये धर्मायुःक्रमेणायुःसाम्ये प्रथमोद्गमक्रमेण तत्साम्ये प्रथमोक्तक-
मेणान्तर्दशा स्यादित्यर्थः ॥ सर्वाद्यदशापतेर्लभान्तर्दशाप्रप्ता प्रथमम-
न्तर्दशाम्येव कार्या । तेन यस्य पूर्वे दशा तस्यान्तर्दशापि पूर्वमेवेति

दशाक्रमादन्तर्दशाक्रमः स्यादिति भावार्थः । अत्र बहुषु एकरीत्या
पाठात्पाठक्रमादन्तर्दशाक्रमः स्यादित्येके । दशाक्रमादन्तर्दशेत्यन्ये ।
चिकोणयोश्चतुर्मुखयोरेकमे सप्तमे वा बहुषु सत्सु पाठक्रमेण निर्ण-
यासंभवे दशाक्रमवशेन निर्णय इत्युभयोः पक्षयोः समुच्चयो न तु
बाध्यबाधकभाव इत्यपरे ॥ अत्र त्रुमः ॥ मूलपाठपतिः पूर्वं ददा-
त्यन्तर्दशां ततः । दशाक्रमवशादन्ये दद्युरन्तर्दशां यद्वाः ॥ इति
भगवद्गर्गवाक्यात्केन्द्रादिगा इति प्रादर्शितपराशरवाक्यात्तथा केन्द्रा-
दिदायगस्य तु सर्वस्य नाकद्युसदां बलानि तद्वचसबाध्यान्यधिकं हि
यस्य । द्युचारिणस्तस्य दशायगा स्यादन्तर्दशा वा विदशाह्वया चेति
श्रीपत्याचार्यैस्तेष्व दशाक्रमवशादेव न्तर्दशाक्रम इति । दायगस्य तु
सर्वस्य सहगस्य दलं भवेत् । सुतधर्मगयोस्त्यंशः पादं मृत्तिमुप-
स्ययोः । सप्तांशं सप्तमस्यस्य प्रक्रियाप्यधुनेच्यत इति पराशरजातके
दशार्द्धमेकगृहेहगस्त्रिकोणगो गुणांशक्रमः । सुखेष्टमे युगांशकं नगांश-
मस्तमस्थित इति ह्यलुगिण्डुतो तथा अर्द्धे तृतीयमर्द्धाच्च तथार्द्धे
स्थाच्च सप्तमं भागम् । एकैव नवपञ्चमचतुर्थेनिधनर्धमप्रानामितिभ-
ट्टोत्पलोदाहृतसत्याचार्यवाक्ये विभागभागी च चिकोणसंख्य इत्या-
दिप्रयनेश्वरवाक्ये च पाठभेददर्शनात्सर्वग्रन्थेष्वेकरीत्या पाठात्पाठ-
क्रमेणान्तर्दशाक्रम इति पक्षो न चारु चातुरीगोचरः । अत एव
समुच्चयपक्षोऽपि न रमणीयः । किं च यदि पाठक्रमवेद्यर्थ्यभिधा
तद्वशादन्तर्दशाक्रमः स्वीक्रियते तदा सर्वेष्वेकवचननिर्देशादेकराशि-
गानामेकस्येव बलिष्ठस्यान्तर्दशास्त्वित्यनिष्टापादनम् । ननु तथापि
पाठक्रमादन्तर्दशाक्रम इतिपक्षस्य बहुसंमतत्वाद्नेन दशाक्रमवशा-
दन्तर्दशाक्रम इत्येकसंमतपक्षस्य बाध इति चेन्न ॥ शतमप्यन्धानां
न पश्यतीति न्यायादेकेनापि गर्गवाक्येन यदूनामिदानींतनवाक्याना-
मन्धस्यानीयानां प्रतिबन्धसंभवात् । तस्मादृशाक्रमवशादन्तर्दशाक्रम
इति गर्गेण कष्टरवेणोक्तत्वादन्यथाभगवतोन्पलेनाप्यस्येवाङ्गीकरणाच्चाय-

मेव पक्षो ज्ञायानित्यस्मद्गुणां मतम् ॥ अंशादाविति ॥ स्पष्टं समच्छे-
दविधानं लीलावत्याम् । अन्योन्यहाराभिहतौ हरांशो राशयोः सम-
च्छेदविधानमेवमिति । स्वदशेत्यत्र स्वशब्देन मूलदशापत्तिः । अक्षेप-
पत्तिः । येन्तर्देशापाचका अर्द्धाद्यादयोऽंश यथाप्राप्तास्तज्जन्यान्तर्द-
शायोगो दशातुल्य इति तावत्प्रसिद्धम् । तस्मादंशयोगेन दशातुल्या-
न्तर्दशा लभ्यत इति निष्पन्नं, तत्र सदृशच्छेदानामंशानां योगोन्तरं वा
कार्यमित्युक्तेः द्विदां समतां कृत्येत्युपपन्नम् । अक्षेपाहरणम् । अंशाः

समच्छेदोक्ता यत्ते

२१	३	७
२१	२१	२१

 अथानुपानः । यदांशयो-
गेनानेन $\frac{31}{21}$ दशा-

द	घ	चि
१	१	१
१	०	३

 तुल्यान्तर्दशा तदा पृथक्
पृथगंशैः क्रियत्यन्तर्दशेति । अथ सच्छेदांशगुणदशायां सच्छेदांश-
योगेन द्विगमाणां छेदं लवं च परिषर्त्येत्यादिना दशायां छेदे
गुणो हरश्च तुल्यत्वात्तयोर्नौशो भविष्यतीति प्रागेव द्विदां नारां
कृत्येत्यापि साधूक्तम् । एवं छेदापगमे कूर्तेश्चा स्वदशांशयोगेन
भाज्यान्तर्दशा स्यादित्युपपन्नम् ॥

इदानीं प्रत्यक्षमासद्युनिशाघटीजन्यमूक्षमफलज्ञानार्थं
विदशादिसाधनमाह ॥

इत्याभ्यो विदशास्ततोऽप्युपदशास्ताभ्यश्च सूक्ष्मं फलम् ॥

इत्यमुनाप्रकारेण आभ्योन्तर्दशाभ्यो विदशाः साध्याः ।
अथमभिसंधिः । अन्तर्दशा उप दशाः कल्प्याः । अन्तर्दशापत्तिर्द-
शापत्तिः कल्प्याः । ततोर्दृष्ट्येकमग इत्याद्युक्तप्रकारेणांतर्दशामध्ये
विदशाः साध्या इति तथा विदशां दशां विदशापत्तिं दशेयं च
प्रकल्प्य विदशामध्ये उपदशाः साध्याः । एवमप्येव दृश्यम् ।
तथापि मूक्षं फलं स्यादित्यर्थः ॥

अथान्यदाह ॥

पञ्चांगानदिनदयं तु कलयेत्यायुः क्तं दृश्यते ।

पक्षैः खेटलवान्तरेण च भवेन्मासान्तरं चायुषः

प्राक्तं यैस्तु दशादिलग्नजफलं तेभ्योतिदृग्भ्यो नमः ॥ ३४ ॥

एककलातुल्येन ग्रहान्तरेण यदि नवांशकलाभि २०० रेकं
यपै तदेककलया किमित्यनुपातेनायुष एकं दिनमष्टावत्वारिंशत्
घटिकाश्चान्तरं पतति । ब्रह्मसौरार्थादिभिः पक्षैर्गहाणां भागाद्यम-
न्तरमस्ति । तेनायुर्दोषस्य मासाद्यन्तरं स्यात् । किं च जन्मकालस्य
फलमाषान्तरेण लग्नपट्टकला अन्तरं तेन च दशदिनान्यायुषोन्तरं
पतति । यद्यमायुषोन्तरे संजाते दशाप्रवेयस्यान्तरं स्यात् । तथासति
तत्कालीनलग्नफलं यैराचार्यैः श्रीपत्यादिभिरुक्तं तेभ्योतिदृग्भ्यो
नमोस्त्यत्युपहासः । यद्यपि यन्त्रैः स्पष्टनरोच जन्मसमये वेद्योच
खेटाः स्फुटा यत्पक्षेहि घटन्ते तत्पक्षे कार्या इति प्रागुक्तमस्ति
तथा कृते आयुषोन्तरमपि न पतति तथापि यदि जन्मकालग्रहादि-
साधनं स्पष्टतरं न क्रियते तदेतादृगमन्तरं पतति तस्मात्स्पष्टतरं
तत्साधनं कार्यमिति शिष्यावधानार्थमेतदुक्तमिति बोध्यम् ॥

अत एव दशाप्रवेयकालीनलग्नसाधनं घटति ॥

शाकोब्दा जनिमध्यमार्कभमुखं मासादि तद्युग्दशा-
ब्दाद्यं तत्र शके समादितरणिर्मध्ये दशादौ भवेत् ।

घस्त्रीभूतदशा पृथक् चिकु १४ हृता खाङ्काष्ट ८८० हृ तद्युता
सा स्यात्सावनिका दशाब्दफल्युक्तद्युक्जनिद्युवजः ॥ ३५ ॥

तस्मात्सावयवाद्गणास्त्रकरणात्साध्या दशादौ खगाः
चेपान् जन्मखगात्प्रकल्प्य यदि वा साध्या दशा सावनात् ।
ते स्पष्टाय तिथिय संक्रमवशान्मासो दशादौ तनुः
पूर्वाक्तं जडकर्म चाप तु मया तलापयं दर्शितम् ॥ ३६ ॥

शाक शब्दाः कल्पाः । जनिमध्यमार्कैराशादिकं मासादि
 कल्पम् । तेनाब्दादिना युक्तं दशायां शब्दाद्यं कार्यम् । एवं कृते
 यः शक उत्पद्यते यच्च राश्यादि तत्र शके स राश्यादितरिर्मध्ये
 दशादौ भवेत् । तत्र शके स राश्यादिसूर्यो मध्यमे यदा भवति
 तदा दशाप्रवेश इत्यर्थः । यतदुक्तं भवति । जन्मकालीनशके जन्म-
 कालिकरवौ सर्वाद्यदशापतेर्लग्नसूर्यचन्द्रान्यतरस्य दशाप्रवेशः ।
 तदनन्तरं तत्राब्दमासादौ सर्वाद्यदशेशदशाब्दाद्यं योज्यं तदयिमद-
 शाप्रवेशः स्यात् । एवमप्येव यदृशावर्षाणि योज्यानि ततदयिमदशा-
 प्रवेशः स्यात् । एवं सामान्यतो दशाप्रवेशे ज्ञाते तात्कालिकमासा-
 द्यानयनार्थमाह । घघ्रीभूतदशेति । दशावर्षाणि द्वादशागुणानि त-
 लस्यमासयुतानि मासाः स्युः । तान् चिंशता संगुण्य तत्र दिनानि
 योज्यानि सा घघ्रीभूतदशा भवेत् । सा पृथक्स्था चयोदशगुणा
 षाड्भाषमि ८६० भक्ता लब्धेन दिनाद्येन पृथक्स्था युक्ता कार्या ।
 दशाब्दतुल्येः पलेस्व युक्ता कार्या सा सायनदिनात्मिका दशा भवति ।
 तया साधनदशया युक् युक्तः जन्मकालिकोद्दर्गणः कार्यः । स दशा-
 प्रवेशेद्दर्गणो भवति । जन्मदिनजार्कोदधिकोद्दर्गणोर्कोदयाद्गतनाडीप-
 लयुतो जन्मकालिको दुर्गजो भवतीति ध्येयम् । द्वितीयादिदशासा-
 धनयुतो द्वितीयादिदशाप्रवेशकालिको दुर्गजस्तृतीयादिदशाप्रवेश-
 कालिको भवतीत्यपि द्रष्टव्यम् । तस्मात्साधयवाद्दुर्गणात् जन्मकाले
 यस्मात्करणाद्यहाः साधितास्तत्करणोक्तप्रकारेण दशाप्रवेशे खगाः
 साध्याः ॥ विधान्तरमाह । ज्ञेयान् जन्मखगान्प्रकल्पेति । दशासा-
 धनदिनाद्यमेव साधयद्युगुणं प्रकल्प्य जन्मकालिकरवेदशान्तराद्यसं-
 न्कृतमध्यमहत्तुल्यं ज्ञेयं च प्रकल्प्य व्यवहाराद्यहाः साधनीयाः ।
 परमत्र दशासाधनं जन्मकालादारभ्य व्यतीतदशासाधनेपेतं राश्या-
 मिति बोद्धव्यम् । यद्वा केचनदेश्यसाधनतुल्याद्दुर्गणात्पूर्वदशाप्रवेश-
 कालिकखगान् ज्ञेयान् प्रकल्प्य यहाः साध्या इत्यपि द्रष्टव्यम् । ततः

पक्षत्रयेणापि ये साधितायहास्ते लङ्कापूर्ववित्तिजासन्नप्रदेशमध्यार्कसं-
 वन्धकालाद्वास्तवदशाप्रवेशनाडीतुल्येऽनेहसि जाता अपेक्षितास्तु
 स्वदेशस्पष्टार्कौदयकालदशाप्रवेशनाडीतुल्ये काल इत्युदयान्तरचरदे-
 शान्तरभुजान्तरसंस्कृताः कार्याः । संस्कारस्तु दिनार्द्धतुल्यामी
 रात्र्यर्द्धतुल्याभिर्वा नतघटीभिरेताश्चरकलास्तदेष्टुनतघटीभिः किमि-
 त्यनुपातलब्धकलाभिः कार्ये इत्याहुर्भाष्यकृतः । अथ ते ग्रहाः
 स्पष्टाः कार्याः । ततः स्फुटार्कैन्दुभ्यां विरविचन्द्रलघा रविहृता
 इत्यादिना तिथिश्च साध्या । तस्या घटिकायां दशाप्रवेशकालि-
 रवीन्दुभ्यां साधितत्यादृशाप्रवेशकालादनन्तरं स्यादतो दशाप्रवेश-
 नाडीमुखेन संस्कृतं मूर्योदयाज्जायत इति धीमद्विरधलोच्यम् । या
 तिथिरानीता सा यदि पञ्चदशभ्यो न्यना तदा शुक्रपक्षोन्यथा
 कृष्णपक्ष इति ज्ञेयम् । संक्रमवशान्मासो ज्ञेयः ॥ अषेदमवधेयम् ।
 स्पष्टसूर्यस्य भुक्तानां भोग्यानां चांशानां कलाः स्पष्टगत्या भक्ता
 लब्धदिनादिद्वयेन दशाप्रवेशकानात्प्रागुर्ध्वं ॥ क्रमेण पूर्वोपरसंक्रान्ती
 भवतः । ततो यस्मिन् दशापतायधिके मासि दशाप्रवृत्तिस्तत्र यदि
 मेघसंक्रमणं तदा स चेन्न एवं वृषादिसंक्रमणे वैयापादिसंज्ञा । यदा
 तु पूर्वसंक्रान्तिः पूर्वदर्शान्तात्प्रागपरसंक्रान्तिरयिमदर्शान्तानन्तरं
 भवति तदासौ संक्रान्तिरहितोधिमासोयिममावनामा भवति । यदा
 संक्रान्तिद्वयं तन्मास एव तदा क्षयमास इति ॥ प्रथमपक्षेहर्गणः
 सप्ततष्टः कार्यादिवाराद्गतो धारो भवेत्तन्नाडिकाद्यमेव मूर्योदयादिष्ट-
 कालः । द्वितीये ऽहर्गणे जन्मनाडीपलयुतः सप्ततष्टो जनुर्वाराद्गतो
 वारस्तदधःस्थनाड्याद्यमेवेष्टकालः । तृतीये द्युगणः पूर्वदशाप्रवेश-
 नाडीपलयुतोद्विगष्टः पूर्वदशादिवाराद्गतो धारोऽधःस्थनाडीमुखमेवे-
 ष्टकालः । प्रथमपक्षे जन्मकालिकमूर्यसिद्धान्ताहर्गणे यदि दशासायनं
 योज्यते तदाहर्गणनाड्यो रात्र्यर्द्धेनानाः मूर्योदयादिष्टकालः स्यादिति
 पूर्वेः श्रोतव्यादिभिर्मुगार्कसंक्रैर्मुगसूर्यसायन इत्यादिना बह्वकर्म कृतम् ।

अथ तु मया तस्माज्जाघवं दर्शितम् । यत्त्विदं पाण्डित्यमात्रं पूर्वाक्त-
त्वान्मयाप्युक्तमित्युक्तं तदपातत इति वेदितव्यम् । अथोपपत्तिः ॥
वर्षायनर्तुयुगपूर्वक्रमश्च सौरादित्युक्तैरेव दशादिवसाः कृतास्ते तु सौरा-
यश्च । अथ तेषां साधनीकरणमन्तरेश्च दशाप्रवेगकालिकलमादि साध-
यितुं न पार्यत इति साधनीकरणार्थमुपायः । तत्रैते सूर्यसिद्धान्तमते
युगसाधनाः १५००६१०८२८ सौराश्च १५५५२००००० ययामन्तरम् ।
२२०१०८२८ ॥ अथानुपातः । यदि युगसौरदिनेरेभिः १५५५२०००००
सौरापेक्षया साधनेष्वेताद्यधिक्यं २२०१०८२८ लभ्यते तट्टेष्टैः किमि-
ति । अथ गुणरूपयोश्चोदशानेन १०४०५२५ गुणकेपथर्तिते चोदश
लब्धाः १३ तथा तेनेव हरेपथर्तिते किं चित्पूनाः खाङ्काष्टो ८६०
लब्धास्ते सपूर्णा गृहीताः । तस्माद् घम्रीभूतदशा विकुहता खाङ्का-
ष्टमक्ता लब्धेभ्यः साधनेभ्यः सौराणां न्यूनत्वात्पृथक्स्य घम्रीभूतदशा
युक्ता कार्येत्युपपन्नम् । परमश्च हराधिक्ये फलाल्पत्यनिवृत्तात्
खाङ्काष्टहरस्याधिकस्योपदानाद्युगसौराः पृथक्स्यस्त्रयोदशघ्राः खा-
ङ्काष्टमक्ता लब्धान्विता युगसाधनेभ्योऽल्पा जायन्ते तेषां युगसाधनानां
चान्तरमेतत् १४२३ ॥ अथ यदि युगसौरवर्षैः ४३२०००० इदमन्तरं
१४२३ तट्टेष्टैः किमिति फलस्य दिनात्मकत्वाद्विनात्मकं फलमाग-
स्यति । तत्र दिनचटोत्थाने शून्यमेवोपलभ्यते इति फलात्मकफलान-
यनार्थे पट्टिर्गोः गुणः ३६०० अस्यान्तरस्य च धधे जाने षष्ठ्यर्षणां
गुणः ५१२२८०० हरश्चायं ४३०००० स्वल्पान्तरमनयोत्पेक्ष्य नागे
कृते दशाधर्षनुन्यान्वेव फलानीत्युपपन्नम् । पूर्वसाधनमाधनेष्वेता-
यन्नूनमासीदतो योज्यमित्यपि साधु । पूर्वदशाप्रवेगकालीनमध्यमार्कः
पूर्वदशामासादितुन्यराग्यादियुतः पूर्वदशमाधनेत्यमध्यमार्कजन्म-
कात्रीनमध्यार्कयोगतुन्यापरदशाप्रवेगजमध्यार्कश्च यथा समो भवति
न तथा भ्यष्टार्क इति मध्यमार्क एव दशामासादियोजनं युक्तम् ।
अथोपपत्तिः सुगमा जालावबोधा च ॥

इदानीं दशाशुभाशुभफलमाह ॥

चन्द्रः प्राप्तदशेश्वरस्य सुहृदुच्चस्वर्त्तसंस्थो दशा-
नाथाहीनवसप्तमोपचयगो दद्याच्छुभानीति च ।
यस्मिन्मेव विधुः स जन्मनि तनुस्वायादिभावे यदा
तत्तद्वृद्धिकरोथ तत्तत्करः प्रोक्तेतरस्यानगः ॥ ३७ ॥

प्राप्तदशायाः स्वामिनो यन्मिचगृहमुच्चं वा तवस्थश्चन्द्रः
शुभानि दद्यात् । अथ वा कर्कटस्यश्चन्द्रेय वा दशेशात्सकाश-
त्पञ्चमनवमसप्तमतृतीयपृष्ठदशमेकादशस्यानान्यतरस्यानस्यः शुभानि
दद्यात् । एवं शुभफलप्रदे चन्द्रे सति अथ दशाज्ञाने यस्मिन् राशौ
चन्द्रः स राशिर्जन्मकाले यस्मिन्भावे पतितस्तद्वाववृद्धिकरो भव-
ति । एतदुक्तं भवति । यदि चन्द्राधिष्ठितराशिस्तनुभावे स्यातदा
शरीरसौख्यं यदि धनादिभावे तदा धनादिमौख्यमिति । यदि तु
शत्रुमृत्युव्ययभावेपु स्यातदा तद्वावनाशः । सत्यः कथयति विपरीत
रिष्कपट्टाष्टमेष्वितिघराहवचनात् । यदि प्रोक्तान्यस्यानस्यश्चन्द्रः
स्यातदा तदधिष्ठितराशिर्यस्मिन् लग्नादिभावे तन्नाशः स्यात् ।
अरिमृत्युव्ययस्यो यदि स राशिस्तदा तद्वाववृद्धिः ॥

अथान्यदाह ॥

यद्द्रव्यं खचरस्य भाववृद्धहयोगादि सर्वे फलं
योज्यं घृत्तिकृतिर्वलादिषु दशायां चाथ यो वैरयुक् ।
पापः पापदशां विगतेषु च विपत्कर्ताय तद्गद्गद-
स्तत्काले बलवान् खगः शुभसुषुहृष्टेष्टपङ्कगः ॥ ३८ ॥

खचरस्य यद् द्रव्यं तापं स्यान्मणिहेमेत्यादिकं कथितं
तत्सर्वं दशायां योज्यं । तथा भावफलदृष्टिफलराशिफलादिकं सर्वं
फलजातं दशायां योज्यं । घृत्तिकृतिर्जीयिका । अथ देवदत्तः केन

कर्मणा जीवनं करिष्यतीत्यादिरूपा दशायां योज्या । नन्वेतत् कथं
 योज्यामित्यत आह । बलादिति । सबले यथोक्तं फलं संपूर्णं मध्य-
 बले मध्यं हीनबलेतिस्वल्पमित्यर्थः । अथानन्तरं वैरेण युक्तं युक्तः
 गुरुरिति यावत् । क्रूरस्य मूलदशापतेः शुच्यंदि क्रूरो मूलदशाया-
 मन्तर्देशां करोति तदा विपत्तिः स्यात् । अवायममिसंधिः । यदि
 क्रूरः क्रूरदशामध्येन्तर्देशां कुर्यात्तदा विपत्तिः स्यात् । यदि त्यन्त-
 र्देशाकारको ग्रहः पापो मूलदशापतेः शुक्लस्तदा महती विपत्तिः ।
 यथोक्तं साराध्याम् । क्रूरदशायां क्रूरः प्रविश्य चान्तर्देशां कुरुने ।
 पुषां स्यात्सन्देशस्तदारियोगे सदैव महानिति वैरियुगित्यपपाठः ।
 अथेतद्वशाद्विषयापवादं वदति । तद्वद्गद इति । अन्तर्देशाकाले
 कस्मिन् बली ग्रहः शुभमिच्छेत् दृष्टेयं वा शुभमप्यवर्गयोगेष्टं विष्टाधिकः
 स विष्टमङ्गा स्यात् । तथोक्तं साराध्याम् । प्रवेशे यलवान् येष्टः
 शुभमिच्छेन्निरुद्धितः ॥ सौम्याधिमिच्छवर्गस्थो मृत्युकृत् भवेत्तदेति ॥

अथाष्टवर्गफलस्य स्वल्पत्याधिकत्वकल्पनाविचारमाह ॥

खेटस्तस्य यदष्टवर्गजफलं पूर्णं शुभं जन्मत-
 त्विन्दोर्दृष्टिपु च स्वभोक्षमसुदृढम्यधिकोष्णि यः ।
 दुष्टं मध्यफलं विपर्ययगतस्यानिष्टमत्युत्कटं
 गस्तं स्वल्पतरं खगस्य च वदेत् ज्ञात्वा घनं तत्त्वतः ॥३८॥

जन्मतन्विन्दोः दृष्टिपु स्वभोक्षमसुदृढम्यधिकोष्णि च यः
 खेटः अस्ति तस्य यच्छुभमष्टवर्गफलं तात्पर्यं स्यादित्यन्वयः ।
 तनुश्चेन्दुश्च तन्विन्दू जन्मनि तन्विन्दू तयोः जन्मनाजन्मनागो-
 रित्यर्थः । दृष्टिपुचयमवनेषु । स्वभोक्षमसुदृढम्यधिकोष्णि इत्यत्र
 यमाहारद्वन्द्वः । स्वभोक्षो स्वाप्ते स्वमिच्छेते स्थमूनाधिकोष्णि इत्यर्थः ।
 यच्छ तादृगयस्य दुष्टं मध्यफलं स्यात् । दुष्टं फलं मध्यं स्यादि-
 त्यर्थः । विपर्ययगतस्य जन्मनागिजन्मनागयोश्चयस्यानेषु नीचमे

शुभे वा स्थितस्य ग्रहस्यानिष्टफलमयुक्तं स्यात् । शस्तं समीचीनं फलं स्वल्पतरं स्यात् । अथ जन्मलग्नराश्यारूपचयस्य सप्त शुभनीचमस्थितस्याथ वा तयोरपचयस्य सप्तः स्वात्तादिषु स्थितस्य शुभमशुभं समं स्यात् ॥ एवं जन्मलग्नराश्योरेकस्मादुपचयस्थोऽन्यस्मादपचयस्यो यदि स्वभोत्तादिष्वस्ति तस्य शुभमधिकमशुभमल्पं स्यात् ॥ यदि तादृशो नीचारिमेस्ति तदा तस्याशुभमधिकं शुभं न्यूनं स्यादिति ध्येयम् । खगस्य वलं तत्त्वतो ज्ञात्वा फलं वदेत् यथा ग्रहे संपूर्णवले शुभमशुभं च फलं संपूर्णं मध्यवले मध्यं हीनवले हीनमित्येतत्प्रथममवधार्यानन्तरं प्रोक्तप्रकारेण न्यूनत्वाधिक्यं वाच्यमित्यर्थः ॥

अथोदकस्य बहुविधत्वात्कालस्य दुर्लभ्यत्वाच्चिज्जातकफलस्य व्यभिचारे किं कर्तव्यमित्याह ॥

जीवेत्कापि विभङ्गरिष्टजशिशू रिष्टं विना मीयते-
थाद्योद्दः शिशुदुस्तरापि च परौ कार्येण नो पचिका ।
कार्या प्रशान्तिमिच्छन्पूर्वशकुनैरक्षन्स्वमानं धिया
होराक्षेन सुबुद्धिना च बहुयोदकस्य कालो बली ॥ ४० ॥

क्वापि विगतो भङ्गो यस्य तादृशं यद्विष्टं तत्र जातः शिशुर्जीवेत् । अथ द्रुलोपे पूर्वस्य दीर्घो ण इति सूत्रेण दीर्घत्वम् । क्वापि स्थले रिष्टं विनापि शिशुः मीयते प्राणेः विमुञ्चत इत्यर्थः । मीड् हिंसायाम् । हिंसा च प्राणवियोगः ॥ दिवादिभ्यः श्यन् । मीयत इत्यस्य मरणार्थं याचकत्वमाख्यातचन्द्रिकायामप्युक्तम् । परेति प्रेति मरणे म्रियते च प्रमीयते । संतिष्ठते समाप्नोति विरमत्यारमत्यपीति ॥ १ ॥ के चित्तु मृड् प्राणत्याग इति धातोर्मीयत इति रूपमत्र पठन्ति । तदसत् । दीर्घस्यासंभवात् । म्रियत इति पठन्तु छन्दोभङ्गः । तस्मान्मीयत इत्येव पाठः साधोऽयान क्वापि ।

घोदर्कश्च कालो बलीति । बहुप्रकारं भाविफलं बलवदित्यर्थः ।
 तथा चाहुः ॥ स्वप्ने निर्मितं शकुनाः स्वरुमंशरीरमागन्तुकमद्वुनानि
 दोषाभिचारग्रहचारकानकाम्यानि चैवं विविधः फलाध्या ॥ १ ॥
 फलमार्गणां बहुत्वाद्बहुप्रकारैः शुभं विज्ञाय पत्रिका विधाष्येति
 भावः । रत्नस्वमानमिति । प्राचीनगर्गादियन्यानां लुप्तत्वादिदानो-
 न्तनयन्ये तु सकलपिष्टवद्गङ्गानामसत्त्वादिदमित्यमेव भविष्यति ने-
 चेन्मया यज्ञोपवीतं त्याज्यमित्यादिरूपा प्रतिज्ञा न कार्या किं ।
 प्रचरदवस्थयन्यपर्यालोचनयेतादृशमस्तीति वाच्यमिति भावः ।
 संरक्षमानं निजं होराक्षेनेति पाठश्चेत्साधुः । अन्यथा रत्नस्वमा-
 नमित्यस्य निराक्रांक्षतयानन्वयादनन्वितमपार्यक्रमित्यपार्यकना
 क्वचित्पुस्तके चाना स्वमानं धियेति पठो दृश्यते स तु नितर-
 साधुः स्वमानं चाता रक्षतेत्यर्थः । क्वचित्तु मानं धिया रक्षतेति
 पाठः सोपि साधीयान् ॥

अथ ग्रन्थालङ्कारमाह ॥

नन्दिग्रामे केशवो विप्रवर्यो योभूद्धोराशास्त्रसंघं विलोक्य ।
 तेनोक्तेयं पद्धतिर्जातकीया चत्वारिंशहत्तवद्वा सुबोधा ॥ ४१

स्पष्टार्थम् ॥

इदानीं ग्रन्थपाठकफलावाप्तिव्याप्तेन ग्रन्थप्रशंसामनुपपन्नन्दसाह ॥

ये सुबोधां पठन्तीमामग्यां जातकपद्धतिम् ।

होरावित्पदवीं यान्ति लोके मानं यशः सुखम् ॥ ४२

मुगमम् ॥

गोतम्युत्तरीयवर्तिनगरे गोलक्षविद्वद्युते

गोलशामसमाह्वये मुनिभरद्वाजान्वये देववित् ।

योभूत्मुच्चदियाकरो युधधरः श्रीकेशवोऽस्यात्मजा-

ट्टेवधायगणेशसच्चरुगुरोर्लब्धव्यवोधांशकः ॥ १ ॥